

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΨΥΧΟΔΥΝΑΜΙΚΗ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ ΣΕ ΙΑΤΡΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ

2016-2018

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Ο ΕΡΩΤΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΠΛΟΚΕΣ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΕΝΟΡΜΗΣΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΝΟΡΜΗΣΗ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ»

ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΨΥΧΙΑΤΡΟΣ – ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΡΙΑ

A.M.: 20160877

Άγαλμα «Έρωτας και Ψυχή», Αντόνιο Κανόβα (1787-1793), Μουσείο του Λούβρου

Μάιος 2019

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Ο ΕΡΩΤΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΠΛΟΚΕΣ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΕΝΟΡΜΗΣΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΝΟΡΜΗΣΗ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ»

ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΨΥΧΙΑΤΡΟΣ – ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΡΙΑ

A.M: 20160877

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΤΖΙΝΙΕΡΗ - ΚΟΚΚΩΣΗ ΜΑΡΙΑ

Πρ. Μ. ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΕΚΠΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΒΑΣΛΑΜΑΤΖΗΣ ΓΡΗΓΟΡΗΣ, ΟΜΟΤΙΜΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ, Ε.Κ.Π.Α

ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ – ΜΠΕΝΟΥ ΙΩΑΝΝΑ, ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ, Α.Π.Θ

ΤΖΙΝΙΕΡΗ – ΚΟΚΚΩΣΗ ΜΑΡΙΑ, ΠΡ. Μ. ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΚΛΙΝΙΚΗΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ, Ε.Κ.Π.Α

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη.....	1
Ευχαριστίες.....	3
Abstract.....	4
Εισαγωγή.....	5
Μέρος Α: ΓΕΝΙΚΟ / ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΩΝ ΦΡΟΥΔΙΚΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ	
1. Ενορμήσεις.....	12
1.1 Πρώτος δυϊσμός των ενορμήσεων: Οι ενορμήσεις του Εγώ έναντι των σεξουαλικών ενορμήσεων.....	13
1.2 Δεύτερος δυϊσμός: Η ενόρμηση της ζωής έναντι της ενόρμησης του θανάτου..	14
1.2.α. Η έννοια της libido ως το σύνολο της ενέργειας του έρωτα.....	15
1.2.β. Ενόρμηση θανάτου.....	17
2. Από τον αυτοερωτισμό και τον πρωτογενή ναρκισσισμό στην επιλογή αντικειμένου και στο δευτερογενή ναρκισσισμό.....	20
2.1 Η ενορμητική σημασία του πρωταρχικού αντικειμένου (μητρικό στήθος).....	21
2.2 Στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης.....	24
2.2.α Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα.....	25
2.3 Καθώς οι ενορμήσεις συναντούν τα αντικείμενα του έρωτα.....	27
2.4 Έχει σημασία το ερωτικό αντικείμενο;.....	28
Μέρος Β: ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΦΡΟΥΔΙΚΟ ΕΡΩΤΑ	
3. Έρωτας και ενόρμηση ζωής.....	31
4. Ο ρόλος της ερωτικής φαντασίωσης.....	33
5. Η δύναμη της επιθυμίας.....	35
6. Σαγήνη – αποπλάνηση.....	37
7. Πώς ερωτευόμαστε;.....	39
8. Καθήλωση της libido στο αντικείμενο του έρωτα.....	42
9. Libido Εγώ vs Libido ερωτικού αντικειμένου.....	43
10. Η διαπλοκή των ενορμήσεων στον έρωτα.....	45
10.1 Μύθος «Έρωτας και Ψυχή».....	47
10.2 Ψυχαναλυτική ερμηνεία του μύθου κατά Freud και Newmann.....	49
10.3 Προσωπική προσέγγιση στην ερμηνεία του μύθου.....	52
11. Ερωτικά ορμικά πεπρωμένα.....	54
11.1 Μεταστροφή στο αντίθετο.....	54
11.1.α. Ο καθοριστικός ρόλος της αμφιθυμίας στον έρωτα.....	55
11.2 Στροφή εναντίον του εαυτού.....	59
11.3 Απώθηση.....	60
11.4 Μετουσίωση.....	61
12. Έρωτας μεταβίβασης: Πώς επισυμβαίνει;.....	63
13. Συμπεράσματα.....	65
14. Σχόλια.....	69
Βιβλιογραφία.....	72

Περίληψη

Το θέμα του έρωτα, ως ένα από τα βασικότερα περιεχόμενα της ζωής, απασχόλησε ιδιαίτερα το Φρόντ ο οποίος προσπάθησε να το αναλύσει και να το ερμηνεύσει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής και του έργου του.

Ο πλήρης έρωτας του αντικειμένου, κατά τον πατέρα της ψυχανάλυσης, προέρχεται από τον πρωτογενή ναρκισσισμό του παιδιού και αντιστοιχεί στη μεταβίβαση αυτού του ναρκισσισμού πάνω στο σεξουαλικό αντικείμενο. Η σεξουαλική υπερεκτίμηση που αναπτύσσεται, χαρακτηριστική της ερωτικής επιθυμίας, επιτρέπει την εμφάνιση της ιδιαίτερης κατάστασης του ερωτικού πάθους το οποίο συνοψίζεται σε εκχώρηση της libido του Εγώ προς όφελος του αντικειμένου.

Το 1920, ταυτίζοντας τον έρωτα με την ενόρμηση της ζωής, στο δεύτερο δυϊσμό των ενορμήσεων, ο Φρόντ έρχεται αντιμέτωπος με την ενόρμηση του θανάτου και βάσει της πάλης αυτών των δύο εξ' αρχής αντιμαχόμενων ενορμήσεων, προσπαθεί να ερμηνεύσει τα παρατηρούμενα ψυχοσεξουαλικά φαινόμενα.

Οι ειδικοί ψυχικής υγείας, τόσο κατά τις ψυχιατρικές εκτιμήσεις όσο και στο πλαίσιο των ψυχοθεραπευτικών συνεδριών, έρχονται πολύ συχνά αντιμέτωποι με τις διαφορετικές εκφράσεις και εκφάνσεις του έρωτα, όπως αυτές αποτυπώνονται στην ανθρώπινη σκέψη και συμπεριφορά.

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η απαρτίωση των απόψεων του Φρόντ με σκοπό την ψυχοδυναμική κατανόηση του φαινομένου.

Στο πλαίσιο αυτό αναζητήθηκε στην προτεινόμενη βιβλιογραφία η ψυχαναλυτική θεώρηση εννοιών όπως: η δύναμη της επιθυμίας, ο ρόλος της ερωτικής φαντασίωσης, η σαγήνη – αποπλάνηση, η σημασία του πρωταρχικού αντικειμένου, το πέρασμα από τον αυτοερωτισμό και τον πρωτογενή ναρκισσισμό στην επιλογή αντικειμένου, τα στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, το πώς ερωτευόμαστε καθώς και οι έννοιες των ενορμήσεων ζωής και θανάτου. Ακολούθως μελετήθηκε ένα μυθολογικό υπόβαθρο για τον έρωτα, η διαπλοκή των ενορμήσεων και τα συνακόλουθα ορμικά πεπρωμένα με έμφαση στον κεντρικό ρόλο της αμφιθυμίας κατά την οποία ο ερωτευμένος συνταράσσεται από μία μάχη αγάπης και μίσους που κατευθύνονται προς το ίδιο πρόσωπο. Τέλος, ερμηνεύεται το πώς ο έρωτας, μέσω ανάκλησης απωθημένων επιθυμιών και ενισχυόμενος από την αντίσταση, μπορεί να εισέλθει στο προσκήνιο της αναλυτικής θεραπείας, κατά τον έρωτα μεταβίβασης.

Στόχος της παρούσας ποιοτικής – εννοιολογικής μελέτης είναι, τόσο σε θεραπευτικό όσο και σε ατομικό επίπεδο, η απόκτηση, κατά το δυνατόν, εκείνου του πλεονάσματος ψυχικής ελευθερίας και κατανόησης που θα διακρίνει τη συνειδητή ερωτική δραστηριότητα από την ασυνείδητη.

Λέξεις κλειδιά: ενόρμηση ζωής, ενόρμηση θανάτου, ορμικά πεπρωμένα, αμφιθυμία

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ πολύ την επόπτριά μου, κ. Τζινιέρη – Κοκκώση Μαρία, για το χρόνο που διέθεσε προκειμένου να προβεί σε προτάσεις σχετικά με τη διπλωματική μου εργασία, όσον αφορά στη δομή, με βάση τη μακρόχρονη εμπειρία της πάνω στην έρευνα. Την ευχαριστώ επίσης διότι σεβάστηκε απόλυτα το περιεχόμενο, πράγμα το οποίο για μένα ήταν πολύ σημαντικό.

Ευχαριστώ επίσης τον Ομότιμο Καθηγητή Ψυχιατρικής κ. Βασιλαματζή Γρηγόρη, για την ιδέα που είχε να υλοποιήσει ένα Μεταπτυχιακό Ψυχοδυναμικής Ψυχοθεραπείας με αναφορά στα Ιατρικά πλαίσια διότι αυτό έθεσε τη βάση μιας προοδευτικής αλλαγής του τρόπου λειτουργίας των πλαισίων, δίνοντας έμφαση σε ένα ψυχαναλυτικό τρόπο θεώρησης, ο οποίος έλειπε.

Επιπλέον, τον ευχαριστώ γιατί το Μεταπτυχιακό, υπό την έννοια αυτή, νοηματοδότησε πολλαπλώς την προσωπική μου πορεία.

Abstract

The issue of love or Eros, as one of the most important aspects of life, preoccupied Freud a lot, who tried to analyze and interpret it throughout his lifetime and his work.

According to the father of psychoanalysis, the complete love of the object derives from the primary narcissism of the child and corresponds to the transfer of this narcissism onto the sexual object. The sexual overvaluation, which is developed, characteristic of the sexual desire, allows the special state of the sexual passion to appear, which is summarized in the withdrawal of ego-libido in favour of the object.

In 1920, identifying Eros with the life drive in the second dualism of drives, Freud confronted the death drive and tried to interpret the psychosexual phenomena he observed based on the struggle between these ab initio conflicting drives.

Mental health experts, both in psychiatric evaluations and within the context of psychotherapeutic sessions, often come up against the different expressions and aspects of Eros, as they are reflected in human thought and behavior.

The present study attempts to compile Freud's views, aiming at the psychodynamic understanding of the phenomenon.

In this context, we used the suggested bibliography looking into psychoanalytic approaches of concepts such as: the power of desire, the role of sexual fantasy, the transition from self-love and primary narcissism to the selection of object, the stages of psychosexual development, how we fall in love, as well as the concepts of life and death drives. Furthermore, we studied a mythological background for Eros, the interweaving of drives and their vicissitudes, emphasizing on the central role of ambivalence, during which the person in love is overwhelmed by a conflict between love and hate towards the same person. Finally, we explain how love, through recalling repressed desires and strengthened from resistance, can come into the fore of the psychoanalytic therapy, during transference love.

The purpose of this quality – conceptual study is to attain, both at a therapeutic and at a personal level, that surplus of psychic freedom and understanding that distinguishes the conscious Eros from the subconscious one.

Key words: life drive, death drive, vicissitudes, ambivalence

Εισαγωγή

Σύμφωνα με το Φρόυντ: «Στον έρωτα, η σκιά του αντικειμένου πέφτει πάνω στο υποκείμενο όπως στη μελαγχολία, αλλά από άλλο δρόμο». (Freud, 1917)

Θέτοντας ως στόχο τη σκιαγράφηση αυτού του δρόμου, παρατηρούμε το Φρόυντ να ανατέμνει με χειρουργική ακρίβεια το ψυχικό όργανο, οδηγώντας μας σε ασυνείδητα μονοπάτια, στα σκοτεινά εδάφη της απωθημένης επιθυμίας, κάνοντας λόγο για πρωταρχικά αντικείμενα φαντάσματα, σχήματα ασυνείδητα που ενυπάρχουν στο υποκειμενικό ασυνείδητο.

Ο όρος *φάντασμα* είναι ενδόμυχα συνδεδεμένος με την επιθυμία και παράλληλα συναφής με το αντίθετό της, την απαγόρευση, υποδεικνύοντας ευθέως τη φαντασιωσική σκηνή στην οποία το άτομο παρόν, είτε ως πρωταγωνιστής, είτε ως παρατηρητής, έρχεται αντιμέτωπο με την εκπλήρωση ή απαγόρευση της πραγμάτωσης των ασυνείδητων επιθυμιών του.

Η ερωτική εμπειρία, ως βαθιά και ανεξιχνίαστη διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης, αποτελεί το βασικό δρόμο για την επάνοδο στις αρχέγονες εμπειρίες. Η ενδομήτρια ζωή, υπό το πρίσμα αυτό, γίνεται το αρχέτυπο της τέλει απόλαυσης, ενώ η γέννηση εκλαμβάνεται ανέκαθεν ως αποχωρισμός.

Ο έρωτας *απαρτιωτικά* για τον πατέρα της ψυχανάλυσης είναι συνυφασμένος με την ενόρμηση της ζωής. Όπως ισχυρίζεται: «Όλος ο θόρυβος της ζωής, προέρχεται κυρίως από τον έρωτα. Και από τη μάχη εναντίον του έρωτα». (Freud, 1923b)

Το 1914 στο έργο του «Για το Ναρκισσισμό. Μία Εισαγωγή», γράφει ότι ο πλήρης έρωτας αντικειμένου προέρχεται από τον πρωτογενή ναρκισσισμό του παιδιού και αντιστοιχεί στη μεταβίβαση αυτού του ναρκισσισμού πάνω στο σεξουαλικό αντικείμενο. Η σεξουαλική υπερεκτίμηση που αναπτύσσεται, χαρακτηριστική της ερωτικής επιθυμίας, επιτρέπει την εμφάνιση της ιδιαίτερης κατάστασης του ερωτικού πάθους το οποίο συνοψίζεται σε υπερχείλιση της *libido* του Εγώ προς όφελος του αντικειμένου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του αρχέγονου συναισθήματος της παντοδυναμίας: «εκείνος που είναι ερωτευμένος έχει κατά κάποιο τρόπο καταβάλλει το τίμημα του ναρκισσισμού του και δε μπορεί να το αποκαταστήσει παρά μόνο αν τον ερωτευτούν». (Freud, 1914c)

Η επιθυμία καθώς εκλαμβάνεται ως μία κίνηση που αποκεντρώνει το υποκείμενο, υποδεικνύει ότι το κέντρο είναι έξω από το υποκείμενο στο αντικείμενο,

από το οποίο έχει αποχωριστεί και με το οποίο τείνει αενάως... να επανενωθεί.
(Lacan)

Ο σημαντικός άλλος στον έρωτα, για το λόγο αυτό, γίνεται κυρίαρχη σκέψη, ιδίως στην απουσία. Η διαλεκτική παρουσίας-απουσίας είναι μία εμπειρία στην οποία υποκύπτει το Εγώ, μέσα από την αναβίωση-ανάκληση κάποιας άλλης πολύ σημαντικής απουσίας. Η επιθυμία δομείται στο έδαφος της απουσίας ενώ προϋπόθεση για την αναπαράσταση του αντικειμένου, σύμφωνα με το Φρόντ, είναι η απουσία του: «Όταν το στήθος αποχωρίζεται από το σώμα και μετακινείται προς τα έξω, επειδή συχνά το παιδί το βρίσκει απόν, μετατρέπεται σε αντικείμενο ένα μέρος της ναρκισσιστικής λιβιδινικής επένδυσης. Το πρώτο αντικείμενο συμπληρώνεται στο πρόσωπο της μητέρας». (Freud, 1914c)

Το πρωταρχικό αντικείμενο και η ταύτισή του με το μητρικό μορφοείδωλο φέρει ασφαλώς και τη σημασία της αρχής, ως απόλυτης εξουσίας που απορρέει από την απόλυτη εξάρτηση. Με αυτήν ακριβώς την έννοια αποτελεί και τον κρίσιμο παθογόνο ή μη παράγοντα, ιδιαίτερος μέσα από την καθοριστική λειτουργία του βλέμματος.

Ο Φρόντ επισημαίνει τη διάσταση του βλέμματος, του κοιτάζειν και κοιτάζεσθαι στη δόμηση του Εγώ. Το 1914 αναφέρει ως πηγή του ιδεώδους Εγώ την αυτοπαρατήρηση, όπου ο ρόλος του βλέμματος είναι θεμελιώδης στη διαμόρφωση του ναρκισσισμού και του αυτοερωτισμού. Η επικοινωνία με το βλέμμα της μητέρας συνιστά μία προλεκτική επαφή, το μόνο μέσο επικοινωνίας με τον κόσμο. Εκεί οφείλει και τις καταβολές της η σαγήνευση μέσω του βλέμματος. Στον έρωτα, τα μάτια, διατηρούν τον αρχέγονο ρόλο τους, ως κατ' εξοχήν όργανα επικοινωνίας. Μέσα από το βλέμμα αναβιώνεται η τεράστια ένταση της ανάγκης για επικοινωνία που έμεινε ανικανοποίητη. Αντικρίζοντας το βλέμμα του άλλου, κάθε εμπειρία γίνεται δυνατή. Στα μονοπάτια του βλέμματος, το άτομο συναντάει τον άλλο και πίσω από τον άλλο τον ίδιο του τον εαυτό. Ο Πλάτωνας στο Συμπόσιο μιλούσε για τον έρωτα ως γνώση.

Στο μεταξύ, η έλξη που προκαλεί η όψη του άλλου μαρτυρά το πόσο επιτακτική είναι η ανάγκη να ενωθούμε ξανά με αυτό που έμοιαζε χαμένο και που τώρα... επανεμφανίζεται. Σύμφωνα με τη μυθολογία, μητέρα του Έρωτα ήταν η «Πενία» δηλαδή η έλλειψη, η ανάγκη. Από ψυχαναλυτικής άποψης, η ανάγκη σπρώχνει το υποκείμενο στην αναζήτηση της χαμένης του ολότητας μέσα σε μία αυταπάτη πλήρωσης, ενός βασικού δομικού κενού, που ο έρωτας περισσότερο από οτιδήποτε άλλο υπόσχεται να καλύψει, ανακαλώντας την έννοια της συγχώνευσης

όπου σωματική και ψυχική διάσταση συναντιούνται και διαπλέκονται. (Carotenuto, 1987)

Υπάρχουν στιγμές στον έρωτα που το σώμα υποκρίνεται την ψυχή και η ψυχή υποκρίνεται το σώμα. Χάνεται το όριο μεταξύ σωματικού και ψυχικού επιπέδου, καθώς όμως ο άλλος δε μπορεί να κατακτηθεί ή να κατανοηθεί πλήρως, αυτό που είναι καταδικασμένο στην επανάληψη είναι η σεξουαλικότητα, σε μία προσπάθεια κατακυρίευσης του αντικειμένου. Σύμφωνα με το Φρόυντ: «Στην ύψιστη στιγμή του έρωτα το σύνορο μεταξύ Εγώ και αντικειμένου κινδυνεύει να σβήσει». (Freud, 1930a)

Ωστόσο, παρατηρείται το παράδοξο ότι από τη μία υπάρχει μεγάλη ανάγκη για το αντικείμενο, ενώ από την άλλη η επένδυσή του είναι αμφίθυμα μεταβαλλόμενη, ακολουθούμενη από αγωνία, άγχος διείσδυσης και άγχος αποχωρισμού. Άγχος για το ενδεχόμενο μιας απώλειας, η οποία έχει ήδη συντελεστεί καθώς και άγχος για μία εξωτερική πραγματικότητα που αποδεικνύεται τις περισσότερες φορές ασύμβατη με την ενδοψυχική πραγματικότητα. Υπό την έννοια αυτή, ο έρωτας ως βαθιά επιθυμία, αποτελεί την πιο αλάνθαστη δυναμική διάσταση που θα φέρει στην επιφάνεια, στο φως, το ασυνείδητο. (Yung, 1954)

Ίσως πράγματι, δεν υπάρχει άλλη κατάσταση της ύπαρξης στην οποία να συναντιούνται τόσο αποφασιστικά και αμετάκλητα οι δομικές αντινομίες και αντιφάσεις της εμπειρίας, μιας εμπειρίας στην οποία η φαντασίωση πρέπει να συγκρουστεί με την πραγματικότητα, η παρουσία με την απουσία, η συνεύρεση με τη μοναξιά, η έλξη με την απόρριψη, το φως με τη σκιά, η τρυφερότητα με την επιθετικότητα, ο διάλογος με την έλλειψη επικοινωνίας, η εμπιστοσύνη με τη ζήλια, η πίστη με την προδοσία, η αγάπη με το μίσος και οτιδήποτε υπό μία γενικότερη έννοια αντιπροσωπεύει την ενόρμηση της ζωής σε αντιδιαστολή με την ενόρμηση του θανάτου.

Η έννοια της ψυχικής σύγκρουσης, βρίσκεται ανέκαθεν στη βάση της διάπλασης της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η αντιπαράθεση σεξουαλικών ενορμήσεων και ενορμήσεων του Εγώ ή αυτοσυντήρησης του πρώτου φροϋδικού δυϊσμού, είναι στο επίκεντρο της ίδιας τάσης για ζωή καθώς και ο δυϊσμός που αντιπαραβάλλει τη ναρκισσιστική libido με τη libido αντικειμένου. Αυτή η τάση για ζωή είναι ο έρωτας, ο οποίος χαρακτηρίζει τις ενορμήσεις ζωής που αντιτίθενται στο θάνατο, κάνοντάς τον προσωρινά να αποτυγχάνει. Με τον τελευταίο φροϋδικό δυϊσμό των ενορμήσεων που λαμβάνει χώρα μεταξύ των ενορμήσεων ζωής και θανάτου, η έννοια της ψυχικής σύγκρουσης

ανανεώνεται. Οι αντιθέσεις, που χρησίμευαν ως υπόστρωμα στην ψυχική σύγκρουση, επανατοποθετούνται τώρα σε ένα ευρύτερο σύνολο συγκρούσεων, καθορισμένο από τον έρωτα και το θάνατο. (Dessuant, 1983)

«Οι δομικές έννοιες του Εμπεδοκλή: αγάπη και διχόνοια, αποτελούν, τόσο από το όνομα όσο και από τη λειτουργία τα ισοδύναμα των πρωταρχικών μας εννοήσεων του έρωτα και της καταστροφής» (Freud, 1937c). Οι δύο εννοήσεις, έρωτας και θάνατος, που εγγράφονται στο ριζικό δυϊσμό των εννοήσεων, τείνουν στην επιστροφή σε μία προηγούμενη κατάσταση, η μία προς την ένωση και η άλλη προς το θάνατο.

Η διαλεκτική έρωτα-θανάτου, άρχει τη σωματοψυχική ενότητα του ατόμου, από τη γέννηση ως το τέλος της ζωής καθώς υπόκειται στη διαρκή συνδυαστική επίδραση των δύο βασικών εννοητικών δυνάμεων της επιθυμίας και της καταστροφής (Pasche, 1964). Με τη θεώρηση αυτή γίνεται προσπάθεια να εξηγηθεί το μυστήριο της ζωής, βάσει της πάλης αυτών των δύο εξ' αρχής αντιμαχόμενων τάσεων, της επιθετικότητας που πλάι στον έρωτα, μοιράζεται μαζί του, την κυριαρχία επί του κόσμου. (Freud, 1930a)

Στο έδαφος αυτής της αμφίθυμης διαπλοκής, της επιθυμίας με την επιθετικότητα ο ερωτευμένος, σύμφωνα με το Φρόυντ, συνταράσσεται από μία μάχη αγάπης και μίσους που κατευθύνονται προς το ίδιο πρόσωπο.

«Η αμφίθυμία ως αμυντική έκφραση, θέτει σε λειτουργία ασυμβίβαστες κινητήριες δυνάμεις όπου η αρνητική και η θετική συνιστώσα της συναισθηματικής συμπεριφοράς είναι ταυτόχρονα παρούσες, αδιάρρηκτες και συγκροτούν μία μη διαλεκτική αντίθεση, ανυπέρβλητη για το υποκείμενο που λέει ταυτόχρονα «ναι» και «όχι». Με τον τρόπο αυτό, καταχωρώντας την αμυντική σύγκρουση στο εσωτερικό της δυναμικής των εννοήσεων, ο Φρόυντ μας προτρέπει να αναζητήσουμε πίσω από αυτήν, στο βαθμό που διακινεί τα συστήματα του ψυχικού οργάνου, τις σύμφυτες προς την εννοητική ζωή αντιθέσεις». (J. Laplanche και J. - B. Pontalis, 1981)

Το μίσος άλλωστε, ως ενόρμηση καταστροφής σε σχέση με το αντικείμενο, είναι προγενέστερο της αγάπης. Προέρχεται από την απόρριψη του εξωτερικού κόσμου· Το αντικείμενο αναγνωρίζεται μέσα από το μίσος, ένα μίσος το οποίο προερχόμενο από την ενόρμηση της αυτοσυντήρησης, δικαιολογεί απολύτως τον εαυτό του. (Freud, 1915c)

Εξαιτίας αυτού η επένδυση του αντικειμένου καθίσταται εύθραυστη, διότι το άτομο θα επιζητά συνεχώς την ένωση με το πρωταρχικό αντικείμενο, δηλαδή με ένα

(θεϊκό) ιδεώδες, το οποίο όμως θα υποβαθμίζει κάθε ανθρώπινη χαρά, γιατί η χαρά, η ευχαρίστηση και η ικανοποίηση θα προέρχονται μόνο μέσα από την ένωση με το πρωτογενές αντικείμενο και όχι μέσα από τη σχέση με το αντικείμενο. (Dessuant, 1983). Σύμφωνα με το Φρόυντ: «Αν το πρωταρχικό αντικείμενο της ενόρμησης απολεσθεί, εξ' αιτίας της απώθησης, αναπαρίσταται συχνά με μία ατέλειωτη σειρά από υποκατάστατα αντικείμενα, από τα οποία όμως κανένα δεν επαρκεί εντελώς». (Freud, 1905b)

Ωστόσο ο κίνδυνος εμφανίζεται όταν το Εγώ αποκτήσει την ανεξαρτησία να απορρίψει την επιθυμία. Αυτό ισοδυναμεί με μη επιθυμία, με την απόρριψη κάθε επιθυμίας, οπότε η ζωή γίνεται συνώνυμη με τον θάνατο, οδηγώντας μας στο ισοδύναμο της ενόρμησης θανάτου. (Δημόπουλος, 2013)

Η απόληξη της λιμπιντικής αιώρησης μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου είναι θέμα ζωής ή ψυχικού θανάτου, δεδομένου ότι το Εγώ στην περίπτωση του έρωτα, δύναται να συντριβεί από το αντικείμενο. (Freud, 1917)

Η σύμπτυξη συνειδητού και ασυνειδήτου, παρελθόντος και παρόντος, πραγματικότητας και φαντασίωσης, στο πλαίσιο της ορμικής αμφιθυμίας, οδηγεί σε μία διαρκή ταλάντευση μεταξύ επενδύσεων, αποεπενδύσεων, επανεπενδύσεων, καθορίζοντας την πολυπλοκότητα των ορμικών πεπρωμένων για όλες τις σχέσεις και ιδίως για αυτήν που βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος – τη σχέση με το θεραπευτή.

Πολλές φορές, η ερωτική μεταβίβαση μέσω ανάκλησης απωθημένων επιθυμιών και ενισχυόμενη από την αντίσταση, έρχεται στο προσκήνιο της αναλυτικής θεραπείας, φέρνοντας ένα σημαντικό θεραπευτικό υλικό, πολλαπλών νοημάτων προς κατανόηση, αναφορικά με τις σχέσεις τόσο του παρόντος όσο και του παρελθόντος του θεραπευόμενου.

Στόχος και περιεχόμενο της μελέτης είναι:

Στόχος της παρούσας θεωρητικής εργασίας είναι η ψυχοδυναμική κατανόηση του φαινομένου του έρωτα, με έμφαση στη δεύτερη θεωρία των ενορμήσεων. Ειδικότερα το επιστημονικό ερώτημα αφορά στο πώς ο Φρόυντ εισαγάγει τον έρωτα ως ενόρμηση ζωής και πώς αυτή διαπλέκεται με την ενόρμηση του θανάτου κατά την ερωτική συνάντηση και σχέση με το αντικείμενο καθώς και ποιοί είναι οι ψυχοδυναμικοί παράγοντες ή συνιστώσες που συμμετέχουν στο φαινόμενο του έρωτα.

Στο πλαίσιο αυτό στο Γενικό / Θεωρητικό μέρος θα αναζητηθεί η ψυχαναλυτική θεώρηση εννοιών που αφορούν γενικότερα στον έρωτα όπως: οι

ενορμήσεις (πρώτος και δεύτερος δυϊσμός), η έννοια της λίμπιντο ως το σύνολο της ενέργειας του έρωτα, η ενόρμηση θανάτου, το πώς γίνεται το πέρασμα από τον αυτοερωτισμό και τον πρωτογενή ναρκισσισμό στην επιλογή αντικειμένου, ποιά η σημασία του πρωταρχικού αντικειμένου, τα στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης με έμφαση στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα, το πώς οι ενορμήσεις συναντούν το αντικείμενο καθώς και ποιά είναι για το Φρόντ η σημασία του ερωτικού αντικειμένου έναντι της σημασίας της ενόρμησης.

Στο Ειδικό μέρος θα αναζητηθεί ο έρωτας ως ενόρμηση ζωής, η δύναμη της επιθυμίας, ο ρόλος της ερωτικής φαντασίωσης, η σαγήνη και η αποπλάνηση, το πώς ερωτευόμαστε, η καθήλωση της λίμπιντο στο αντικείμενο του έρωτα καθώς και η αντιπαράθεση: λίμπιντο Εγώ vs λίμπιντο ερωτικού αντικειμένου. Ακολούθως θα μελετηθεί η διαπλοκή των ενορμήσεων και τα συνακόλουθα ορμικά πεπρωμένα με έμφαση στον κεντρικό ρόλο της αμφιθυμίας η οποία μπορεί να οδηγήσει στην ακραία έκφραση της ενόρμησης θανάτου, μέσω αυτο - ή έτερο - καταστροφής καθώς και το πώς ο έρωτας μπορεί να εισέλθει στο θεραπευτικό πλαίσιο, κατά τον έρωτα μεταβίβασης.

Ως παράδειγμα αμφιθυμίας και διαπλοκής των ενορμήσεων θα χρησιμοποιηθεί, στο πλαίσιο μιας προσωπικής προσέγγισης, η ερμηνεία του μύθου «Έρως και Ψυχή».

Επιπλέον θα παρατεθούν βινιέτες από ψυχοθεραπευτικές συνεδρίες θεραπευόμενων με την προβληματική του έρωτα, που αναδεικνύουν τις επιμέρους θεματικές. Η μεθοδολογία που θα χρησιμοποιηθεί θα είναι η ποιοτική – εννοιολογική έρευνα, μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης και μελέτης του φροϋδικού έργου και της απαρτίωσης των απόψεων του πατέρα της ψυχανάλυσης, αναφορικά με το θέμα αυτό, στην προτεινόμενη βιβλιογραφία.

Η συμβολή της εργασίας στο υπό μελέτη θέμα, αφορά σε μία βαθύτερη κατανόηση και αποσαφήνιση σε ψυχαναλυτικό επίπεδο για το πώς διατρέχει, κατά το Φρόντ, ο έρωτας την ανθρώπινη σκέψη και συμπεριφορά, ως κεντρικό θέμα ζωής καθώς και ως πολυσύνθετη ψυχολογική διεργασία και εσωτερική κατάσταση, συνεχώς επανερχόμενη στις ψυχοθεραπευτικές συνεδρίες και στις ψυχιατρικές εκτιμήσεις, με περαιτέρω στόχο, κατά το δυνατόν, τόσο σε θεραπευτικό όσο και σε ατομικό επίπεδο, την απόκτηση εκείνου του πλεονάσματος ψυχικής ελευθερίας και κατανόησης που θα διακρίνει τη συνειδητή ερωτική ψυχική δραστηριότητα από την ασυνείδητη.

Στο πλαίσιο αυτό μελετήθηκαν 30 πρωτότυπα φροϋδικά συγγράμματα (σε ελληνική μετάφραση) καθώς και τα συγγράμματα άλλων μεταφροϋδικών αναλυτών,

μελετητών του Φρόντ (που προτείνονται), με απώτερο στόχο σε επόμενη ποιοτική - εννοιολογική έρευνα να συγκεντρωθούν για το θέμα αυτό, οι απόψεις του Φρόντ όπως αυτές αποτυπώνονται σε όλη την έκταση του έργου του καθώς και όπως εμπλουτίζονται αργότερα από άλλους σημαντικούς μεταφροϋδικούς αναλυτές.

Οι περιορισμοί της εν λόγω μελέτης συνίστανται στο ότι αφορά μόνο στις φροϋδικές απόψεις καθώς και στο ότι κατά την παράθεση αυτών δεν παρέχεται μεγάλη δυνατότητα ελεύθερης απόδοσης και τροποποίησης των κειμένων, καθότι ο Φρόντ περιγράφει με τόσο μεγάλη ακρίβεια τα σχετικά ψυχικά φαινόμενα, που ενδεχομένως η όποια προσπάθεια αλλαγής των επιμέρους λέξεων – προτάσεων, να έχει ως αποτέλεσμα την αλλοίωση του νοήματος ή την απομάκρυνσή του από την αρχική σύλληψη.

Για το λόγο αυτό οι φροϋδικές απόψεις παρατίθενται κυρίως αυτούσιες.

ΜΕΡΟΣ Α: ΓΕΝΙΚΟ / ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΩΝ ΦΡΟΥΔΙΚΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ

1. . Ενορμήσεις

*«Αναγνωρίσαμε ως πρωταρχική κατάσταση από την οποία αρχίζει η ενορμητική ζωή ένα τεράστιο έρωτα του Εγώ για τον εαυτό του»
Φρόυντ*

Σε πολλά κείμενά του ο Freud αναφέρεται στην έννοια της ενόρμησης ξεκινώντας από το 1905 στο έργο του: «Τρία δοκίμια για τη θεωρία της σεξουαλικότητας», όταν θα ισχυριστεί πως η ενόρμηση είναι μία ώση η οποία έχει την πηγή της στο σώμα και χρησιμοποιεί ως μέσο το αντικείμενο για να πετύχει το σκοπό της, που είναι η ικανοποίηση. « Η ενόρμηση δεν δρα ποτέ σαν ένα στιγμιαίο ξέσπασμα αλλά πάντα σαν διαρκής δύναμη. Επιπλέον καθώς δεν πλήττει από το εξωτερικό, αλλά από το εσωτερικό του σώματος, κάθε φυγή απ' αυτήν είναι μάταιη». (Freud, 1915b, σελ 11)

Προεκτείνοντας, ισχυρίζεται πως η ενόρμηση κείται μεταξύ σωματικού και ψυχικού. Αποτελεί δηλαδή μία γέφυρα μεταξύ σωματικού και ψυχικού. Αντιθέτως, το ένστικτο είναι μία ώση που ξεκινάει από το σώμα για να καταλήξει στο σώμα (αν δεν εξελιχθεί σε ενόρμηση), όπως π.χ. η πείνα ή η δίψα. Το ένστικτο δηλαδή κινείται, σε ένα επίπεδο αυτοματισμού ή ανάγκης, ενώ η ενόρμηση κινείται στο επίπεδο της επιθυμίας. (Δημόπουλος, 2013)

«Σχεδόν όλη η ενέργεια που πληροί το ψυχικό όργανο προέρχεται από τις έμφυτες ενορμητικές δυνάμεις. Όλες οι ενορμήσεις θέλουν να αποκαταστήσουν την προηγούμενη κατάσταση». (Freud, 1920g)

Ο ισχυρισμός για τον παλινδρομικό χαρακτήρα των ενορμήσεων στηρίζεται σε δεδομένα ψυχαναγκαστικής επανάληψης.

Ωστόσο: «κάτι στη φύση της ενόρμησης δεν ευνοεί την πραγματοποίηση της πλήρους ικανοποίησής της». (Freud, 1924a)

Η διαφορά μεταξύ επιτευχθείσας και επιδιωκόμενης ικανοποίησης είναι αυτή που κινητοποιεί αενάως την ενόρμηση.

1.1 Πρώτος δυϊσμός των ενορμήσεων: Οι ενορμήσεις του Εγώ έναντι των σεξουαλικών ενορμήσεων

Η επιταγή του δυϊσμού ως θεμελιώδης σύλληψη της φροϋδικής σκέψης αποκαλύπτεται στις δομικές πλευρές της θεωρίας και μεταφράζεται στην έννοια: ζεύγη αντιθέτων. Είναι ιδιαίτερα επιβλητική όταν πρόκειται για ενορμήσεις, εφ' όσον αυτές προσφέρουν τις κύριες δυνάμεις που αντιμάχονται κατά την ψυχική σύγκρουση.

Ο Φρόντ στα πλαίσια της πρώτης θεωρίας των ενορμήσεων (1915), φέρνει σε αντιπαράθεση τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης ή ενορμήσεις του Εγώ με τις σεξουαλικές ενορμήσεις. Οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης σχετίζονται με την ικανοποίηση αναγκών που συνδέονται με τις ζωτικές σωματικές λειτουργίες, το πρότυπο των οποίων είναι η πείνα. Γνωρίζουμε ότι η διαχείριση αυτών των ενορμήσεων είναι στην υπηρεσία του Εγώ.

Το 1910, θα διατυπώσει την αντίθεση που θα παραμείνει κυρίαρχη στην πρώτη θεωρία των ενορμήσεων: «Έχει όμως ιδιαίτερη σπουδαιότητα (...) η αδιαμφισβήτητη αντίθεση μεταξύ των ενορμήσεων, οι οποίες εξυπηρετούν τη σεξουαλικότητα, την απόκτηση της σεξουαλικής ηδονής και των άλλων που έχουν ως σκοπό την αυτοσυντήρηση του ατόμου, των ενορμήσεων του Εγώ: όλες οι οργανικές ενορμήσεις που λειτουργούν στον ψυχισμό μας, μπορούν να ταξινομηθούν σύμφωνα με τους όρους του ποιητή σε «Πείνα» ή σε «Έρωτα».

Ο δυϊσμός αυτός περιέχει ξεκάθαρα δύο πλευρές, οι οποίες επισημαίνονται ταυτόχρονα από το Φρόντ στα κείμενα αυτής της περιόδου: τη στήριξη των σεξουαλικών ενορμήσεων στις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης και τον αποφασιστικό ρόλο της αντίθεσής τους κατά την ψυχική σύγκρουση.

«Η ικανοποίηση της ερωτογενούς ζώνης ήταν αρχικά συνδεδεμένη με την ικανοποίηση της ανάγκης της διατροφής» (Freud, 1905d). Από δυναμική άποψη, ο Φρόντ θεωρεί τη σεξουαλική ενόρμηση έναν απαραίτητο πόλο της ψυχικής σύγκρουσης αφού αυτή αποτελεί το προνομιακό αντικείμενο της απόθησης στο ασυνείδητο. (J. Laplanche και J. - B. Pontalis, 1981)

Η διάκριση των ενορμήσεων που στοχεύουν στην επιβίωση - αυτοπροστασία του ατόμου (ενορμήσεις του Εγώ ή αυτοσυντήρησης) σε αντιπαράθεση με αυτές των οποίων ο ρόλος είναι τελικώς η διαιώνιση του είδους (σεξουαλικές ενορμήσεις) δικαιώνεται περισσότερο από τη βιολογία παρά από την ψυχολογία. (Dessuant, 1983)

Στην πρώτη αυτή φροϋδική αντίληψη περί των ενορμήσεων, οι σεξουαλικές ενορμήσεις δρουν διαταρακτικά προς τις ενορμήσεις του Εγώ, ενώ στον πυρήνα της σεξουαλικότητας υπάρχει κάτι το αντίθετο ή εχθρικό προς το Εγώ.

Η δεύτερη θεωρία των ενορμήσεων δεν θα είναι τίποτα άλλο από την αποκατάσταση του ατίθασου πόλου της σεξουαλικότητας.

1.2. Δεύτερος δυϊσμός των ενορμήσεων: Η ενόρμηση της ζωής έναντι της ενόρμησης του θανάτου

«Η ανάγκη έπλασε το συνεχές του κόσμου. Τον έρωτα, όχι η ανάγκη, τον έπλασε ο θάνατος. Από άγρια περιέργεια να επινοήσει τη ζωή».
Κική Δημουλά

Με τον τελευταίο φροϋδικό δυϊσμό των ενορμήσεων, που λαμβάνει χώρα μεταξύ των ενορμήσεων ζωής και θανάτου, η έννοια της ψυχικής σύγκρουσης ανανεώνεται. Οι αντιθέσεις που χρησίμευσαν ως υπόστρωμα στην ψυχική σύγκρουση, επανατοποθετούνται πλέον σ' ένα ευρύτερο σύνολο συγκρούσεων, που προσδιορίζεται από τον έρωτα και το θάνατο.

«Οι δύο βασικές αρχές του Εμπεδοκλή», γράφει ο Φρόντ, «αγάπη και διχόνοια, είναι, τόσο απ' το όνομα όσο κι από τη λειτουργία, τα ισοδύναμα των πρωταρχικών μας ενορμήσεων, του *έρωτα* και της *καταστροφής*». (Freud, 1937c)

Οι λέξεις «ζωή» και «θάνατος» δεν αφορούν εδώ κυρίως στη βιολογική ζωή και στο βιολογικό θάνατο, αλλά προπάντων στα ανάλογά τους, στην ψυχική ζωή και στην ψυχική σύγκρουση.

Οι δύο βασικές ενορμήσεις, ο έρωσ και ο θάνατος, που εγγράφονται στο ριζικό δυϊσμό των ενορμήσεων, τείνουν και οι δύο στην επιστροφή σε μία προηγούμενη κατάσταση, η μία με την ένωση και η άλλη με το θάνατο.

Στο «Πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης», το 1920, ο Φρόντ χρησιμοποιεί ευρύτατα τον όρο Έρωσ ως συνώνυμο της ενόρμησης ζωής, ακριβώς για να εγγράψει την καινούργια του θεωρία των ενορμήσεων, στη βάση μιας φιλοσοφικής και μυθολογικής παράδοσης, με πανανθρώπινη εμβέλεια.

Εκεί αναφέρεται στη θεωρία που ο Πλάτωνας αναπτύσσει στο Συμπόσιο δια στόματος Αριστοφάνη και η οποία πραγματεύεται όχι μόνο την προέλευση της σεξουαλικής ενόρμησης αλλά και τη σημαντικότερη παραλλαγή της, όσον αφορά στο αντικείμενο.

Όπως λέει ο Πλάτωνας, στο μύθο για την καταγωγή του Έρωτα, την οποία υιοθετεί ο Φρόυντ το 1920: «Η αρχική ανθρώπινη φύση δεν ήταν όπως σήμερα, ήταν διαφορετική. Στην αρχή υπήρχαν τρία φύλα και όχι δύο όπως σήμερα. Δίπλα στο αντρικό και στο γυναικείο φύλο, υπήρχε ένα τρίτο φύλο που αποτελείτο και από τα δύο. Τότε ο Δίας αποφάσισε να κόψει κάθε άνθρωπο στα δύο... αφού λοιπόν με τον τρόπο αυτό διχοτομήθηκε όλη η φύση, γεννήθηκε στον κάθε άνθρωπο η επιθυμία για το άλλο μισό του και τα δύο μισά άπλωναν τα χέρια τους και σφιχταγκαλιάζονταν, γεμάτα πόθο για ένωση...».

Η ίδια θεωρία, βρίσκεται ουσιαστικά αυτούσια και στις Ουπανισάδες, τα αρχαία ινδικά κείμενα, τα οποία θεωρούνται ερμηνευτικά του μυστικού εσωτερικού νοήματος.

Όπως λέει, ο Φρόυντ: «Προτείνοντας την έννοια του ναρκισσισμού και επεκτείνοντας την έννοια της λίμπιντο στα επιμέρους κύτταρα, η σεξουαλική ενόρμηση μετασχηματίστηκε σε Έρωτα, ο οποίος τείνει να ωθήσει τα μέρη της έμβιας ουσίας, το ένα προς το άλλο και να τα συγκρατήσει ενωμένα, ενώ οι κοινώς αποκαλούμενες σεξουαλικές ενορμήσεις, φάνηκε ότι είναι το μέρος του Έρωτα που στρέφεται προς τα αντικείμενα. Βάσει αυτής της εικοτολογίας ο Έρωτας δρα από την αρχή της ζωής και καθώς γεννιέται από το ζωντάνεμα της ανόργανης ύλης, εναντιώνεται ως ενόρμηση ζωής στην ενόρμηση του θανάτου. Με τη θεώρηση αυτή γίνεται προσπάθεια να εξηγηθεί το μυστήριο της ζωής, βάσει της πάλης αυτών των δύο εξαρχής αντιμαχόμενων ενορμήσεων». (Freud, 1920g)

Με τον τρόπο αυτό ο Φρόυντ, όπως παραδέχεται, μπαίνει στα χωράφια του φιλοσόφου Σοπενάουερ για τον οποίο ο θάνατος είναι το «πραγματικό αποτέλεσμα» και στο βαθμό αυτό, ο «σκοπός της ζωής», ενώ η σεξουαλική ενόρμηση αποτελεί την «ενσάρκωση της βούλησης για ζωή».

Θεραπευόμενη Α., 34 ετών, στη 2^η συνεδρία: «Δεν με παίρνει τηλέφωνο και βυθίζομαι στην κόλαση και μετά στέλνει ένα μήνυμα και αναδύομαι ξανά - παίρνω ζωή μέσα σε δευτερόλεπτα... κι ύστερα πάλι, χάος... φως μαζί και σκοτάδι».

1.2.α. Η έννοια της Libido ως το σύνολο της ενέργειας του έρωτα

Σύμφωνα με το Φρόυντ (1905), η έννοια της λίμπιντο καθορίζεται ως μία ποσοτικά, συνεχώς μεταβαλλόμενη δύναμη, η οποία μετράει διεργασίες και μεταβολές στο πλαίσιο της σεξουαλικής διέγερσης. Αποτελεί τη δυναμική εκδήλωση της σεξουαλικής

ενόρμησης. «Υποθέτουμε, όπως ισχυρίζεται, την ύπαρξη μιας ποσότητας λίμπιντο, της οποίας την ψυχική εκπροσώπηση ονομάζουμε λίμπιντο του Εγώ και που η παραγωγή, η αύξηση ή η μείωσή της, η κατανομή και η μετάθεσή της, θα πρέπει να μας προσφέρουν δυνατότητες επεξήγησης των παρατηρούμενων ψυχοσεξουαλικών φαινομένων». (Freud, 1905d)

Η λίμπιντο του Εγώ καθίσταται ωστόσο προσιτή, ως προς την αναλυτική της μελέτη, μόνο όταν βρει την ψυχική αξιοποίηση για την επένδυση των σεξουαλικών αντικειμένων, όταν δηλαδή μετατραπεί σε λίμπιντο αντικειμένου. Την παρατηρούμε τότε να επικεντρώνεται σε αντικείμενα, να καθηλώνεται σε αυτά, να τα εγκαταλείπει, να προχωράει σε άλλα και από αυτές τις διαφορετικές θέσεις να κατευθύνει τη σεξουαλική δραστηριότητα του ατόμου με στόχο την ικανοποίηση.

Από τα διαφορετικά πεπρωμένα που βιώνει η λίμπιντο αντικειμένου μπορούμε επίσης να αναγνωρίσουμε ότι αποσύρεται από τα αντικείμενα, διατηρείται αιωρούμενη σε ιδιαίτερες καταστάσεις έντασης και επιστρέφει πάλι στο Εγώ, ώστε να μετασχηματισθεί και πάλι σε λίμπιντο του Εγώ. Η λίμπιντο του Εγώ ονομάζεται και ναρκισσιστική λίμπιντο.

Η ναρκισσιστική λίμπιντο ή λίμπιντο του Εγώ, παρουσιάζεται ως η μεγάλη δεξαμενή ή αμοιβάδα από την οποία βγαίνουν οι επενδύσεις προς τα αντικείμενα και στην οποία ξαναμπαινουν πάλι, ενώ η ναρκισσιστική λιμπιντική επένδυση του Εγώ παραμένει ως η πρωταρχική κατάσταση της πρώτης παιδικής ηλικίας.

Ποιά είναι όμως η σύσταση της λίμπιντο, πού βρίσκεται και τί ακριβώς επενδύει;

Το 1920 με την εισαγωγή της δεύτερης θεωρίας των ενορμήσεων, η λίμπιντο ορίζεται ως το σύνολο της ενέργειας του έρωτα.

Το 1921, ο Φρόυντ, για τη λίμπιντο στο έργο του: «*Ψυχολογία των μαζών*», γράφει:

«Έτσι καλείται η ενέργεια (θεωρούμενη ως ποσοτικό μέγεθος, αλλά όχι ακόμα μετρήσιμο) των τάσεων που συνδέονται με ότι περιλαμβάνουμε συνοπτικά στη λέξη αγάπη. Ο πυρήνας αυτού που ονομάζουμε αγάπη σχηματίζεται φυσικά από αυτό που είναι κοινώς γνωστό ως αγάπη και που υμνείται από τους ποιητές: δηλαδή, από τη σεξουαλική αγάπη. Η αγάπη σχηματίζεται από τη σεξουαλική ένωση. Αλλά δεν τη διαχωρίζουμε από όλες τις άλλες παραλλαγές της, όπως η αγάπη του εαυτού, η αγάπη που αισθάνεται κάποιος για τους γονείς και τα παιδιά, η φιλία, η αγάπη των συνανθρώπων γενικά, όπως ακριβώς δεν διαχωρίζουμε την προσκόλληση σε συγκεκριμένα αντικείμενα και αφηρημένες ιδέες. Η ψυχαναλυτική έρευνα

αποκαλύπτει ότι οι διαφορετικές αυτές μορφές αγάπης εκφράζουν όλες, με τον τρόπο τους, το ίδιο σύνολο τάσεων, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις ωθούν στη σεξουαλική ένωση, ενώ σε άλλες περιπτώσεις αποστρέφονται αυτό το σκοπό ή εμποδίζουν την πραγματοποίησή του, διατηρώντας επαρκώς σημαντικά χαρακτηριστικά της φύσης τους, για να μην μπορέσει κάποιος να κάνει λάθος σε σχέση με την ταυτότητά τους». (Freud, 1921c)

Στο μεταξύ η συσσώρευση της λίμπιντο στο Εγώ προκαλεί δυσφορικά συναισθήματα. Από τη μία η συσσώρευση της λίμπιντο προκαλεί δυσφορία, ενώ από την άλλη έχουμε μία ευχάριστη κατάσταση στο πλαίσιο ενός αισθήματος παντοδυναμίας. Τη συνύπαρξη της ευχαρίστησης με τη δυσαρέσκεια τη συναντούμε στη θεωρία περί συνδιέγερσης. Σύμφωνα με την υπόθεση αυτή, τίποτα στον ψυχικό χώρο δε συμβαίνει, καμία διέγερση ή ερέθισμα, όσο δυσάρεστο κι αν είναι, που να μην «παρασύρει» σεξουαλική διέγερση. Υπό αυτή την έννοια οι επενδύσεις που αφορούν στο ναρκισσισμό παρουσιάζουν κάτι το εξαιρετικά παράδοξο. Από τη μία η επένδυση στο αντικείμενο μοιάζει εύθραυστη, συνοδευόμενη από αγωνία, από άγχος εισβολής και διείσδυσης, ενώ από την άλλη υπάρχει μία μεγάλη ανάγκη, μία τάση για ένωση με το αντικείμενο σε συνδυασμό με άγχος εγκατάλειψης και αποχωρισμού. (Δημόπουλος, 2010)

1.2.β. Ενόρμηση θανάτου

Η ενόρμηση θανάτου, όπως εγγράφεται στο δεύτερο φροϋδικό δυϊσμό των ενορμήσεων, που εισάγεται το 1920, αντιτιθέμενη στην ενόρμηση της ζωής, αναφέρεται στην αποσύνδεση, την απόμειξη και τείνει στην ολοκληρωτική μείωση των εντάσεων, στην ψυχική σιγή, δηλαδή στην επαναφορά του έμβιου όντος στην ανόργανη κατάσταση.

Αν και αρχικά είναι στραμμένη προς το εσωτερικό οδηγώντας στην αυτοκαταστροφή, δευτερογενώς κατευθύνεται προς το εξωτερικό περιβάλλον, εμφανιζόμενη με τη μορφή της επιθετικής ενόρμησης ή της ενόρμησης της καταστροφής. Με τον τρόπο αυτό δρα εναντίον των επενδύσεων δηλαδή των αντικειμενοτρόπων σχέσεων και αφορά στην αποδόμηση, την αποσύνδεση, τη διάλυση των δεσμών. Θα λέγαμε πως εκδηλώσεις της ενόρμησης θανάτου εμφανίζονται εκεί όπου το άτομο απορρίπτει την επιθυμία, στο χώρο της μη επιθυμίας. Εκεί παρατηρούμε τη ναρκισσιστική αποεπένδυση, η οποία είναι μία κατάληξη της αποεπένδυσης τόσο του αντικειμένου όσο και του ίδιου του υποκειμένου. Ο A. Green

μιλάει για τον αρνητικό ναρκισσισμό ή, κατά μία άλλη διατύπωση, για την αποαντικειμενοποιούσα λειτουργία, όπου και το Εγώ, ως αντικείμενο, παύει να επενδύεται. Πρόκειται για μία σιωπηλή διαδικασία η οποία βρίσκεται στο εσωτερικό του ψυχικού οργάνου και δρα σιωπηλά, αποσυνδέουσα.

«Ο Βίον είχε υπογραμμίσει την ειδική σημασία του διλήμματος του υποκειμένου στη σχέση του με το αντικείμενο: να ξεφύγει ή να επεξεργαστεί. Σε καταστάσεις σύγκρουσης με το αντικείμενο, το υποκείμενο μπορεί να επιλέγει την αποφυγή της επεξεργασίας των προβλημάτων, μέσω μιας σιωπής ή δε μένει μόνο στο επίπεδο του λόγου αλλά προεκτείνεται και ως εσωτερική σιωπή-αποεπένδυση (αίσθηση κενού). Πρόκειται για βίωμα αναπαραστατικού κενού, ενδεικτικό της αποσυνδετικής δράσης που διατρέχει τον ψυχισμό». (Μπακιρτζόγλου, 2013)

«Το γεγονός ότι αναγνωρίζουμε πως η κυρίαρχη τάση της ψυχικής ζωής είναι η τάση προς τη μείωση, προς τη σταθερή διατήρηση, προς την άρση της εσωτερικής έντασης των ερεθισμάτων (η αρχή της νιρβάνα, σύμφωνα με την ονομασία που έδωσε η Μπάρμπαρα Λόου), αποτελεί ένα από τα ισχυρότερα κίνητρα για να πιστέψουμε στην ύπαρξη των ενορμήσεων θανάτου». (Freud, 1920g)

«Στην τοπική αντιπαράθεση των δύο ψυχικών συστημάτων: στο σύστημα του Ασυνειδήτου και στο σύστημα του Προσυνειδητού – Συνειδητού, αντιστοιχεί η αντιπαράθεση μεταξύ της *αρχής της ηδονής-δυσαρέσκειας* και της *αρχής της πραγματικότητας*. Η δυσαρέσκεια προκύπτει από την αύξηση της διέγερσης και η ηδονή προκύπτει από την εκφόρτιση, που θέτει τέλος στην κατάσταση έντασης που δημιούργησε αυτή η αύξηση. Η αρχή της ηδονής-δυσαρέσκειας είναι λοιπόν μία οικονομική αρχή που τείνει να διατηρήσει σταθερό ή όσο το δυνατόν χαμηλότερο το επίπεδο διέγερσης· αυτός ο μηχανισμός διασαφηνίζει την *αρχή της Σταθερότητας* που ονομάζεται και *αρχή της Νιρβάνα*. Η αρχή της ηδονής-δυσαρέσκειας κυβερνάται από τις ασυνειδήτες διεργασίες. Η αρχή της πραγματικότητας κυβερνά κι αυτή τις ψυχικές λειτουργίες, αλλά στον τομέα του προσυνειδητού-συνειδητού. Τροποποιεί την αρχή της ηδονής όπως ένα ρυθμιστικό σύστημα που διαφοροποιεί την ευχαρίστηση, υποτάσσοντάς την στις συνθήκες που επιβάλλει ο εξωτερικός κόσμος, δηλαδή στην πραγματικότητα. Έτσι η αρχή της ευχαρίστησης (ή αρχή της ηδονής) έχει ως σκοπό να ελευθερώσει συνολικά το ψυχικό όργανο από τις διεγέρσεις ή να διατηρήσει μέσα σ' αυτό το ποσό των διεγέρσεων σταθερό ή να το κρατήσει κατά το δυνατόν χαμηλότερο». (Dessuant, 1983)

Κατά το Φρόντ, όλοι έχουμε δοκιμάσει τον τρόπο με τον οποίο η μέγιστη απόλαυση που μπορούμε να έχουμε, αυτή της σεξουαλικής πράξης, συνδέεται με τη στιγμιαία έκλειψη μιας εντονότατης διέγερσης, με σκοπό την τελική εξαφάνιση της διέγερσης μέσα στην ευχαρίστηση της εκτόνωσης. (Freud, 1920g)

Υπό την έννοια αυτή η αρχή της ευχαρίστησης φαίνεται να εξυπηρετεί τις εννομήσεις θανάτου.

Οι κύριοι λόγοι για τους οποίους εισήχθη η έννοια της ενόρμησης θανάτου, ήταν:

- Η αρνητική θεραπευτική αντίδραση
- Ο μαζοχισμός
- και φυσικά ο καταναγκασμός επανάληψης, δηλαδή η καθήλωση στο τραύμα και η επανάληψή του.

Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης, η ενόρμηση θανάτου βρίσκει χώρο στον καταναγκασμό της επανάληψης με σκοπό την εκφόρτιση, μέσω της καταναγκαστικής επανάληψης του δυσάρεστου (π.χ. αχαλίνωτη σεξουαλικότητα, εξάρτηση, κ.λπ.)

Πρώτος ο Φρόντ θα συνδέσει το Υπερεγώ με την ενόρμηση θανάτου όταν θα ισχυριστεί πως το Υπερεγώ, μπορεί να γίνει καθαρή καλλιέργεια της ενόρμησης θανάτου, μιλώντας για ένα Υπερεγώ το οποίο έχει απολέσει τον προστατευτικό του ρόλο, όχι μόνο ως ένα λειτουργικό, προστατευτικό ψυχικό σύστημα αλλά και ως σαδιστικό Υπερεγώ. Το σαδιστικό Υπερεγώ είναι υπέρ της ενόρμησης ζωής, αφού διατηρεί τους δεσμούς του με το αντικείμενο, ακόμα κι αν το αντικείμενο είναι το ίδιο το Εγώ. Όταν, λοιπόν, το Υπερεγώ χάσει και αυτή του την ιδιότητα, τότε μπορεί να μετατραπεί σε καθαρή καλλιέργεια της ενόρμησης θανάτου. Σε αυτήν την περίπτωση δε μπορεί να απορροφήσει την καταστροφικότητα, η οποία ελεύθερη οδηγεί στην αποσύνδεση. Με αυτή την έννοια δεν υπάρχει για την ενόρμηση θανάτου αντίστοιχη ενέργεια όπως είναι η libido για την ενόρμηση ζωής, αφού είναι μία αποαντικειμενοποιούσα διαδικασία, χωρίς αντικείμενο. (Δημόπουλος, 2013)

Θεραπευόμενη Β., 49 ετών, στην 9^η συνεδρία: «Δεν μπορούσα να διανοηθώ τέτοια καταστροφή. Με έχει ξεπεράσει η εξέλιξη. Δεν υπάρχει επιστροφή. Γκρεμίστηκαν όλα, μέσα μου, μέσα του. Έχουμε τελειώσει και αυτό δεν επανορθώνεται με τίποτα. Υπήρχε μία επιθυμία που κάναμε τα πάντα για να την καταστρέψουμε πλήρως και τα καταφέραμε. Από φόβο και εγωισμό. Αναρωτιέμαι από πού προήλθε τόσο μίσος, παρά την αγάπη. Είμαστε αιώνιοι αντίπαλοι, είναι άνδρας και είμαι γυναίκα».

2.Από τον αυτοερωτισμό και τον πρωτογενή ναρκισσισμό στην επιλογή αντικειμένου και στο δευτερογενή ναρκισσισμό

Η έννοια του Έρωτα, τόσο στην πρώτη όσο και στη δεύτερη τοπική θεωρία του Φρόυντ, περιλαμβάνει σαφώς τη διαδικασία του ναρκισσισμού, εφόσον στο πλαίσιο της λιβιδινικής οικονομίας αφορά σε διαρκείς επενδύσεις - αποεπενδύσεις Εγώ και αντικειμένου.

Σύμφωνα με τον Φρόυντ (1914): «Ο ναρκισσισμός αποτελεί το λιμπιντικό, εγωιστικό συμπλήρωμα της ενόρμησης της αυτοσυντήρησης της οποίας ένα μέρος, δικαιολογημένα, εκχωρείται σε κάθε έμβιο ον». Ο πατέρας της ψυχανάλυσης θεώρησε το ναρκισσισμό – λιβιδινικό φαινόμενο καθολικής ισχύος το οποίο κατέχει κεντρική θέση στην ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη κάθε ανθρώπινου όντος. (Freud, 1914c)

Στα κείμενα της περιόδου 1912-1914 (Freud, 1912,1913,1914) περιγράφει τον πρωτογενή ναρκισσισμό ως την περίοδο των πρώτων επενδύσεων στο ίδιο το υποκείμενο – στο Εγώ, παρόλο που η έννοια του Εγώ εκπτύσσεται πλήρως το 1923. Τον θεωρεί ως μία φάση μεταξύ αυτοερωτισμού (αυνανισμός, πολύμορφη παιδική σεξουαλικότητα) και της επιλογής αντικειμένου. Είναι η εποχή που αντιστοιχεί στην παιδική παντοδυναμία, κατά την οποία το παιδί εκλαμβάνει τον εαυτό του ως αντικείμενο αγάπης. Ακολούθως (1916-1920), κυρίως με την εισαγωγή της δεύτερης τοπικής, ο Φρόυντ αντιμετωπίζει τον πρωτογενή ναρκισσισμό, ως ένα πρώτο στάδιο της ύπαρξης πριν από τη συγκρότηση του Εγώ, πρότυπο της οποίας αποτελεί η ενδομήτρια ζωή. (Δημόπουλος, 2010)

Συμπερασματικά, ο αυτοερωτισμός είναι η κατάσταση της λίμπιντο στις απαρχές της. Αντιστοιχεί στα πρώτα σκιρτήματα της σεξουαλικής ενόρμησης, η οποία αρχικά είναι κομματιασμένη σε πολλές μερικές ενορμήσεις. Δε βρίσκουμε σε αυτό το στάδιο παρά μονάχα μερικά αντικείμενα, σε σχέση με τις μερικές ενορμήσεις. Ο αυτοερωτισμός βρίσκεται εν ενεργεία σε καθεμία από τις προγενετήσιες αυτές ενορμητικές συνιστώσες (στοματική, πρωκτική, κ.λπ.) καθώς και σ' αυτό που ο Φρόυντ χαρακτήρισε ως «η ευχαρίστηση του οργάνου». Αυτή επιτυγχάνεται όταν η ικανοποίηση επισυμβαίνει, στον ίδιο τον τόπο διέγερσης, ανεξαρτήτως άλλων οργάνων ή ερωτογενών ζωνών, χωρίς να αποζητά την πραγμάτωση μιας συγκεκριμένης λειτουργίας. (Dessuant, 1983)

Ακολουθως «οι σεξουαλικές τάσεις, που ήταν ανεξάρτητες οι μεν από τις δε, ενώνονται σε μία και μόνη και κατευθύνονται προς ένα αντικείμενο, το ίδιο το Εγώ που εκείνη την εποχή είναι συγκροτημένο». (Freud, 1912)

Με την εγκαθίδρυση της αρχής της πραγματικότητας, η επένδυση του μοναδικού αντικειμένου του πρωτογενούς ναρκισσισμού θα πορευτεί προς τα έξω για να επεκταθεί προς τα αντικείμενα της πραγματικότητας. Έτσι, ο πρωτογενής ναρκισσισμός εκλαμβάνεται ως μία ενδιάμεση κατάσταση ανάμεσα στον αυτοερωτισμό και την εγκατάσταση της πραγματικότητας.

«Συνοψίζοντας, μπορούμε να θεωρήσουμε την ακολουθία: αυτοερωτισμός (κατακερματισμένο σώμα στα διάφορα τμήματα που αντιστοιχούν στις μερικές ενορμήσεις) – πρωτογενής ναρκισσισμός (το Εγώ ως ενοποιημένη εικόνα του σώματος είναι το λιμπιντικά επενδεδυμένο αντικείμενο) – δευτερογενής ναρκισσισμός (η λίμπιντο αποσυνδεδεμένη από τα αντικείμενα, επανέρχεται στο Εγώ που εκλαμβάνεται τότε ως αντικείμενο). Ο δευτερογενής ναρκισσισμός εμπεριέχει την ενδοβολή του αντικειμένου και την ταύτιση με αυτό». (Δημόπουλος, 2010)

Η επένδυση του Εγώ παραμένει εντούτοις καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής χωρίς καμία αντικειμενοτρόπος επένδυση να κατορθώσει να την καταργήσει εντελώς και «συμπεριφέρεται προς τις αντικειμενοτρόπες επενδύσεις όπως το σώμα ενός πρωτοπλασματικού ζωοφίου προς τα ψευδοπόδια που εκπέμπει». (Freud, 1914c)

Ο πρωτογενής ναρκισσισμός εκλαμβάνεται ως η δύναμη συνοχής που επιτρέπει στο άτομο «να προσκολληθεί» στη ζωή και να θεωρεί τον εαυτό του ως ενότητα. Ως εκ τούτου, καθίσταται δυσχερές να διακριθεί από το ένστικτο ζωής και αυτοσυντήρησης που ενισχύεται από τον έρωτα.

«Ο πλήρης έρωτας του αντικειμένου, προέρχεται από τον πρωτογενή ναρκισσισμό του παιδιού και αντιστοιχεί στη μεταβίβαση αυτού του ναρκισσισμού πάνω στο σεξουαλικό αντικείμενο». (Freud, 1914c)

2.1 Η ενορμητική σημασία του πρωταρχικού αντικειμένου (μητρικό στήθος)

*«Η μητέρα κάτω κλαίει, κλαίει, κλαίει.
Έτσι τη γνώρισα κάποτε,
ζαπλωμένος στα γόνατά της
όπως τώρα στο πεθαμένο δέντρο,
της έμαθα να χαμογελάει,
να κρατάει τα δάκρυά της,
να καταλύει την ενοχή της,
να γιατρεύει το θάνατο μέσα της.
Να της δίνω ζωή, ήταν η ζωή μου».*

D. W. Winnicott.

«Η μελέτη των ψυχικών φαινομένων ξεκινά από τις ορίζουσες των αλληλοσυμπληρούμενων φροϋδικών προτάσεων, βάσει των οποίων κάθε ασθενής κατανοείται μέσω της ψυχοδυναμικής ανάλυσης του «υλικού» που φέρνει, και ταυτόχρονα μέσω της οικονομικής ανάλυσης, της δομικής, και της γενετικής – αναπτυξιακής στην οποία συμπεριλαμβάνονται οι αρχαϊκές σχέσεις με το αντικείμενο. Σε κάθε περίπτωση αναλυτικού υλικού, θέτουμε επίσης ερωτήματα για τη φύση των ασυνείδητων φαντασιώσεων και των εσωτερικών αντικειμένων». (Βασιλαματζής, 2014)

Σύμφωνα με το Φρόντ, τα πρόσωπα που ασχολούνται με τη διατροφή, τη φροντίδα και την προστασία του παιδιού γίνονται τα πρώτα σεξουαλικά αντικείμενα και δεν είναι άλλα από τη μητέρα ή το υποκατάστατό της (Freud, 1914c). Οι πρώτες σεξουαλικές ικανοποιήσεις μέσα από τον αυτοερωτισμό βιώνονται σε συνδυασμό με την επιτέλεση ζωτικών λειτουργιών που εξυπηρετούν την αυτοσυντήρηση του ατόμου. Οι σεξουαλικές ενορμήσεις στηρίζονται καταρχήν στην ικανοποίηση των ενορμήσεων του Εγώ, από τις οποίες χειραφετούνται αργότερα. «Υποστηρίζουμε ότι ο άνθρωπος έχει πρωταρχικά ερωτικά αντικείμενα: τον εαυτό του και τη γυναίκα που τον φροντίζει. Όσον αφορά αυτό, υποθέτουμε τον πρωτογενή ναρκισσισμό κάθε ανθρώπινου όντος, ναρκισσισμό που μπορεί ενδεχομένως να εκφραστεί, τελικά, με κυρίαρχο τρόπο, στην επιλογή αντικειμένου» (Freud, 1914c).

Στο πλαίσιο αυτό ο θηλασμός αποτελεί το μοντέλο του αυτοερωτισμού, ο οποίος στην πραγματικότητα ακολουθεί ένα προηγμένο στάδιο όπου η σεξουαλική ενόρμηση πραγματοποιεί το σκοπό της μέσω μιας ανακλητικής σχέσης με την ενόρμηση της αυτοσυντήρησης, χάρη σε ένα αντικείμενο, το στήθος της μητέρας. (Freud, 1905d)

Το πρώτο παράδειγμα προκύπτει από τη στοματική δραστηριότητα του βρέφους σχετικά με τη λειτουργία διατροφής και την ευχαρίστηση που του προσφέρεται από το πιπίλισμα του στήθους. Αρχικά, πρέπει να διακρίνουμε το εξής: ο θηλασμός, ως φυσιολογική πράξη, αναφέρεται κυρίως στη δραστηριότητα αυτοσυντήρησης, ενώ το πιπίλισμα παραπέμπει πιο καθαρά στη σεξουαλική δραστηριότητα. (Dessuant, 1983)

Το πιπίλισμα είναι μία ρυθμική επαναλαμβανόμενη πράξη, της οποίας ο ζωτικός στόχος διατροφής δεν είναι προφανής. Το ιδεώδες του πιπιλισματος σύμφωνα με τον Φρόντ, είναι τα ίδια τα χείλη που φιλιούνται μεταξύ τους. Το δάχτυλο που πιπιλίζει το παιδί, ικανοποιώντας τη χειλική ερωτογενή ζώνη, γίνεται με τη σειρά του μία ερωτογενής ζώνη, επενδεδυμένη λιγότερο απ' ότι τα χείλη: «Η ανεπάρκεια αυτής της

δεύτερης ζώνης», παρατηρεί ο Φρόυντ, «θα είναι ένας από τους λόγους που θα οδηγήσουν το παιδί στην αναζήτηση ενός μέρους ισοδύναμης αξίας: τα χείλη ενός άλλου ατόμου». (Freud, 1905d)

«Η στοματική δραστηριότητα του βρέφους στη σεξουαλική της διάσταση του πιπιλίσματος υπαινίσσεται τον οργασμό: αγγειοκινητική συμφόρηση, ρυθμικότητα μερικές φορές ακολουθούμενη από σπασμό και τέλος ανακούφιση που συχνά επιφέρει τον ύπνο. Όταν πιπιλίζει κατ' επανάληψη τον αντίχειρά του το μωρό, αναζητά την αναπαραγωγή μιας ευχαρίστησης, που έχει ήδη αισθανθεί. Αυτή η πρώτη ευχαρίστηση που πήρε από το στήθος, είναι απαραίτητη για να υπάρξει». (Dessuant, 1983)

Στον τομέα των ζωτικών λειτουργιών, η ικανοποίηση της ανάγκης θα συνδεθεί με την εικόνα του αντικειμένου που ικανοποιεί. Η επανεπένδυση της εικόνας του αντικειμένου θα συνεισφέρει στην εκκόλαψη της επιθυμίας του παιδιού. Αυτή η αντίδραση «παρέχει κατ' αρχήν κάτι ανάλογο με την πρόσληψη ενός ερεθίσματος, δηλαδή μία ψευδαίσθηση» (Freud, 1895d). Η ψευδαίσθηση που θα προκαλέσει την ικανοποίηση για ένα χρονικό διάστημα, θα φέρει την ίδια ισχύ με μία ένδειξη πραγματικότητας που προέρχεται από την πρόσληψη ενός πραγματικού ερεθίσματος. Η ανεξαρτησία της σεξουαλικότητας συμπίπτει ακριβώς με την ανάδυση της φαντασίωσης και της ψευδαισθητικής πραγμάτωσης της επιθυμίας. (Dessuand, 1983)

Σύμφωνα με το Φρόυντ (1916 - 1917), η σχέση με τη μητέρα αντιστοιχεί απ' τη φύση της στην πλήρη ικανοποίηση, σε μία αγάπη που καλύπτει όχι μόνο τις σωματικές ανάγκες αλλά και τις ψυχικές επιθυμίες. Η μητέρα επενδεδυμένη από τον πρώτο της ρόλο του κατευνασμού των εντάσεων, θα αποτελέσει το πρώτο σεξουαλικό αντικείμενο. Είναι εντυπωσιακό το πόσο βαθιά είναι η ψυχική σημασία της πράξης του θηλασμού, τα ίχνη της οποίας εκτείνονται σε όλη τη διάρκεια της ζωής.

«Ο θηλασμός αποτελεί το σημείο εκκίνησης, το απροσπέλαστο ιδεώδες κάθε μεταγενέστερης σεξουαλικής ικανοποίησης, στην οποία επιστρέφει συχνά η φαντασία σε περίπτωση ανάγκης ή στέρησης». (Freud, 1916 - 1917)

Ως εκ τούτου: «Το να βρει λοιπόν κανείς το σεξουαλικό αντικείμενο, δεν θα είναι επιτέλους παρά να το ξαναβρεί». (Freud, 1905c)

Θεραπευόμενη X., 36 ετών, στην 20^η συνεδρία: «Από τότε που τον γνώρισα, κουβαλάω διαρκώς μία θλίψη, μία νοσταλγία... από τα παλιά. Δε γνωρίζω από πού προέρχεται. Νομίζω ότι δεν αφορά ακριβώς σε αυτόν, όμως μου είναι τόσο γνώριμη... από τότε που ήμουν παιδί».

2.2 Στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία, η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη, οφείλεται σε ενδοψυχικές συγκρούσεις. Ο ένας πόλος της ενδοψυχικής σύγκρουσης αφορά στις επιθυμίες του παιδιού που προέρχονται από το ασυνείδητο και ο άλλος προκύπτει απ' το φόβο της τιμωρίας από την εκπλήρωση των επιθυμιών του.

Ειδικότερα, (J. Laplanche και J. - B. Pontalis, 1981), τα στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, κατά Φρόυντ, είναι τα εξής:

A) Στοματικό στάδιο (από τη γέννηση ως το 1^ο έτος).

Το στόμα είναι η κύρια πηγή ευχαρίστησης για το βρέφος. Το αντικείμενο βρίσκεται σε στενή σχέση με το αντικείμενο της διατροφής. Σκοπός είναι η ενσωμάτωση. Το βρέφος είναι παρορμητικό και εγωκεντρικό, δε μπορεί να περιμένει να ικανοποιηθούν οι βιολογικές του ανάγκες και αναζητά την άμεση εκπλήρωσή τους. Ο K. Abraham (1924) διαφοροποιεί στο εσωτερικό του στοματικού σταδίου ένα «προαμφιθυμικό» πρώιμο στάδιο απομύζησης (το οποίο αποτελεί μία ενσωμάτωση, αλλά δεν καταργεί την ύπαρξη αντικειμένου) και ένα σαδιστικό-στοματικό στάδιο που αντιστοιχεί στην εμφάνιση των δοντιών. Η δραστηριότητα του δαγκώματος και της καταβρόχθισης, συνδέεται με την καταστροφή του αντικειμένου, ενώ παράλληλα, εμφανίζεται η ενορμητική αμφιθυμία.

B) Πρωκτικό στάδιο (2^ο και 3^ο έτος). Σε αυτή την ηλικία ο πρωκτός αποτελεί το κέντρο της ψυχικής έντασης και ικανοποίησης. Η αντικειμενοτρόπος σχέση διαπνέεται από σηματοδοτήσεις που συνδέονται με τη λειτουργία κατακράτησης-αποβολής. Στο στάδιο αυτό παρατηρείται μία εδραίωση του σαδομαζοχισμού. Πρόκειται για το πρώτο στάδιο που συγκροτείται το δίπολο: ενεργητικότητα-παθητικότητα. Για τον K. Abraham η μετάβαση από τον ένα πόλο στον άλλο, συνιστά μία αποφασιστική πρόοδο προς τον αντικειμενοτρόπο έρωτα (καταστροφή-κτητικότητα αντίστοιχα).

Γ) Φαλλικό στάδιο (3-7 ετών).

Χαρακτηρίζεται από την ενοποίηση των μερικών ενορμήσεων, υπό την πρωτοκαθεδρία των γεννητικών οργάνων. Η επίγνωση των ανατομικών διαφορών των φύλων έχει ως συνέπεια το παιδί, εισερχόμενο στην κυριαρχία του οιδιποδείου συμπλέγματος, να αισθάνεται μεγάλη έλξη προς το γονέα του αντίθετου φύλου, δοκιμάζοντας παράλληλα αμφιθυμικά συναισθήματα για το γονέα του ίδιου φύλου. Στη φάση αυτή κυριαρχεί το σύμπλεγμα ευνουχισμού. Η ομαλή λύση της οιδιπόδειας προβληματικής επιτυγχάνεται με την ταύτιση του παιδιού με το γονέα του ίδιου φύλου. Ωστόσο μπορεί να επισυμβούν σημαντικές καθηλώσεις.

Δ) Στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας (7-11 ετών) το οποίο σηματοδοτεί μία στάση στην εξέλιξη της σεξουαλικότητας. Παρατηρείται η αποσεξουαλικοποίηση των αντικειμενοτρόπων σχέσεων και των συναισθημάτων, η εμφάνιση συναισθημάτων όπως η αιδώς και η αηδία καθώς και η εμφάνιση ηθικών και αισθητικών αναζητήσεων. Η λανθάνουσα περίοδος αρχίζει από την παρακμή του οιδιποδείου, αντιστοιχεί στην ισχυροποίηση της απώθησης, στη μετατροπή των επενδύσεων αντικειμένων σε ταυτοποιήσεις με τους γονείς καθώς και στην ανάπτυξη μετουσιώσεων.

Ε) Γενετήσιο στάδιο (12 ετών και άνω). Το παιδί εισέρχεται στην περίοδο της εφηβείας, στη διάρκεια της οποίας γίνονται σημαντικές σωματικές αλλαγές που επιφέρουν την ωρίμανση των γεννητικών οργάνων καθώς και την εμφάνιση των δευτερογενών χαρακτηριστικών του φύλου. Το σεξουαλικό ενδιαφέρον στρέφεται προς άτομα του αντίθετου φύλου (ή ίσως και του ίδιου) και ο έφηβος πρέπει να μάθει ώριμους τρόπους για να εκφράσει την έλξη του, την προτίμησή του και την αγάπη του, ώστε να αποκτήσει ικανοποιητικές σχέσεις με το φύλο της προτίμησής του. (J. Laplanche και J. - B. Pontalis, 1981)

Στο μεταξύ, οι μερικές ενορμήσεις, σύμφωνα με το Φρόντ, που λειτουργούσαν άναρχα και αντιστοιχούσαν σε μία συγκεκριμένη ερωτογενή ζώνη, επανευρίσκονται στις τμηματικές σεξουαλικές δραστηριότητες του παιδιού (πολύμορφη παιδική σεξουαλικότητα) και αν επιβιώσουν στην ενήλικη ζωή, θα τις συναντήσουμε στις προκαταρκτικές δραστηριότητες που προηγούνται της σεξουαλικής πράξης, ενώ αν παραμείνουν άφθαρτες θα τις δούμε στις σεξουαλικές αποκλίσεις, στις διαστροφές του ενήλικα.

2.2.α. Οιδιπόδειο σύμπλεγμα

«Υπό τη θετική λεγόμενη μορφή του, το οιδιπόδειο σύμπλεγμα εμφανίζεται όπως στην ιστορία του Οιδίποδα Τυράννου: επιθυμία θανάτου για τον αντίπαλο που συνιστά το γονέα του ίδιου φύλου και σεξουαλική επιθυμία για το γονέα του αντίθετου φύλου. Υπό την αρνητική του μορφή, εμφανίζεται ανεστραμμένο: αγάπη για το γονέα του ίδιου φύλου και ζηλότυπο μίσος για το γονέα του αντίθετου φύλου.

Στην πραγματικότητα, κατά το Φρόντ, αυτές οι δύο μορφές συνυπάρχουν σε διάφορους βαθμούς, στα πλαίσια της λεγόμενης πλήρους μορφής του οιδιποδείου συμπλέγματος». (J. Laplanche και J. - B. Pontalis, 1981)

Κατά το Φρόντ, η ακμή του οιδιποδείου βιώνεται κατά τη φαλλική φάση, μεταξύ τριών με πέντε ετών, ενώ αναζωπυρώνεται κατά την ενήβωση και ξεπερνιέται

με περισσότερη ή λιγότερη επιτυχία χάρη σε μία ιδιαίτερου τύπου αντικειμενοτρόπο επιλογή.

Σύμφωνα με τους J. Laplanche και J. - B. Pontalis, 1981, το οιδιπόδειο σύμπλεγμα παίζει θεμελιώδη ρόλο στη δόμηση της προσωπικότητας, στον προσανατολισμό της ανθρώπινης επιθυμίας και στον καθορισμό της ταυτότητας φύλου.

Η πρωτοκαθεδρία του οιδιποδείου συμπλέγματος, κατά το Φρόντ, πιστοποιείται από τις κεφαλαιώδεις λειτουργίες που του αποδίδει, οι οποίες είναι οι εξής:

- α) Επιλογή του αντικειμένου αγάπης, υπό την έννοια ότι αυτή η επιλογή, μετά την εφηβεία, παραμένει σημαδεμένη από τις αντικειμενοτρόπες επενδύσεις και τις ταυτίσεις με τους γονείς που είναι σύμφυτες στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα καθώς και από το φραγμό της αιμομιξίας, η οποία συνιστά τον *minimum* παγκόσμιο νόμο που απαιτείται, ώστε ένας «πολιτισμός» (culture) να διαφοροποιηθεί από τη «φύση» (nature).
- β) Επιπτώσεις πάνω στη δόμηση της προσωπικότητας και στη συγκρότηση των διάφορων ψυχικών συστημάτων, ιδιαίτερα του Υπερεγώ και του Ιδεώδους του Εγώ.
- γ) Πρόσβαση στη γενετήσια οδό, υπό την έννοια ότι η πρόσβαση αυτή καθόλου δε διασφαλίζεται, μόνο, από τη βιολογική ωρίμανση. Η γενετήσια οργάνωση προϋποθέτει εγκατάσταση της πρωτοκαθεδρίας του φαλλού -πράγμα που δεν είναι νοητό, σύμφωνα με το Φρόντ χωρίς την επίλυση της οιδιπόδειας κρίσης, μέσω των οδών ταύτισης, με έναν από τους δύο γονείς, ως το τελικό αποτέλεσμα της αρχικής τριγωνικής χωροθεσίας (αρχέγονη σκηνή, αποπλάνηση, ευνουχισμός κλπ).

Στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα κορυφώνεται η παιδική σεξουαλικότητα, η οποία επιδρά καθοριστικά στη σεξουαλικότητα του ενήλικα.

«Σε κάθε άνθρωπο που έρχεται στη ζωή, τίθεται το καθήκον της υπερνίκησης του οιδιποδείου συμπλέγματος· όποιος δεν τα καταφέρει, υποκύπτει στη νεύρωση. Η πρόοδος της ψυχαναλυτικής εργασίας διέκρινε όλο και πιο καθαρά τη σημασία του οιδιποδείου συμπλέγματος, η αναγνώριση του οποίου έγινε η σημαία που ξεχωρίζει τους οπαδούς της ψυχανάλυσης από τους αντιπάλους της». (Freud, 1905d)

Η οιδιπόδεια σύγκρουση, όπως ισχυρίζεται ο πατέρας της ψυχανάλυσης το 1926, θεωρείται αναφορικά προς τις ενορμητικές ρίζες, ως αμφιθυμική σύγκρουση, μία από τις μείζονες διαστάσεις της οποίας είναι η αντίθεση ανάμεσα σε «...μία καλά

θεμελιωμένη αγάπη και ένα όχι λιγότερο δικαιολογημένο μίσος, τα οποία κατευθύνονται προς το ίδιο πρόσωπο». (J. Laplanche και J. - B. Pontalis, 1981)

Θεραπευόμενη Ν., 32 ετών, στην 1^η συνεδρία: «Είναι δυναμικός, όμορφος, έξυπνος... μου θυμίζει τον πατέρα μου, τον πρώτο άνδρα της ζωής μου, για αυτό έχει τόση δύναμη πάνω μου. Ελπίζω και αυτός να μη με διαψεύσει, με τον ίδιο δραματικό τρόπο».

2.3 Καθώς οι ενορμήσεις συναντούν τα αντικείμενα του έρωτα

Σύμφωνα με το Φρόυντ (1905): «η έλευση της εφηβείας σηματοδοτεί την αρχή των μεταβολών που θα πρέπει να οδηγήσουν την παιδική σεξουαλική ζωή, στην οριστική κανονική της διαμόρφωση. Η σεξουαλική ενόρμηση που μέχρι τώρα ήταν κατά κύριο λόγο αυτοερωτική, τώρα βρίσκει το σεξουαλικό της αντικείμενο. Τίθεται ένας νέος σεξουαλικός στόχος, για την επίτευξη του οποίου συνεργούν όλες οι μερικές ενορμήσεις, ενώ οι ερωτογενείς ζώνες υποτάσσονται στην περιοχή της γεννητικής ζώνης». (Freud, 1905d)

Η κανονικότητα της σεξουαλικής ζωής θα διασφαλιστεί μέσα από την αρμονική συνάντηση των δύο ρευμάτων που κατευθύνονται προς το σεξουαλικό αντικείμενο – στόχο, του τρυφερού και του αισθησιακού ρεύματος, το πρώτο από τα οποία περιλαμβάνει ό,τι έχει απομείνει από την πρώτη παιδική ηλικία. Η σεξουαλική ενόρμηση μπαίνει πλέον στην υπηρεσία της αναπαραγωγικής λειτουργίας.

«Ενώ μέσα από τις εφηβικές διεργασίες καθορίζεται η υπεροχή των γεννητικών ζωνών και το ανδρικό μόριο, εν στυσει, σημαδεύει επιτακτικά το νέο σεξουαλικό στόχο, τη διείσδυση σε μία κοιλότητα του σώματος που ερεθίζει τη γεννητική ζώνη, από την ψυχική πλευρά ολοκληρώνεται η εύρεση του αντικειμένου, η οποία έχει προετοιμαστεί από τα πρώτα χρόνια της παιδικής ηλικίας». (Freud, 1905d)

Ως συνέπεια της διφασικής καθιέρωσης της επιλογής αντικειμένου, με την παρεμβολή του αιμομικτικού φράγματος, το οριστικό αντικείμενο της σεξουαλικής ενόρμησης, δεν θα είναι πια το πρωταρχικό αντικείμενο, αλλά ένα υποκατάστατό του. Παρόλα αυτά, ακόμα και αν κάποιος ευτυχήσει να αποφύγει την αιμομικτική καθήλωση της λίμπιντό του, δεν μπορεί να ξεφεύγει τελείως από την επιρροή της. (Freud, 1905d)

«Αν το πρωταρχικό αντικείμενο της ενόρμησης απολεσθεί, εξαιτίας της απώθησης, αναπαρίσταται συχνά με μία ατελείωτη σειρά από υποκατάστατα αντικείμενα, από τα οποία όμως, κανένα δεν επαρκεί εντελώς. Αυτό μπορεί να

εξηγήσει την ασυνέπεια στην επιλογή αντικειμένου, την «πείνα για ερέθισμα», που είναι τόσο συχνή στην ερωτική ζωή των ενηλίκων». (Freud, 1905d)

Εφόσον τα ερωτικά αντικείμενα στο εξής αποτελούν υποκατάστατα της μητέρας, τότε γίνεται κατανοητή η δημιουργία αλυσίδας που φαινομενικά έρχεται σε αντίθεση με την προϋπόθεση της πίστης. (Freud, 1905d)

«Η ψυχανάλυση διδάσκει και μέσα από άλλα παραδείγματα, ότι η έννοια του αναντικατάστατου-όταν δρα στο ασυνείδητο-συχνά εκφράζεται με διάλυση, σε μία ανεξάντλητη σειρά· και είναι ατελείωτη για το λόγο ότι κάθε υποκατάστατο δεν παρέχει την επιδιωκόμενη ικανοποίηση». (Freud, 1924a)

Υπό την έννοια αυτή, ο δρόμος προς τον έρωτα παραμένει πάντα ανοιχτός, στο πλαίσιο μιας διαρκούς εσωτερικής αναζήτησης...

2.4 Έχει σημασία το ερωτικό αντικείμενο;

*«Αγαπάμε τον πόθο,
όχι το αντικείμενο του πόθου»
Νίτσε*

Σύμφωνα με το Φρόυντ (1915c), το αντικείμενο της ενόρμησης είναι εκείνο σε σχέση με το οποίο και μέσω του οποίου, η ενόρμηση είναι σε θέση να επιτύχει το στόχο της. Στόχος μιας ενόρμησης είναι πάντα η ικανοποίηση, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της απομάκρυνσης της διέγερσης στην πηγή της ενόρμησης.

Ο όρος αντικείμενο πρέπει να εννοηθεί με τον κλασσικό τρόπο: ως ον ή πράγμα στο οποίο απευθύνεται το συναίσθημα (αντικείμενο επιθυμίας, αντικείμενο μίσους...). Το αντικείμενο μπορεί να είναι ένα πρόσωπο, ένα ολικό αντικείμενο. Μπορεί να είναι απλώς ένα μέρος του σώματος, ένα μερικό αντικείμενο (το στήθος της μητέρας για το βρέφος). Μπορεί να πρόκειται για ένα πραγματικό αντικείμενο αλλά επίσης και για ένα φανταστικό αντικείμενο, για ένα εξωτερικό ή για ένα εσωτερικό αντικείμενο. Το αντικείμενο μπορεί να είναι καλό, αν είναι ικανό να ικανοποιήσει την ενόρμηση ή κακό, αν της αντιτίθεται. (Dessuant, 1983)

«Το αντικείμενο είναι το πιο μεταβλητό στοιχείο της ενόρμησης, δε συνδεόταν εξ αρχής με αυτήν αλλά της αποδόθηκε μόνο, λόγω του γεγονότος ότι είναι ιδιαίτερα κατάλληλο να διευκολύνει την ικανοποίηση. Δεν πρόκειται απαραίτητα για εξωγενές αντικείμενο, μπορεί κάλλιστα να αλλάζει με οποιαδήποτε συχνότητα στην πορεία των πεπρωμένων που η ενόρμηση βιώνει κατά τη διάρκεια της ύπαρξής της». (Freud, 1915b). Μπορεί το ίδιο το αντικείμενο να εξυπηρετεί την ταυτόχρονη ικανοποίηση περισσοτέρων ενορμήσεων - ένα φαινόμενο που ο Άντλερ ονόμασε συμβολή των

ενορμήσεων. Η κλινική παρατήρηση, κυρίως των σεξουαλικών αποκλίσεων, δείχνει ότι εξαιρετικά συχνά το είδος και η αξία των σεξουαλικών αντικειμένων, παίζουν συνήθως ένα δευτερεύοντα ρόλο.

«Χαρακτηριστικό των σεξουαλικών ενορμήσεων είναι η μεγάλη τους ελαστικότητα: τα αντικείμενά τους είναι εναλλάξιμα. Οι σκοποί τους είναι μεταβλητοί όσον αφορά στους δρόμους που διαλέγουν για την εκφόρτιση και οι πηγές τους είναι πολλές». (Freud, 1915b)

Σύμφωνα με το Φρόυντ (1905), η σεξουαλική ενόρμηση είναι προφανώς αρχικά ανεξάρτητη από το αντικείμενό της και δεν οφείλει τη δημιουργία της στα θέληγτρά του. Όπως λέει χαρακτηριστικά το 1905: «κάποιο φως στη φύση της σεξουαλικής ενόρμησης ρίχνει το γεγονός ότι αυτή επιδέχεται τόσο μεγάλη ποικιλία και υποβιβασμό του αντικειμένου της, κάτι που η πείνα, η οποία διατηρεί το αντικείμενό της πολύ πιο ενεργητικά, το επιτρέπει μόνο σε πολύ ακραίες περιπτώσεις». (Freud, 1905d)

Ωστόσο η εξιδανίκευση του αντικειμένου και ο σχηματισμός του αισθήματος αυτοεκτίμησης και ναρκισσιστικής πληρότητας που απορρέει από τη σχέση με αυτό, εισαγάγει κατά μεγάλο μέρος το αντικείμενο στην ερωτική του σχέση με το υποκείμενο, καταδεικνύοντας τη σημασία του.

Απ' την άλλη πλευρά η φροϋδική σύλληψη ότι το πρωταρχικό αντικείμενο αποτελεί τη μήτρα επιλογής όλων των επόμενων ερωτικών αντικειμένων, υποδηλώνει το θεμελιώδη ρόλο του στη συγκρότηση του ψυχισμού και στη μετέπειτα ψυχοσεξουαλική εξέλιξη. Παρά το γεγονός λοιπόν ότι ο Φρόυντ φαίνεται συνολικά να αποδίδει μεγαλύτερη σημασία στην ενόρμηση απ' ότι στο αντικείμενο, υποδεικνύει ωστόσο ξεκάθαρα τον κρίσιμο ρόλο του πρωταρχικού αντικειμένου, τόσο στη δόμηση του Εγώ, όσο και στην επακόλουθη επιλογή ερωτικού αντικειμένου.

Το γεγονός ότι όλα τα επόμενα αντικείμενα ως υποκατάστατα του πρωταρχικού, δεν μπορούν όπως επισημαίνει να παρέχουν την επιδιωκόμενη ικανοποίηση, είναι ίσως ο λόγος που το αντικείμενο χάνει μέρος της σημασίας του, έναντι της σημασίας της ενόρμησης. Η διαφορά άλλωστε μεταξύ επιτευχθείσας και επιδιωκόμενης ικανοποίησης είναι αυτή που, κατά το Φρόυντ, κινητοποιεί την ενόρμηση.

Από την άλλη πλευρά, όπως ισχυρίζεται, ο άνθρωπος παραμένει ναρκισσιστής σε όλη τη διάρκεια της ζωής του (Freud, 1917, σελ. 135). Η σεξουαλική ενόρμηση, ως ενόρμηση ζωής, έχει τόσο μεγάλη δύναμη, ώστε να υποσκελίζει το αντικείμενο, αφού

συνάδει με το Εγώ. Άλλωστε, αν και αποσπασμένη πια από την ενόρμηση της αυτοσυντήρησης, δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι έλκει την καταγωγή της από εκείνη.

Ίσως η συλλογιστική αυτή να ερμηνεύει το προβάδισμα της ενόρμησης για τη φροϋδική σκέψη.

Ωστόσο: «το Εγώ είναι δυνατόν να συντριβεί από το αντικείμενο, αν και από εντελώς διαφορετικούς δρόμους, όπως στον έρωτα και στην αυτοκτονία». (Freud, 1917)

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΦΡΟΥΔΙΚΟ ΕΡΩΤΑ

Σκοπός και Μεθοδολογία

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας είναι η μελέτη των κειμένων του Φρόυντ που σχετίζονται με το φαινόμενο του έρωτα και αποτυπώνουν τις φροϋδικές θέσεις για το αναπτυξιακό υπόβαθρο, τη λειτουργία των εμπλεκόμενων ψυχικών διεργασιών και συστημάτων και την πολυπλοκότητα των εννοιολογικών διαστάσεων που αναδεικνύουν ένα διττό εννομητικό στοιχείο στα ερωτικά πεπρωμένα. Επιπλέον, θα χρησιμοποιηθούν μυθολογικά δεδομένα και αποσπάσματα από ψυχοθεραπευτικές συνεδρίες (όπως και στο Γενικό/Θεωρητικό μέρος) που αναδεικνύουν τις θεωρητικές φροϋδικές απόψεις.

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε είναι η βιβλιογραφική ανασκόπηση των φροϋδικών έργων που σχετίζονται με το εν λόγω θέμα.

3. Έρωτας και ενόρμηση ζωής

«Ο έρωτας είναι δυνατός σαν το θάνατο».
Ευριπίδης

Ο Έρωσ, ως αρχαίος ελληνικός όρος, υιοθετήθηκε από το Φρόυντ για να υποδηλώσει το σύνολο των εννομήσεων ζωής σε αντίθεση με τις εννομήσεις θανάτου. Αρχικά η σεξουαλικότητα είχε εκληφθεί ως μία λειτουργία μέσω της οποίας επιτυγχάνεται ευχαρίστηση, θεωρούμενη ως βιολογική λειτουργία (Freud, 1905d). Στην πρώτη τοπική θεωρία το 1915, μετατρέπεται σε σεξουαλική ενόρμηση και τέλος το 1920 σε ενόρμηση ζωής ή Eros.

Είναι αξιοσημείωτο (Δημόπουλος, 2013) το πέρασμα που γίνεται από τη βιολογική διάσταση της σεξουαλικότητας στην ψυχική της διάσταση και ακολούθως στη σύνδεσή της με τον Eros. Η διαφορά είναι η εξής: η σεξουαλικότητα μπορεί να υφίσταται μεταλλαγές, μετουσιώσεις, να ακμάζει και να παρακμάζει, δεμένη πάντα με τη βιολογική της διάσταση. Αντίθετα, ο Eros είναι άχρονος, με την έννοια ότι αποτελεί μέρος της ψυχικής λειτουργίας και αφορά στη συνοχή και στη μείξη την εννομητική.

Ο Φρόυντ αναφέρεται (J. Laplanche και J. – B. Pontalis, 1981) επανειλημμένα στον Έρωτα, κατά Πλάτωνα, θεωρώντας ότι η έννοια πρόσκειται σε αυτό που ο ίδιος ονομάζει «σεξουαλικότητα». Άλλωστε τόνισε, εξ' αρχής, ότι η σεξουαλικότητα δεν ταυτίζεται απόλυτα με τη γενετήσια λειτουργία. Ορισμένες κριτικές, σύμφωνα με τις οποίες ο Φρόυντ ανάγει τα πάντα στη σεξουαλικότητα, καταρρίπτονται αφ' ης στιγμής διαλυθεί αυτή η σύγχυση: το σεξουαλικό πρέπει να χρησιμοποιείται: «... υπό την τρέχουσα έννοια που του αποδίδει πλέον η ψυχανάλυση, δηλαδή υπό την έννοια του Έρωτα». (Freud, 1900a)

Από την άλλη πλευρά, ο Φρόυντ δεν παρέλειψε να τονίσει το μειονέκτημα που παρουσιάζει η χρήση του όρου Έρωσ, εάν καταλήγει στη συγκάλυψη της σεξουαλικότητας, όπως φαίνεται, για παράδειγμα, στο ακόλουθο χωρίο: «Αυτοί που θεωρούν ότι η σεξουαλικότητα ευτελίζει την ανθρώπινη φύση είναι απολύτως ελεύθεροι να χρησιμοποιούν πιο καθωσπρέπει όρους, όπως Έρωσ ή ερωτικό. Θα είχα αποφύγει κι εγώ ο ίδιος πολλές αντιρρήσεις, αν το είχα κάνει ευθύς εξ' αρχής, δεν το θέλησα όμως, διότι αρνούμαι να κάνω παραχωρήσεις... Αν αρχίσει κανείς έτσι, ποτέ δεν ξέρει που μπορεί να φτάσει: στην αρχή κάνει υποχωρήσεις πάνω στις λέξεις και στο τέλος καταλήγει να υποχωρεί επί της ουσίας». (Freud, 1921c)

«Γεγονός είναι ότι η χρήση του όρου Έρωσ κινδυνεύει να περιορίσει όλο και περισσότερο το πεδίο της σεξουαλικότητας προς όφελος των μετουσιωμένων εκδηλώσεών της». (J. Laplanche και J. – B. Pontalis, 1981)

Οι ενορμήσεις ζωής ενέχουν την ενοποίηση των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης και των σεξουαλικών ενορμήσεων.

«Πρόκειται για συνθετικές τάσεις μέσα στην ψυχοσωματική ενότητα (σύνδεση των ενορμήσεων με το αντικείμενο, δυναμική των συνδέσεων). Είναι οι δυνάμεις ζωής που οδηγούν στη συνοχή, στη συνάφεια και στους συσχετισμούς και καλούν τη διαμεσολάβηση της σεξουαλικότητας (λιβιδινική επένδυση του αντικειμένου-αντικειμενοτρόπες σχέσεις). Σε κλινικό επίπεδο η παρουσία τους γίνεται εμφανής με την εμφάνιση ψυχικών μορφωμάτων (αναπαραστάσεων, φαντασιώσεων, ονείρων, συμπτωμάτων κ.λπ.) Περιλαμβάνονται σ' αυτές οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης (πάλι για τη ζωή), οι μη ανεσταλμένες σεξουαλικές ενορμήσεις, στο μέτρο που τείνουν προς τη διατήρηση του είδους, αλλά και οι ανεσταλμένες ως προς το σκοπό τους σεξουαλικές ενορμήσεις, οι οποίες είναι μετουσιωμένες και συντείνουν στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας και στην εξέλιξη του πολιτισμού. Οι ενορμήσεις της ζωής αφορούν σε διαδικασία που στοχεύει στην ένωση των απομονωμένων ατόμων, των οικογενειών, των φυλών, των λαών, των εθνών σε μία ευρύτερη ενότητα: οργανωτικός ρόλος της ενόρμησης της ζωής - προαγωγή της ανθρωπότητας». (Μπακιρτζόγλου, 2013)

Σύμφωνα με το Φρόυντ: «Ο θόρυβος της ζωής προκαλείται κυρίως απ' τον έρωτα. Και από τη μάχη εναντίον του έρωτα». (Freud, 1923b)

Ο έρωτας συνίσταται σε μία υπερβολική ροή της λίμπιντο του Εγώ προς το αντικείμενο και έχει τόση δύναμη ώστε να αίρει τις απωθήσεις και να αποκαθιστά τις διαστροφές. (Freud, 1924b)

Στο μεταξύ:

«Το ύψος του έρωτα μπορεί να προσμετρηθεί με κριτήριο τη συμβολή των στοχοανεσταλμένων ενορμήσεων τρυφερότητας, σε αντιδιαστολή με τον απλώς αισθησιακό πόθο. Είναι ενδιαφέρον ότι ακριβώς οι στοχοανεσταλμένες σεξουαλικές τάσεις είναι αυτές που επιτυγχάνουν τόσο διαρκείς δεσμούς μεταξύ των ανθρώπων. Αυτό φαίνεται εύκολα απ' το γεγονός ότι δεν μπορούν να προσφέρουν πλήρη ικανοποίηση, ενώ οι μη ανεσταλμένες σεξουαλικές τάσεις, αφού πετύχουν μέσω εκτόνωσης, τον εκάστοτε σεξουαλικό στόχο, υπόκεινται σε μείωση. Ο αισθησιακός έρωτας είναι μοιραίο να σβήνει μαζί με την ικανοποίηση...για να διαρκέσει πρέπει να αναμειχθεί εξ' αρχής με καθαρά τρυφερές, δηλαδή στοχοανεσταλμένες συνιστώσες ή να υποστεί έναν ανάλογο μετασχηματισμό». (Freud, 1921c)

Αυτός ο ναρκισσιστικός και ταυτόχρονα αντικειμενοτρόπος έρωτας εισαγάγει μία ενιαία, σφαιρική θεωρία, που υπό την ονομασία Έρωτος, συνδέει τη σεξουαλικότητα με ένα ενορμητικό σύνολο το οποίο στοχεύει στη δέσμευση των ενεργειών και στη δημιουργία περισσότερο συνεκτικών δεσμών.

Υπό την έννοια αυτή η σεξουαλικότητα ανάγεται σε έναν αιώνιο ύμνο, ενός οικουμενικού έρωτα, ο οποίος συνεχίζει τα πάντα και συνάδει με το Εγώ.

Θεραπευόμενη Ν., 39 ετών, στην 9^η συνεδρία: «Ακόμα κι όταν είμαι μαζί του, μου λείπει. Υπάρχει ένα μόνιμο αίσθημα έλλειψης, ένα κενό, μία διαρκής αγωνία. Είναι όμορφος με έναν τρόπο που με απελπίζει και συγχρόνως με παρηγορεί... και επειδή τα θέλω όλα μαζί του, μονάχα το τίποτα με αποζημιώνει. Είναι ίσως ο πιο απόλυτος έρωτας που έχω αισθανθεί, ως τώρα».

4. Ο ρόλος της ερωτικής φαντασίωσης

Η φαντασίωση είναι μία σύνθεση αναπαραστάσεων, παραμορφωμένων από τις αμυντικές διεργασίες, που αποτυπώνουν εκδοχές εκπλήρωσης ασυνείδητων επιθυμιών.

«Κάθε επιμέρους φαντασίωση είναι η εκπλήρωση μιας επιθυμίας, μία επανόρθωση της δυσάρεστης πραγματικότητας». (Freud, 1907)

Η ανάπτυξη της αναπαραστατικής δυνατότητας του ψυχισμού συνδέεται άμεσα με την επαρκή λειτουργία του «φροντίζοντος» αντικειμένου και την εγκατάσταση της «απουσίας» μέσα στον ψυχικό ιστό.

Η αποδοχή των φαντασιωσικών σεναρίων αποτέλεσε τη βασική αιτία που ο Φρόυντ εγκατέλειψε την πρώτη του θεωρία, για εξωτερικούς «πραγματικούς» τραυματισμούς, προς χάριν της εσωτερικής σκηνης του ψυχισμού.

«Η συνάφεια των δύο ψυχικών λειτουργιών, της σκέψης δηλαδή και της φαντασίας, ορίζεται από τη σχέση τους με την αρχή της πραγματικότητας. Με την εισαγωγή της αρχής της πραγματικότητας, ένα μέρος της σκέψης διχοτομείται, απελευθερώνεται από την αρχή της πραγματικότητας και παραμένει υπό την αρχή της ευχαρίστησης. Αυτό είναι η φαντασία». (Δημόπουλος, 2013)

Κατά τη μελέτη των κειμένων του Φρόυντ (για παράδειγμα κείμενα για την υστερία 1895, 1900, 1907 κτλ.), θα διαπιστώσουμε πως οι φαντασιώσεις συνίστανται από ένα σενάριο, ένα δημιούργημα που τείνει προς την εκπλήρωση της επιθυμίας, σε τρεις χρόνους: μία ενεστώσα εντύπωση που αφυπνίζει την ανάμνηση μίας προγενέστερης, η οποία προβάλλεται ως πρόθεση εκπλήρωσης της ίδιας επιθυμίας στο μέλλον. «Δηλαδή παρελθόν, παρόν και μέλλον μοιάζουν να είναι αναρτημένα στη σειρά, στο νόημα της επιθυμίας που τα διατρέχει». (Freud, 1907)

Η φαντασίωση δεν υπάρχει από την αρχή της ζωής · έρχεται αργότερα κάτω από τη δράση της αρχής της πραγματικότητας και έρχεται για να καλύψει την απουσία. Σύμφωνα με το Φρόυντ, οι ασυνείδητες φαντασιώσεις είναι ενεργητικά στοιχεία του ονείρου και έχουν τις ίδιες ρίζες με αυτό. (Freud, 1900a)

Παρότι λοιπόν λέμε ότι η φαντασίωση θα έρθει σαν συνέχεια μίας διεργασίας, εντούτοις ένα από τα παράδοξα της θεωρίας βρίσκεται στην αποδοχή της ύπαρξης πρωτογενών φαντασιώσεων, οι οποίες συγκροτούν ένα είδος προγονικής παρακαταθήκης, που μεταβιβάζεται φυλογενετικά. Είναι φαντασιώσεις πανανθρώπινες, οι οποίες έρχονται να δώσουν απαντήσεις σε θεμελιώδη ερωτήματα του υποκειμένου. Η φαντασίωση της πρωταρχικής σκηνής, για παράδειγμα, δίνει απάντηση στο αγωνιώδες ερώτημα της γέννησης. Επιπλέον, μπαίνοντας στη σχέση με τους άλλους (γονείς), αλλά και μέσα από τη φαντασίωση του αποκλεισμού από το γονεϊκό ζεύγος, δίνεται η δυνατότητα στο παιδί να προβάλλει και να αποφορτίζει τις εντάσεις του. Η φαντασίωση του ευνουχισμού (η δεύτερη από τις πρωτογενείς φαντασιώσεις) απαντάει στην αγωνία της ύπαρξης των δύο φύλων και των διαφορών τους. Η φαντασίωση, τέλος, της σαγήνης δίνει απαντήσεις και νόημα στη γεννητική σεξουαλικότητα.

«Οι απαντήσεις λοιπόν τις οποίες δίνουν σε θεμελιώδη ερωτήματα οι πρωτογενείς φαντασιώσεις, καθιστούν προφανείς τόσο τον αντιτραυματικό τους ρόλο, όσο και το ρόλο τους ως οργανωτών. Ταυτόχρονα όμως, οι πρωτογενείς φαντασιώσεις δρουν και τραυματικά. Η φαντασίωση της σαγήνης, για παράδειγμα, στο μέτρο που ευθύνεται για τα υστερικά συμπτώματα, βρίσκεται στη γραμμή του τραύματος και

μάλιστα του τραύματος της πρώτης θεωρίας, όπου το τραυματικό γεγονός ή η φαντασίωση θα απωθηθεί σ' ένα δεύτερο χρόνο και θα δώσει το νευρωτικό σύμπτωμα». (Δημόπουλος, 2010)

Η φαντασιωσική ερωτική ζωή αρκετά συχνά παρέχει ελπίδα και ικανοποίηση ως αντιστάθμισμα στην απελπισία που υπάρχει στην πραγματική σχέση του ατόμου με το/τη σύντροφό του (Gabbard, 2000). Το προσυνειδητό είναι ο ψυχικός χώρος όπου επισυμβαίνει η ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας, δηλαδή ο χώρος όπου μέσω της φαντασίας ικανοποιούνται τα ένστικτα του ατόμου ώστε να μειώνεται η διέγερση που προκαλεί το αίσθημα του ανικανοποίητου. (Freud, 1895d)

«Η υπερχείλιση και η πέραν του μέτρου κατίσχυση των φαντασιώσεων, θέτει τις προϋποθέσεις που απολήγουν στη νεύρωση ή στην ψύχωση». (Freud, 1907)

Θεραπευόμενη Μ., 38 ετών, στην 8^η συνεδρία: «Ζω σε ένα παράλληλο σύμπαν, στο οποίο η πραγματικότητα δεν έχει καμία σημασία. Έχουμε χωρίσει έξι μήνες, αλλά εγώ κάνω φανταστικούς διαλόγους μαζί του, φτιάχνω σενάρια, τον ρωτάω, μου απαντάει... λες και είμαστε μαζί. Αυτό μου δίνει μία μερική ικανοποίηση, με καθησυχάζει με κάποιο τρόπο, σαν να είναι εκεί».

5. Η δύναμη της επιθυμίας

*«Ερωτα αποκαλούν την ισχυρή επιθυμία»
Σωκράτης*

Σύμφωνα με το Φρόντ, η επιθυμία λειτουργεί ως κινητήριο δύναμη και όχι η φαντασίωση.

Κατά το Λακάν (1957), η έννοια της επιθυμίας τοποθετείται στο επίκεντρο της φροϋδικής ανακάλυψης, ακολουθώντας τη διάκρισή της από έννοιες όπως η ανάγκη και το αίτημα. Μητέρα του Έρωτα, σύμφωνα με τη μυθολογία ήταν η «Πενία» δηλαδή η έλλειψη, η ανάγκη. Η ανάγκη στοχεύει το αντικείμενο, με απώτερο στόχο, να αντλήσει ικανοποίηση απ' αυτό, μέσα από ένα διατυπωμένο αίτημα το οποίο συνιστά στο βάθος του αίτημα αγάπης. Η έννοια της επιθυμίας αναδύεται στο μεσοδιάστημα ανάμεσα στην ανάγκη και στο αίτημα: στην ουσία είναι μη αναγώγιμη στην ανάγκη διότι δεν είναι εξ' ορισμού σε σχέση με ένα πραγματικό αντικείμενο αλλά με ένα φαντασιωσικό, ενώ ταυτόχρονα είναι μη αναγώγιμη και στο αίτημα, δεδομένου ότι χωρίς να λαμβάνει υπ' όψιν της το ασυνείδητο του άλλου, απαιτεί οπωσδήποτε να αναγνωριστεί απ' αυτόν. (J. Laplanche and J. – B. Pontalis, 1981)

Σύμφωνα με τον Hengel, η επιθυμία του ανθρώπου έγκειται στο να αναγνωριστεί μέσα από την επιθυμία ενός άλλου. Πρωτογενώς το υποκείμενο αποκτά υπόσταση, σύμφωνα με τη φροϋδική θεωρία, μέσα από την επιθυμία της μητέρας.

Το 1900, στην «Ερμηνεία των ονείρων», η ασυνείδητη επιθυμία συμπλέει με το όνειρο. «Στα πλαίσια της δυναμικής φροϋδικής αντίληψης, ένας από τους πόλους της αμυντικής ψυχικής σύγκρουσης: η ασυνείδητη επιθυμία, τείνει να εκπληρωθεί αποκαθιστώντας, κατά τους νόμους της πρωτογενούς διαδικασίας, τα σήματα που συνδέονται με τις πρώτες εμπειρίες ικανοποίησης. Η ψυχανάλυση έχει καταδείξει, με βάση το μοντέλο των ονείρων, πως η επιθυμία ανευρίσκεται μέσα στα συμπτώματα με τη μορφή συμβιβαστικού σχηματισμού». (J. Laplanche and J. - B. Pontalis, 1981)

Σύμφωνα με το Φρόυντ (1900): «...η μνημονική εικόνα μιας ορισμένης αντίληψης παραμένει συνδεδεμένη με το μνημονικό ίχνος της διέγερσης, που απορρέει από την ανάγκη. Όταν αυτή η ανάγκη εμφανιστεί και πάλι, θα παραχθεί, χάρη στη σύζευξη που έχει εγκατασταθεί, μία ψυχική διακίνηση που θα επιδιώξει να επανεπενδύσει τη μνημονική εικόνα αυτής της αντίληψης και μάλιστα να ανακαλέσει αυτή την αντίληψη, που σημαίνει να αποκαταστήσει την κατάσταση της πρώτης ικανοποίησης: μία τέτοια διακίνηση είναι αυτό που θα ονομάσουμε επιθυμία· η επανεμφάνιση της αντίληψης είναι η εκπλήρωση της επιθυμίας». (Freud, 1900a)

Αντιλαμβανόμαστε τη σύνδεση της επιθυμίας με τα μνημονικά ίχνη και την εκπλήρωσή της μέσα από την ψευδαισθητική ανάκληση των αντιλήψεων, οι οποίες έχουν γίνει τα σήματα αυτής της ικανοποίησης. Η έκβαση της ψυχικής σύγκρουσης αποτελεί ένα συνδυασμό ανάμεσα σε δύο αντιθετικές εκπληρώσεις επιθυμίας, κάθε μία από τις οποίες εκπορεύεται από ένα διαφορετικό σύστημα. Η ανακάλυψη των αντικειμένων της επιθυμίας μέσα στο χώρο του πραγματικού κατευθύνεται ολοκληρωτικά απ' αυτή τη σχέση με τα σήματα. Η συναρμογή αυτών των σημάτων, προσδιορίζει το συνακόλουθο της επιθυμίας, οδηγώντας μας στον τόπο της ερωτικής φαντασίωσης και πραγμάτωσης.

Αναφορικά με την κεντρική θέση του Φρόυντ ότι «το όνειρο είναι μία (συγκεκριμένη) πραγματοποίηση μιας (καταπιεσμένης-αποθιμμένης) επιθυμίας», το 1900, γράφει το εξής: «Βρήκαμε όνειρα με πρόδηλη την εκπλήρωση μιας επιθυμίας, ενώ σε άλλα η επιθυμία ήταν δυσδιάκριτη».

Στο σημείο αυτό, υπογραμμίζει ταυτόχρονα, το ότι η συνειδητή επιθυμία δε μπορεί να γίνει υποκινητής ονείρων, αν δεν καταφέρει να αφυπνίσει μία ταυτόσημη ασυνείδητη επιθυμία προς ενίσχυσή της. Η ασυνείδητη επιθυμία αφορά στις

ασυνείδητες παιδικές σεξουαλικές επιθυμίες, οι οποίες στην πραγματικότητα είναι οι απωθημένες σεξουαλικές επιθυμίες που προέρχονται από την παιδική σεξουαλικότητα και είναι εκείνες που δημιουργούν τις περισσότερες και τις πιο ισχυρές ενορμητικές δυνάμεις, που συνεργάζονται για το σχηματισμό των ονείρων.

Με τον ίδιο τρόπο θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η συνειδητή επιθυμία, καταφέροντας να αφυπνίσει μία ασυνείδητη προς ενίσχυσή της, κατά ανάλογο τρόπο, στο χώρο του πραγματικού, κινητοποιώντας τη σεξουαλική ενόρμηση, ενδέχεται να οδηγεί, άραγε, μέσω της ίδιας οδού και στον έρωτα αντικειμένου;

Θεραπευόμενη Ν., 40 ετών, στη 10^η συνεδρία: «Η επιθυμία μου για αυτόν είναι μεγαλύτερη από το φόβο μου. Αυτή με κινητοποιεί, να θέλω να τα ανατρέψω όλα. Στο πρόσωπό του αντικρίζω όλους μαζί τους άνδρες που αγάπησα. Αναρωτιέμαι από πού έρχεται ξαφνικά, τόσο πάθος; Από ποιά πηγή εντός μου; Έτσι είναι ο έρωτας; Δεν ήξερα...».

6. Σαγήνη – Αποπλάνηση

«Ο έρωτας κρύβει πολλά μυστήρια, όπως μυστήριο και μάλιστα όχι από τα μικρότερα, είναι το πρώτο ερωτικό θάμπωμα».

Κίρκεγκωρ

Η έννοια της σαγήνης ετυμολογικά υποδηλώνει τη δύναμη που διαθέτει κάποιος να ασκεί γοητεία, να δελεάζει, να μαγεύει και να «κατακτά» τον άλλο, παρασύροντάς τον στα «δίχτυα» του. (από το γαλλικό seine: μεγάλο αλιευτικό δίχτυ)

«Η ομορφιά και η σαγήνη είναι κατ' αρχάς ιδιότητες του σεξουαλικού αντικειμένου» (Freud, 1930a, σελ. 40). «Η γοητεία περικλείει τη σχέση με το αντικείμενο. Δεν αφορά στο κενό. Η ικανοποίηση, μέσω αυτής, της ναρκισσιστικής λίμπιντο, έχει μία ιδιαίτερη ποιότητα, μία πληρότητα, η οποία είναι δύσκολο να οριστεί, προφανώς λόγω του προλεκτικού της χαρακτήρα». (Δημόπουλος, 2010)

Η σαγήνη μοιάζει να ανήκει στο χώρο του μυστηρίου, του άρρητου, στο πλαίσιο ακριβώς των ασυνείδητων καταβολών της. Δημιουργείται σε έναν ενδιάμεσο δυνητικό χώρο, μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, μεταξύ φαντασίωσης και πραγματικότητας, πρόκλησης και υπόσχεσης εκπλήρωσης της επιθυμίας.

Ο ίδιος ο ψυχισμός του ατόμου μοιάζει να έχει δομηθεί μ' έναν τέτοιο τρόπο που να μπορεί τόσο να σαγηνεύσει, όσο και να σαγηνευτεί, τόσο να αποπλανήσει, όσο και να αποπλανηθεί.

Ο Φρόντ, επισημαίνει τη διάσταση του βλέμματος, του κοιτάζειν και κοιτάζεσθαι, στη δόμηση του Εγώ. Το 1914 αναφέρει ως πηγή του ιδεώδους Εγώ, την αυτοπαρατήρηση, όπου ο ρόλος του βλέμματος είναι θεμελιώδης στη διαμόρφωση του ναρκισσισμού και του αυτοερωτισμού (Δημόπουλος, 2010). Η επικοινωνία με το βλέμμα της μητέρας συνιστά μία προλεκτική επαφή, το μόνο μέσο επικοινωνίας με τον κόσμο. Εκεί οφείλει και τις καταβολές της, η σαγήνευση μέσω του βλέμματος. Στον έρωτα, τα μάτια, διατηρούν τον αρχέγονο ρόλο τους ως κατ' εξοχήν όργανα επικοινωνίας. Μέσα από το βλέμμα αναβιώνεται η τεράστια ένταση της ανάγκης για επικοινωνία, που έμεινε ανικανοποίητη. Αντικρίζοντας το βλέμμα του άλλου, κάθε εμπειρία γίνεται δυνατή. Στα μονοπάτια του βλέμματος, το άτομο συναντάει τον άλλον και πίσω από τον άλλον, τον ίδιο του τον εαυτό. Ο Πλάτωνας στο Συμπόσιο μιλούσε για τον έρωτα ως γνώση.

Επ' αυτού τίθεται το ερώτημα, ποιός αποπλανεί πρώτος ποιόν, στο πλαίσιο της ισχύουσας κατοπτρικής σχέσης: το μωρό τη μητέρα ή η μητέρα το μωρό;

Κατά τη φροϋδική θεωρία, η αποπλάνηση αφορά στην τραυματική συνθήκη, στο πλαίσιο μιας πραγματικής ή φαντασιωσικής σκηνης, όπου το άτομο υφίσταται παθητικά προτάσεις ή συμπεριφορές γενετήσιου σεξουαλικού χαρακτήρα από ένα πιο ώριμο σεξουαλικά άτομο.

Ο Φρόντ συλλαμβάνει την καθημερινότητα της επαφής μητέρας-παιδιού, ως παράγοντα μη συνειδητής, γενετήσιας αποπλάνησης, μέσα από συγκεκριμένες πράξεις, όπως οι σωματικές φροντίδες που η μητέρα προσφέρει στο παιδί, οι οποίες μπορεί να προκαλέσουν διέγερση της γεννητικής περιοχής του σώματός του.

Ο Ferenczi (1933) μιλά για σύγχυση γλωσσών ανάμεσα στον ενήλικα και στο παιδί (γλώσσα τρυφερότητας του παιδιού και γλώσσα του πάθους του ενήλικα) αναδεικνύοντας την ασυνείδητη γενικευμένη αποπλάνηση του παιδιού από τις συνειδητές αλλά και ασυνείδητες κυρίως εκφράσεις του ενήλικα.

Οι διεγέρσεις που δέχεται το παιδί από το εξωτερικό περιβάλλον μπορεί να έχουν, κατά το Laplanche, ένα σαγηνευτικό χαρακτήρα. Είναι αυτό που ονομάζει «σαγηνευτικό ρόλο των αιγισματικών μηνυμάτων» τα οποία θα οδηγήσουν στην ψυχοποίηση, δηλαδή θα φέρουν στο προσκήνιο τη σεξουαλική ενόρμηση. Η ανάγκη του παιδιού να ερμηνεύσει τα αιγισματικά μηνύματα, ανοίγει το δρόμο της ψυχοποίησης.

Με τον τρόπο αυτό η σαγήνη, στο πλαίσιο του τραυματικού ή πέραν αυτού, μπορεί να οδηγήσει στην ανάδυση της σεξουαλικότητας, στη λιβιδινική ενεργοποίηση

και στη γένεση μέσω αυτής των αντικειμενοτρόπων σχέσεων με θετική ή αρνητική επίπτωση τόσο ενδοψυχικά όσο και διύποκειμενικά, στο πλαίσιο της ψυχοποίησης / συμβολοποίησης της αινιγματικής της φύσης.

Θεραπευόμενη Κ., 35 ετών, στην 3^η συνεδρία: «Όταν με πρωτοαντίκρισε, ένιωσα την επιθυμία που διαπέρασε το βλέμμα του. Αυτό ερωτεύτηκα απ' την πρώτη στιγμή. Αισθάνομαι αιχμάλωτη αυτού του πρώτου βλέμματος. Δε νομίζω ποτέ ότι θα το ξεχάσω. Ερωτεύτηκα την επιθυμία που του ζύπνησα, την επιθυμία μου, ως γυναίκα, να είμαι επιθυμητή».

7. Πώς ερωτευόμαστε;

Κατά το Φρόυντ (1914) ερωτευόμαστε:

«1. Σύμφωνα με το *ναρκισσιστικό τύπο*:

- I. Αυτό που είμαστε οι ίδιοι
- II. Αυτό που ήμασταν κάποτε
- III. Αυτό που θα θέλαμε να είμαστε
- IV. Αυτό που ήταν κάποτε, ένα μέρος του εαυτού μας

2. Σύμφωνα με τον *τύπο με στήριξη*:

- I. Τη γυναίκα τροφό
  - II. Τον άνδρα προστάτη,
καθώς και τις κατευθυντήριες γραμμές υποκατάστατων προσώπων».
- (Freud, 1914c)

«Ο πλήρης έρωτας του αντικειμένου σύμφωνα με τον *τύπο στήριξης* είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικός για τον άνδρα. Εμφανίζει την εντυπωσιακή σεξουαλική υπερεκτίμηση που προέρχεται από τον πρωτογενή ναρκισσισμό του παιδιού και αντιστοιχεί σε μεταβίβαση αυτού πάνω στο σεξουαλικό αντικείμενο. Η σεξουαλική υπερεκτίμηση επιτρέπει την εμφάνιση της ιδιαίτερης κατάστασης του ερωτικού πάθους, το οποίο συνοψίζεται σε υπερχείλιση της λίμπιντο του Εγώ προς όφελος του αντικειμένου». (Freud, 1914c)

Σε ό,τι αφορά στις γυναίκες, η ανάπτυξη του πιο συνήθους και πιθανότατα του πιο καθαρού και πιο αυθεντικού γυναικείου τύπου έρωτα αντικειμένου, είναι διαφορετική:

«Φαίνεται ότι, κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης, ο σχηματισμός των γυναικείων σεξουαλικών οργάνων, που ήταν ως τότε σε λανθάνουσα κατάσταση, προκαλεί αύξηση του πρωταρχικού ναρκισσισμού, ανασταλτικό παράγοντα για ένα φυσιολογικό

έρωτα αντικειμένου και συνοδεύεται από σεξουαλική υπερεκτίμηση. Τέτοιες γυναίκες ερωτεύονται, κυριολεκτικά, μόνο τον εαυτό τους, περίπου με την ίδια ένταση που τις αγαπούν οι άνδρες, ενώ εξασκούν την πιο ισχυρή γοητεία, όχι μόνο για αισθητικούς λόγους, επειδή είναι συνήθως οι πιο ωραίες, αλλά και εξαιτίας των πολύ ενδιαφερόντων ψυχολογικών συνδυασμών. Καθίσταται προφανές ότι ο ναρκισσισμός ενός ατόμου αναπτύσσει μεγάλη έλξη προς εκείνους που έχουν απαλλαγεί από κάθε ίχνος ναρκισσισμού και βρίσκονται σε αναζήτηση ερωτικού αντικειμένου. Η γοητεία του παιδιού βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στο ναρκισσισμό του, στο γεγονός ότι αρκείται στον εαυτό του, στο ότι είναι απρόσιτο. Είμαι επίσης πρόθυμος να δεχτώ ότι υπάρχει αριθμός γυναικών που ερωτεύονται με τον ανδρικό τύπο και αναπτύσσουν εξίσου τη σεξουαλική υπερεκτίμηση που χαρακτηρίζει τον τύπο αυτό». (Freud, 1914c)

Η ανακλητική επιλογή αντικειμένου είναι, μπορούμε να πούμε, μία αντικειμενότητα σχέση. Στη ναρκισσιστική επιλογή το αντικείμενο είναι αμιγώς ναρκισσιστικό, αποτελεί δηλαδή μία προέκταση του ναρκισσισμού, όπου η αγάπη απευθύνεται στο ίδιο το Εγώ. Το πρότυπο αυτών των σχέσεων το βρίσκουμε στο στοματικό στάδιο, στο οποίο οι σεξουαλικές ενορμήσεις ερείδονται και σκοπός τους είναι η ενσωμάτωση του αντικειμένου. (Freud, 1914c)

Ωστόσο, η διάκριση μεταξύ της ναρκισσιστικής και ανακλητικής επιλογής αντικειμένου είναι δυσδιάκριτη διότι, για παράδειγμα, όταν ο Φρόντ λέει ότι η γυναίκα αγαπάει έναν άνδρα με ναρκισσιστικό τρόπο, ταυτόχρονα βρίσκει σε αυτόν και ένα ανακλητικό αντικείμενο διότι είναι ο άνδρας ο οποίος θρέφει το ναρκισσισμό της και ταυτόχρονα την προστατεύει. Ομοίως και ο άνδρας, ο οποίος επιλέγει ανακλητικά μία γυναίκα η οποία τον έλκει και τον ικανοποιεί σεξουαλικά, μπορούμε να πούμε ότι είναι επίσης το αντικείμενο προβολής της ναρκισσιστικής του εκτίμησης. Επομένως τα όρια είναι ασαφή. (Δημόπουλος, 2010)

Ωστόσο μπορούμε να υποθέσουμε την κυριαρχία του ενός ή του άλλου τύπου.

Στο μεταξύ, κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης, ένα μέρος της ναρκισσιστικής λίμπιντο στρέφεται προς ένα ιδεώδες το οποίο βρίσκεται υπό την επήρεια των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, χάρη στην προβολή του ναρκισσισμού στους γονείς, στους παιδαγωγούς, στους σημαντικούς άλλους... Το παιδί τείνει να εξομοιωθεί με το εν λόγω Ιδεώδες του Εγώ, που έχει προεπιλεγεί ως μοντέλο.

Για να ερμηνεύσει το σχηματισμό του Ιδεώδους του Εγώ, μέσω της μετάθεσης και της μη εξαφάνισης του ναρκισσισμού σ' αυτόν τον καινούργιο ψυχικό σχηματισμό, ο Φρόντ, βασιζόμενος στην παρατήρηση, μας ζητά να συναποδεχθούμε

ότι ο άνθρωπος, όταν πρόκειται για τη λίμπιντο, είναι ανίκανος ν' απαρνηθεί την ικανοποίηση την οποία απήλαυσε κάποτε. Δεν εγκαταλείπει εύκολα τη ναρκισσιστική τελειότητα της παιδικής του ηλικίας, αλλά επιθυμεί να την επαναποκτήσει με τη νέα μορφή του Ιδεώδους του Εγώ. Ο ναρκισσιστικός χαρακτήρας του Ιδεώδους του Εγώ εκφράζεται στο γεγονός ότι ευνοεί ακριβώς την επιθυμία ανεμπόδιστης διαιώνισης της πρωταρχικής αγάπης του εαυτού. Χάρη στο Ιδεώδες του Εγώ, το παιδί επιθυμεί να κατακτήσει την αγάπη και την εκτίμηση των άλλων. Το ιδεώδες εκφράζει λοιπόν και την αγάπη που επιζητά να αποκτήσει εκ μέρους των εξωτερικών αντικειμένων. Μ' αυτόν τον τρόπο, το ιδεώδες εγγράφεται στις θετικές αντικειμενοτρόπες σχέσεις. (Dessuant, 1983)

Η εξιδανίκευση του αντικειμένου επιτρέπει την απόδοση σ' αυτό ιδιοτήτων που αγγίζουν την τελειότητα. Όπως αναφέρει ο Φρόυντ: «Η τάση στον έρωτα, που θολώνει την κρίση είναι η εξιδανίκευση». (Freud, 1921c)

Ο ερωτευμένος μπορεί να επιλέγει το αντικείμενό του για να «αντικαταστήσει ένα ιδεώδες που το Εγώ θα ήθελε να ενσαρκώσει στο δικό του πρόσωπο, χωρίς να πετύχει την πραγμάτωσή του. Αγαπά κάποιος το αντικείμενο για τις τελειότητες που επιθυμεί για το ίδιο του το Εγώ και αναζητά μ' αυτή την παράκαμψη να ικανοποιήσει το ναρκισσισμό του» (Freud, 1921c). Έτσι, δημιουργούνται ζευγάρια, όπου ο καθένας βρίσκει στον άλλο την ιδεώδη τελειότητα.

Τυφλωμένο από το ερωτικό πάθος, το αντικείμενο υποκαθιστά το ιδεώδες. Αν η σεξουαλική ικανοποίηση δεν παρέμβει για να επαναφέρει το υπερεκτιμημένο σεξουαλικά αντικείμενο στις πραγματικές του διατάσεις καθώς η διεργασία της εξιδανίκευσης συνεχίζεται, το αντικείμενο φαίνεται να απορροφά όλη τη λίμπιντο του υποκειμένου, αφήνοντάς του ένα Εγώ που θυσιάστηκε και βρίσκεται σε ένδεια. Το αντικείμενο, λέει ο Φρόυντ, απορροφά, καταβροχθίζει, το Εγώ. Έξω από αυτό το ακραίο πάθος, η ανικανοποίητη επιθυμία επιτρέπει τη διαιώνιση της εξιδανίκευσης. Αντίθετα, αν το υποκείμενο δεν έχει κατακλυσθεί από τη λιμπιντική ροή και παραμένει ικανό να λαμβάνει υπόψη του την πραγματικότητα, η εξιδανίκευση, συμβάλλει στον εμπλουτισμό της προσωπικότητας. Διά μέσου της ταύτισης με το εξιδανικευμένο αντικείμενο, το Εγώ μπορεί να εμπλουτιστεί με τις ιδιότητες του τελευταίου, ενδοβάλλοντάς τις. (Dessuant, 1983, σελ. 39)

Η ικανοποίηση της αντικειμενοτρόπου λίμπιντο ενισχύει παράλληλα το αίσθημα αυτοεκτίμησης. Αν οι «ερωτικές επενδύσεις», γράφει ο Φρόυντ το 1914, «είναι συμβατές με το Εγώ, (...) το ν' αγαπιέται κάποιος, το ν' αγαπά με τη σειρά του,

το να κατέχει το αγαπημένο αντικείμενο, προκαλεί αυτό το αίσθημα». Αυτό διαφαίνεται χαρακτηριστικά στο παιδί που χάνει εύκολα την αυτοεκτίμησή του, όταν χάνει την αγάπη του άλλου, την οποία επανακτά όταν αγαπιέται εκ νέου. (Freud, 1914c)

Η μελέτη αυτή υποθέτει την αναγνώριση της δυνατότητας επιλογής ερωτικού αντικειμένου από την πρώτη παιδική ηλικία. Η εν λόγω επιλογή ακολουθεί τους κανόνες του ψυχικού ντετερμινισμού, σύμφωνα με τον οποίο, κατά το Φρόυντ (και κατά τον Σπινόζα), δίδεται ψευδώς η εντύπωση της ελευθερίας. Οι αιτίες που ωθούν στην επιλογή αντικειμένου, παραμένουν γενικώς ασυνείδητες και στην ανάλυση η μη σκόπιμη επιλογή αποκαλύπτεται ότι είναι προσδιορισμένη από λόγους που διαφεύγουν της συνείδησης. (Dessuant, 1983)

Αυτή η ψυχικά προσδιορισμένη επιλογή θα είναι με τη σειρά της καθοριστική για το μέλλον του υποκειμένου.

Θεραπευόμενος Κ., 47 ετών, στη 15^η συνεδρία: «Έχω υπερεπενδύσει χωρίς κανένα αντίκρισμα. Δεν μπορώ να την εγκαταλείψω. Την έχω εξιδανικεύσει. Με φροντίζει όπως η μητέρα μου. Όλες οι άλλες μοιάζουν μπροστά της εντελώς ασήμαντες. Αν τη χάσω, φοβάμαι ότι θα είναι αδύνατο να την υποκαταστήσω».

8. Καθήλωση της libido στο ερωτικό αντικείμενο

Στον έρωτα μπορούμε να υποθέσουμε ότι επισυμβαίνει μία καθήλωση της libido στο συγκεκριμένο αντικείμενο του πόθου, κάτι που ο Φρόυντ το υπονοεί χωρίς να το ορίζει ξεκάθαρα.

Η καθήλωση καθορίζει ένα δεσμό ιδιαίτερα σύνθετο και εσωτερικό μεταξύ του αντικειμένου και της ακινητοποιημένης με αυτόν τον τρόπο ενόρμησης.

«Μία ιδιαίτερα στενή σχέση της ενόρμησης με το αντικείμενό της διακρίνεται με τον όρο καθήλωση της ενόρμησης. Αυτό συμβαίνει συχνά στις πολύ πρώιμες περιόδους εξέλιξης μιας ενόρμησης και θέτει τέλος στην κινητικότητα της ενόρμησης, με την έντονη αντίθεσή της απέναντι στην απόσπαση». (Freud, 1915b, σελ 19)

Σύμφωνα με τους Laplanche και Pontalis, 1981, ο Φρόυντ άλλες φορές μιλάει για καθήλωση κάποιου στοιχείου (π.χ. μιας ανάμνησης) και άλλες για καθήλωση της λίμπιντο σε κάποιο άλλο στοιχείο (σ' ένα στάδιο, έναν τύπο αντικειμένου, κλπ). Στην πρώτη καθήλωση, μέσω μνημονικών ιχνών και παλινδρόμησης σ' αυτά, η έννοια

καθήλωση των αναπαραστάσεων είναι αλληλένδετη με την ιδέα της καθήλωσης των διεγέρσεων στις αναπαραστάσεις.

Η ιδέα αυτή, που αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο των φροϋδικών αντιλήψεων, βρίσκει την πιο δόκιμη έκφρασή της στην πληρέστερη θεωρία που διατύπωσε ο Φρόντ για την απώθηση: Έχουμε βάσιμους λόγους να πιστεύουμε στην ύπαρξη μιας πρωταρχικής απώθησης, μιας πρώτης δηλαδή φάσης της απώθησης που συνίσταται στο ότι ο ψυχικός εκπρόσωπος της ενόρμησης (αναπαράσταση-εκπρόσωπος) βρίσκεται αντιμέτωπος με μία απόρριψη από την πλευρά του συνειδητού. Με την πρωταρχική απώθηση προκύπτει και μία καθήλωση, με την έννοια ότι ο αντίστοιχος ψυχικός εκπρόσωπος συνεχίζει να υφίσταται αναλλοίωτος και η ενόρμηση παραμένει συνδεδεμένη μαζί του. (J. Laplanche και J. – B. Pontalis, 1981)

Όταν λοιπόν στον έρωτα το υποκείμενο οδηγείται στην επανεύρεση του υποκατάστατου αντικειμένου, μπορούμε να υποθέσουμε άραγε μία, εκ νέου, μέσω της ίδιας οδού, καθήλωση της libido σ' αυτό;

Θεραπευόμενος Γ., 46 ετών, στη 15^η συνεδρία: «Στον έρωτα δε μπορεί κάποιος να σου προσδώσει τη δεύτερη θέση. Αν την πάρεις, τότε δεν είναι έρωτας. Για μένα, όταν είμαι ερωτευμένος, έχει αξία μόνο το συγκεκριμένο πρόσωπο, όλα τα άλλα μοιάζουν εξαιρετικά αδιάφορα. Με αφορά αποκλειστικά και μόνο αυτό, εμμονικά».

9. Libido Εγώ vs libido ερωτικού αντικειμένου

Η υψηλότερη φάση ανάπτυξης στην οποία μπορεί να φτάσει η λίμπιντο αντικειμένου είναι αυτή που παρατηρείται στην κατάσταση του ερωτικού πάθους, η οποία μοιάζει ως εγκατάλειψη της ίδιας της προσωπικότητας του ατόμου, προς όφελος της επένδυσης του αντικειμένου. (Freud, 1914c)

«Το ερωτικό πάθος συνίσταται σε ξεχείλισμα της λίμπιντο του Εγώ πάνω στο αντικείμενο. Ανυψώνει το σεξουαλικό αντικείμενο στο επίπεδο του σεξουαλικού ιδανικού. Αυτό δημιουργείται στη βάση της εκπλήρωσης των συνθηκών που καθορίζουν τον παιδικό έρωτα, πράγμα που μας επιτρέπει να πούμε: Εκείνο που εκπληρώνει τις καθοριστικές αυτές συνθήκες εξιδανικεύεται». (Freud, 1914c)

Το 1914 ο Φρόντ ορίζει ως ευτυχισμένο έρωτα αυτόν που αντιστοιχεί στην πρωταρχική κατάσταση όπου λίμπιντο αντικειμένου και λίμπιντο του Εγώ δεν μπορούν να ξεχωρίσουν η μία από την άλλη.

«Στην ύψιστη στιγμή του Έρωτα το σύνορο μεταξύ Εγώ και αντικειμένου κινδυνεύει να σβήσει». (Freud, 1930a)

Ήδη από το 1924 ωστόσο αναρωτιέται από πού προέρχεται άραγε η ανάγκη της ψυχικής ζωής να υπερβεί τα όρια του ναρκισσισμού και να τοποθετήσει τη λίμπιντο στα αντικείμενα;

«Η ανάγκη αυτή υπεισέρχεται όταν η επένδυση του Εγώ με λίμπιντο έχει υπερβεί ένα ορισμένο όριο. Ένας ισχυρός εγωισμός προστατεύει από παθήσεις αλλά τελικά πρέπει κανείς να ξεκινήσει να αγαπά για να μην αρρωστήσει και αναγκαστικά θα αρρωστήσει, όταν εξαιτίας αποτυχίας δεν μπορεί να αγαπήσει». (Freud, 1924b)

Ως συνέπεια του έρωτα έχουμε το άδειασμα του Εγώ, λόγω του ότι εξαιρετικά μεγάλες λιμπιντικές επενδύσεις αποσύρονται από αυτό, προς όφελος του αντικειμένου. Προκαλείται επίσης πλήγμα από τις σεξουαλικές τάσεις που δεν ελέγχονται πια.

Σύμφωνα ωστόσο, με τον F. Pasche (1964) ο οποίος δέχεται την κλασική φροϋδική έννοια της λιμπιντικής αιώρησης μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου: «στην περίπτωση της ερωτικής εξάρσης, η απότομη λιμπιντική εκκένωση μπορεί να προκαλέσει μία έλλειψη, η οποία αν δεν θα καλυφθεί από μία εξωτερική λιμπιντική εισφορά, θα γίνει αισθητή με επίπονο τρόπο, διότι η ναρκισσιστική δύναμη συνοχής, πτωχεύει προς όφελος των εσωτερικών δυνάμεων αποσύνδεσης. Ένα λιμπιντικό πλεόνασμα αντίθετα δημιουργεί μία κατάσταση έντασης, που είναι παράγοντας οδύνης. Σε ακραίες περιπτώσεις, το αντικείμενο κινδυνεύει να βιωθεί ως επικίνδυνο, όχι μόνο γιατί είναι καταστροφικό και καταστρέψιμο αλλά διότι μπορεί να βιωθεί, με την παρουσία του στο συναισθηματικό ορίζοντα του υποκειμένου, ως να αντλεί ζωτικές δυνάμεις και να αδειάζει την ενέργεια». (Dessuant, 1983)

Κάθε αντικειμενοτρόπος σχέση συνεπάγεται, κατά συνέπεια, μία ορισμένη διάχυση της ναρκισσιστικής λίμπιντο. Το υποκείμενο δεν μπορεί να δώσει στο αντικείμενο, παρά μόνο ό, τι αποσπά από τον εαυτό του.

«Η βασική και ουσιαστική σύγκρουση του όντος, “η πρωταρχική σύγκρουση” είναι αυτή που λαμβάνει χώρα, αφ’ ενός μεταξύ της αρχικής ναρκισσιστικής αυτάρκους θέσης (B. Grunberger) που απειλείται διαρκώς από τον κόσμο των αντικειμένων και αφετέρου της «αντιναρκισσιστικής» (E. Pasche) αντικειμενοτρόπου ώσης, που έλκει το νεότευκτο υποκείμενο έξω από τον εαυτό του, το οδηγεί στην απώλεια της ενέργειάς του και της υπόστασής του, προς όφελος του αντικειμένου στο οποίο φαίνεται αφιερωμένο. Αν η επένδυση παρέμενε αποκλειστικά ναρκισσιστική, θα οδηγούσε στο θάνατο εμποδίζοντας το υποκείμενο να στραφεί προς το ζωτικό αντικείμενο. Παρομοίως μία επένδυση εντελώς αντιναρκισσιστική, θα εξαντλούσε το υποκείμενο, στερώντας το από τον ίδιο του τον εαυτό. Η μεταγενέστερη ψυχική

ισορροπία εξαρτάται από την αρμονική σύζευξη της ναρκισσιστικής και αντιναρκισσιστικής επένδυσης· η ρήξη αυτής της διαπλοκής αποτελεί το έδαφος της ψύχωσης (P.-C. Racamier)». (Dessuant, 1983)

Η απόληξη της πρωταρχικής αυτής σύγκρουσης, είναι θέμα ζωής ή ψυχικού θανάτου.

Θεραπευόμενος Κ., 40 ετών, στην 3^η συνεδρία: «Αισθάνομαι σα να έχω χάσει τον εαυτό μου. Δε σκέφτομαι τίποτα άλλο, παρά μόνο αυτήν, ψυχαναγκαστικά. Έχει κυριεύσει πλήρως τη σκέψη μου. Όλα καθορίζονται από εκείνη και για εκείνη... νιώθω σα να έχω ένα Εγώ, χωρίς Εγώ, έκθετο... τραγικά αδύναμο, απέναντί της».

10. Η διαπλοκή των ενορμήσεων

«Καθοριστικός παράγων για τη μείξη των ενορμήσεων αποτελεί η διπλή λειτουργία της μητέρας η οποία κινητοποιεί τις επενδύσεις και συγχρόνως τις περιορίζει».

B. Rosenberg

Σύμφωνα με τον Φρόυντ οι ενορμήσεις θανάτου υφίστανται εξ' αρχής από κοινού με τις ενορμήσεις της ζωής. (Freud, 1920g)

Ο έρωτας δρα από την αρχή της ζωής και καθώς γεννιέται από το ζωντάνεμα της ανόργανης ύλης εναντιώνεται, ως ενόρμηση ζωής, στην ενόρμηση θανάτου. (Freud, 1920g)

Όπως μας διαβεβαιώνει στα κείμενά του, το 1937, ο έρωσ (φιλότης) και το νείκος (έρις, ενόρμηση θανάτου) είναι ίδιες με τις πρωταρχικές μας ορμές, του έρωτα και της καταστροφής οι οποίες, όσο υπάρχει ζωή, βρίσκονται πάντα σε διαπλοκή, σε ενορμητική μείξη, παίζοντας ρόλο οργανωτή μέσα στον ψυχισμό. Ποτέ δε βλέπουμε αυτές τις δύο ενορμήσεις αμιγώς, αφού βρισκόμενες σε συνεχή αλληλοδιαπλοκή δημιουργούν ένα πεδίο. Όσο υπάρχει ζωή, ο «έρωσ» θα διατηρεί υπό την αιγίδα του το «θάνατο». Η αντιθετική δράση των δύο ενορμήσεων έχει ως αποτέλεσμα την άλλοτε άλλου βαθμού μείξη τους, σε σχέση με τα αντικείμενα.

«... τα δύο είδη των ενορμήσεων, σπάνια – ποτέ ίσως – δεν εμφανίζονται χώρια αλλά συντήκονται σε ποικίλες, ιδιαίτερα ευμετάβολες, σχέσεις συνένωσης, εμποδίζοντάς μας να τις αντιληφθούμε». (Freud, 1930a, σελ. 87)

Ο οργανωτικός σκοπός της μείξης (διαπλοκής) των ενορμήσεων είναι η λιβιδινική ενόρμηση να μετριάσει την ενόρμηση του θανάτου δηλαδή η ενόρμηση ζωής, μέσω της λίμπιντο, να καταστήσει πιο ανώδυνη την ενόρμηση της καταστροφής.

Το επιτυγχάνει με το να την κατευθύνει στον εξωτερικό κόσμο. Έτσι η ενόρμηση καταστροφής γίνεται ενόρμηση κατοχής, επιθυμία για ισχύ (σαδισμός), ένα άλλο μέρος όμως με τη λειτουργία της συνδιέγερσης μένει εντός του ψυχικού χώρου (ερωγόνος μαζοχισμός). (Δημόπουλος, 2013)

Η ορμή καταστροφής, τίθεται συχνά στην υπηρεσία του έρωτα, προκειμένου να εξυπηρετήσει την αποφόρτιση. (Freud, 1923b)

Στην ερωτική ζωή του ανθρώπου, η ενόρμηση θανάτου σε διαπλοκή με την ενόρμηση ζωής συναντάται κατά κύριο λόγο στην αμφιθυμία των ερώτων, στις διαστροφές και κυρίως στο σαδομαζοχισμό, που θα μας απασχολήσει κυρίως εδώ, ως πιο αντικειμενότερος (η επιδειξιμανία – ηδονοβλεψία, θεωρείται κυρίως αυτοερωτική) καθώς και στις ακραίες εκφράσεις της ενόρμησης θανάτου όπως στις περιπτώσεις αυτοκαταστροφής ή ετεροκαταστροφής λόγω ερωτικού πάθους ή απογοήτευσης (αυτοκτονία στο πλαίσιο μελαγχολίας ή δολοφονία). Μπορεί να παρατηρηθεί επίσης στις ψυχοσωματικές εκδηλώσεις και στις ψυχώσεις οι οποίες όμως εκφεύγουν του ενδιαφέροντος της παρούσας μελέτης.

Στο μεταξύ στην ανάμειξη των ενορμήσεων μπορεί υπό ορισμένες επιρροές να αντιστοιχεί και μία απόμιξή τους, (Freud, 1924b), ως εξής:

- α) Για τις περιπτώσεις στις οποίες η λιβιδώς «πηγαίνει» μαζικά από μόνη της, ώστε να εμφανίζεται λόγω αχαλίνωτης επένδυσης, μία υπερεπένδυση του αντικειμένου με αποτέλεσμα τη μη διαφοροποίηση από αυτό, γεγονός που επιφέρει μία καταστροφή στο πεδίο του έρωτα. Το υποκείμενο βιώνει μία αφόρητη διέγερση και προσκολλάται στο αντικείμενο με ένα τρόπο αδιαφοροποίητο και κολλώδη. Η ενόρμηση θανάτου αποσυνδέοντας, εισαγάγει την απόσταση από το αντικείμενο, ως θεμελιακό όρο για την ανάβλυση και επεξεργασία της επιθυμίας καθώς και τη διαφοροποίηση από το αντικείμενο στο πλαίσιο της ανάδειξης της ετερότητας και της οριοθέτησης του Εγώ. Η καλύτερη διαπλοκή των ενορμήσεων έχει ως αποτέλεσμα να ανακόψει τη ροή των λιβιδινικών κινήσεων, η ορμή των οποίων αν δε μετριαστεί μπορεί να καταστεί παράγοντας αποδιοργάνωσης του Εγώ, π.χ. πάθος ανεξέλεγκτο.
- β) Για τις περιπτώσεις όπου η ενόρμηση καταστροφής «πηγαίνει» από μόνη της, χωρίς να μετριάζεται από τη λιβιδώ, με αποτέλεσμα να παρατηρούμε εκφράσεις τυφλής βίας ή καταστροφικότητας. Πρωτογενώς η ενστικτώδης ενέργεια είναι μη λιβιδινοποιημένη, οπότε παραμένει καταρχάς αδιάφορη ως προς το αντικείμενο · δευτερογενώς το αντικείμενο μπορεί να

σεξουαλικοποιείται, οπότε προκύπτει το μίσος και ο σαδισμός (δέσιμο με το αντικείμενο). Η ερωτικοποίηση μετριάζει την πρωτογενή εχθρότητα. Πρόκειται για τη μεταλλακτική αξία της μείξης των ενορμήσεων. (Μπακιρτζόγλου, 2013)

Η σύμπτυξη συνειδητού και ασυνειδήτου, παρελθόντος και παρόντος, πραγματικότητας και φαντασίωσης, οδηγεί σε μία διαρκή ταλάντευση μεταξύ επενδύσεων, αποεπενδύσεων, επανεπενδύσεων καθορίζοντας εν προκειμένω την πολυπλοκότητα των ορμικών πεπρωμένων των ερωτικών σχέσεων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαπλοκής των ενορμήσεων ζωής και θανάτου, αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ο μύθος «Έρωτος και Ψυχή».

10.1 Μύθος «Έρωτος και Ψυχή»

Ο Λατίνος συγγραφέας και φιλόσοφος, Λούκιος Απουλήιος, μας διηγείται το 2^ο μ.Χ αιώνα, το μύθο «Έρωτος και Ψυχή», ο οποίος προέρχεται από τη λαϊκή φιλοσοφία και παράδοση.

Ο μύθος αρχετυπικά λειτουργεί όπως ο κόσμος του ασυνειδήτου αφού στην ουσία είναι ο κόσμος των αρχετύπων, των μυθικών μοτίβων που συμπτυκνώνονται και δημιουργούν το φαντασιωσικό κόσμο που προέρχεται από τις ανθρώπινες προβολές.

«Οι μύθοι είναι ένα παραμορφωμένο υπόλειμμα φαντασιώσεων που αφορούν στην επιθυμία». (Freud, 1930b)

Με τον τρόπο αυτό αποτελούν ένα ψυχολογικό ξεδίπλωμα όλων όσων αρχετυπικά κατοικούν μέσα μας.

Ειδικότερα, κατά το μύθο:

«Η θεά Αφροδίτη γεννήθηκε στα παράλια της Κύπρου, στους αφρούς της θάλασσας. Ο Ζέφυρος, ο δυτικός άνεμος, την μετέφερε, αφού την περιποιήθηκαν οι Ώρες, στον Όλυμπο. Όταν παρουσιάστηκε στους θεούς, όλοι έμειναν έκπληκτοι από την εκθαμβωτική ομορφιά της. Η εικόνα της προκάλεσε το αμέριστο ενδιαφέρον και τον πόθο των αντρών. Στο πέρασμά της, τα λουλούδια άνθιζαν και η φύση ζωντάνευε. Θεοί και θνητοί την επιθυμούσαν παράφορα. Λέγεται ότι ο Ήφαιστος κατάφερε να την κάνει γυναίκα του αλλά δεν μπόρεσε να την κρατήσει μακριά από τους πειρασμούς. Οι απιστίες της Αφροδίτης με άλλους θεούς, όπως ο Διόνυσος, ο Ποσειδάνας και ο Ερμής, γέννησαν πολλά παιδιά. Η σημαντικότερη όμως «εξωσυζυγική» της σχέση, ήταν αυτή με τον θεό του πολέμου, Άρη.

Καρπός του έρωτά τους, ήταν ο Έρωτας. Ο φτερωτός θεός με τα βέλη, γεννήθηκε ένα καλοκαίρι από την ερωτική συνεύρεση της θεάς της ομορφιάς και του θεού του πολέμου. Ο Έρωτας εκπροσωπούσε τη σαγήνη και το πάθος, συναισθήματα που δημιουργούσαν ζωή. Εμφανιζόταν και έριχνε τα βέλη του, προκαλώντας ευτυχία και παράλληλα βάσανα στους ανθρώπους.

Ο Έρωτας όμως ερωτεύτηκε την Ψυχή, πέφτοντας ο ίδιος θύμα του έρωτα. Η Ψυχή, μία κοινή θνητή ήταν το αντικείμενο του πόθου του, η οποία ξεπερνούσε σε ομορφιά ακόμα και τη θεά του έρωτα,

Αφροδίτη. Η ομορφιά της ήταν τόσο αλλόκοτη που πλήθος αντρών συνέρρεαν στο σπίτι της για να τη θαυμάσουν, μένοντας άφωνοι στη θέα του απρόσιτου κάλλους, το οποίο προσκυνούσαν με θρησκευτική λατρεία.

Η Αφροδίτη παρατήρησε ότι το ενδιαφέρον των αντρών προς το πρόσωπό της μειώθηκε και οι ναοί που τη λάτρευαν ερήμωσαν. Για το λόγο αυτό ζήτησε θανάσιμα την Ψυχή και θέλησε να την εκδικηθεί. Για να το καταφέρει, διέταξε τον γιο της να δηλητηριάσει με τα βέλη του όλους τους άντρες, για να μην την ποθεί πια κανείς. Στην προσπάθειά του ο Έρωτας, κατά λάθος, πληγώθηκε από τα ίδια του τα βέλη και ερωτεύτηκε την όμορφη κοπέλα.

Στο μεταξύ παρά την ομορφιά της, η Ψυχή δε μπορούσε να παντρευτεί, ενώ οι αδερφές της είχαν ήδη δημιουργήσει οικογένεια και παιδιά. Οι γονείς της απογοητευμένοι απευθύνθηκαν στο μαντείο των Δελφών. Ο χρησμός τους είπε, ότι η Ψυχή θα παντρευόταν έναν αθάνατο και ότι έπρεπε να πάει ντυμένη νύφη στην κορυφή ενός βουνού και να περιμένει για άντρα της, έναν δράκο που πετάει φωτιές και γεμίζει τρόμο ακόμα και τους θεούς. Αν και οι γονείς ένιωσαν συντετριμμένοι από το χρησμό, αποφάσισαν να τον εκπληρώσουν.

Η Ψυχή ανέβηκε θλιμμένη με διάθεση γενικού πένθους σε ένα βουνό, σε μία τελετή που έμοιαζε γάμος – θανάτου και για αυτό ο Ζέφυρος, επειδή τη λυπήθηκε (μετά από οδηγία του Έρωτα) φύσηξε δυνατά και την προσγείωσε σε μία καταπράσινη κοιλάδα. Τότε αντίκρισε μπροστά της ένα εκθαμβωτικό χρυσό παλάτι. Το είχε δημιουργήσει ο Έρωτας που κάθε βράδυ επισκεπτόταν την κοπέλα και έκανε έρωτα μαζί της, με την προϋπόθεση να μην του ζητήσει ποτέ να της αποκαλύψει το πρόσωπό του. Επέστρεφε κοντά της κάθε νύχτα και εξαφανιζόταν πριν από το φως της ημέρας. Η Ψυχή μαγεύοταν όλο και περισσότερο από τον αόρατο εραστή.

Στο μεταξύ οι αδερφές της, έμαθαν ότι ζούσε όμορφα, τη ζήλεψαν και θέλησαν να υπονομεύσουν την ευτυχία της. Ο ίδιος ο Έρωτας την είχε προειδοποιήσει να τις αγνοήσει, διαφορετικά θα έβλαπταν τον ίδιο και θα προκαλούσαν την καταστροφή της. Η Ψυχή, τους εκμυστηρεύτηκε ότι δεν είχε δει ποτέ το πρόσωπο του συζύγου της απ' τον οποίο ήταν ενθουσιασμένη. Τότε οι αδερφές της την ξεγέλασαν και της είπαν ότι ο μυστηριώδης άνδρας που πλάγιαζε μαζί του κάθε βράδυ, ήταν ο δράκος του χρησμού. Τα λόγια των αδερφών επηρέασαν την Ψυχή, η οποία αποφάσισε να τον σκοτώσει στον ύπνο του, πριν τη σκοτώσει αυτός. Όταν εκείνος λοιπόν αποκοιμήθηκε, η Ψυχή πήρε ένα κερύ και ένα μαχαίρι και ετοιμάστηκε να τον σκοτώσει. Το φως του κεριού, αποκάλυψε το πρόσωπο του εραστή. Δίπλα της βρισκόταν η αρρενωπή, πανέμορφη μορφή του θεού Έρωτα. Το κερύ όμως έσταξε πάνω του, τον ξύπνησε και εκείνος τρόμαξε και πέταξε μακριά της.

Οργισμένος απ' την προδοσία ο Έρωτας, δεν ήθελε να ξαναρίξει τα βέλη του. Ο κόσμος πλέον θα ζούσε χωρίς έρωτα. Οι άνθρωποι έχασαν τη χαρά τους, σταμάτησαν να κάνουν έρωτα, να παντρεύονται, να κάνουν παιδιά. Η ζωή τους έγινε αδιάφορη, μελαγχολική.

Η Ψυχή κατάλαβε την παραπλάνηση των αδερφών της και μετάνιωσε αμετάκλητα για αυτό που έκανε. Άρχισε να ψάχνει απεγνωσμένα παντού τον Έρωτα, αλλά δεν μπορούσε να τον βρει γιατί η Αφροδίτη τον είχε φυλακίσει. Απελπισμένη εμφανίστηκε στη μητέρα του, για να ζητήσει τη βοήθειά της. Η Αφροδίτη της είπε ότι για να ξαναβρεθεί με τον αγαπημένο της, θα έπρεπε να αποδείξει την αγάπη της με τρεις δοκιμασίες με τις οποίες είχε στόχο να την εξοντώσει. Η πρώτη ήταν να ταξινομήσει μία τεράστια ποσότητα οσπρίων, η δεύτερη να της φέρει μαλλί από χρυσόμαλλα πρόβατα και η τρίτη και πιο δύσκολη να της φέρει από τον Κάτω Κόσμο ένα κουτί με το ελιξήριο ομορφιάς, που

χρησιμοποιούσε η θεά του σκότους, Περσεφόνη. Τα στοιχεία της φύσης λυπήθηκαν την κοπέλα και τη βοήθησαν να φέρει εις πέρας όλες τις δοκιμασίες. Όταν όμως η Ψυχή άνοιξε από περιέργεια το κουτί της Περσεφόνης, έπεσε σε βαθύ ύπνο, αφού το ελιξήριο της ομορφιάς ήταν ο ύπνος.

Ο Έρωτας απελπισμένος από τις δοκιμασίες της αγαπημένης του, δραπέτευσε από τη φυλακή του και πήγε στον Όλυμπο να ζητήσει τη βοήθεια του Δία. Ο Δίας άκουσε τις παρακλήσεις του ερωτευμένου νέου και τους επέτρεψε να μείνουν για πάντα μαζί, αφού πρώτα έκανε την Ψυχή αθάνατη...». (Wikipedia)

10.2 Ψυχαναλυτική ερμηνεία του μύθου κατά Freud και Neumann

Σύμφωνα με τη φροϋδική ερμηνεία:

«Η Ψυχή του Απουλήιου έχει διαφυλάξει άφθονα στοιχεία που υπενθυμίζουν τη σχέση της με το θάνατο. Η τελετή του γάμου της ετοιμάζεται σαν μία κηδεία, πρέπει να κατέβει στον Κάτω Κόσμο και στη συνέχεια βυθίζεται σε έναν ύπνο που μοιάζει πεθαμένου». (Freud, 1913)

«Κι εδώ πάλι παρατηρείται μία αντιστροφή επιθυμίας... Η αντικατάσταση μιας επιθυμίας με το αντίθετό της, ανάγεται σε μία πανάρχαια ταυτότητα. Μ' αυτό τον τρόπο, ο άνθρωπος υπερνικά το θάνατο που έχει με το μυαλό αποδεχθεί. Δεν μπορούμε να διασαφηνίσουμε μεγαλύτερο θρίαμβο για την εκπλήρωση της επιθυμίας... Η ομορφότερη και καλύτερη που πήρε τη θέση της θεάς του θανάτου, διατήρησε κάποια χαρακτηριστικά, που αγγίζουν το συναίσθημα του αλλόκοτου και χάρη σ' αυτή μπορέσαμε να μαντέψουμε τα κρυμμένα στοιχεία για τη σημασία της Ψυχής ως θεότητας της άνοιξης και αρραβωνιαστικιάς του θανάτου» (Freud, 1913, σελ.32,33).

Σύμφωνα με τον Erich Neumann (1971), κεντρικά στοιχεία στην ερμηνεία του μύθου αποτελούν:

- Η σύγκρουση ανάμεσα στην Ψυχή και την Αφροδίτη, η οποία συνιστά το κεντρικό θέμα. Βασικό ζήτημα για την Αφροδίτη είναι ο ανταγωνισμός στην ομορφιά. Αποφασίζει λοιπόν να χρησιμοποιήσει το γιο της Έρωτα, ως όργανο καταστροφής, για να τιμωρήσει την πιο όμορφη Ψυχή, η οποία με την ομορφιά της διαπράττει εναντίον της, ανθρώπινη ύβρη. Ο μύθος της Ψυχής με τον τρόπο αυτό μπαίνει στον αστερισμό της αρχαίας Ελληνικής τραγωδίας, προεικονίζοντας την προαιώνια σύγκρουση των δύο γυναικών, μητέρας και ερωμένης, για τη διεκδίκηση του Έρωτα.
- Ο γάμος, που εδώ εισάγεται ως τιμωρία, με μεγάλη μυθική λαμπρότητα, ως γάμος θανάτου αποτελεί αρχετυπικά την οδό προς τη θυσία, παρόλο που αρχικά φαίνεται

να εκφράζει απλώς την εκδίκηση της Αφροδίτης. Η αντίδραση της Ψυχής στην καταδίκη της – που εκπορεύεται από το δικό της ασυνείδητο – συμφωνεί απόλυτα με το μυστήριο του θηλυκού αντιμέτωπου με το θάνατο. Δεν αντιδρά με διαμαρτυρία, ανυπακοή ή αντίσταση, όπως θα έκανε ένα αρσενικό Εγώ αλλά αντίθετα με την αποδοχή του πεπρωμένου της και απαντά: «Όταν τα έθνη και οι λαοί με τιμούσαν σαν θεά, όταν με μία φωνή με χαιρετούσαν ως νέα Αφροδίτη, τότε έπρεπε να θρηνήσετε, να κλάψετε και να με μοιρολογήσετε σαν πεθαμένη». Εκλαμβάνοντας την ύβρη και την αναπόφευκτη τιμωρία που αυτή επισύρει ως δεδομένη, δηλώνει την ετοιμότητά της να θυσιαστεί.

- Ακολουθεί η ανατροπή, η έκπληξη, το επεισόδιο που αρχικά δίδει έντονα την εντύπωση παραμυθιού, το τρίτο στάδιο όπου η Ψυχή βρίσκεται ξαφνικά από την τελετή του γάμου του θανάτου στον παράδεισο του Έρωτα, στον οποίο δηλώνει: «Καλύτερα να πεθάνω εκατό θανάτους, παρά να στερηθώ τη γλυκιά σου αγάπη, γιατί όποιος κι αν είσαι, σ' αγαπώ και σε λατρεύω με πάθος. Σ' αγαπώ, όσο αγαπώ την ίδια τη ζωή. Σε σύγκριση με εσένα, ο ίδιος ο έρωτας δεν είναι τίποτε».
- Στη συνέχεια επέρχεται η έξωση από τον παράδεισο. Οι αδερφές αντιπροσωπεύουν τις προβολές των απωθημένων και εντελώς ασυνείδητων μητριαρχικών τάσεων της ίδιας της Ψυχής, των οποίων το ξέσπασμα προκαλεί τη σύγκρουση μέσα της. Από ψυχολογική άποψη, οι αδερφές είναι η σκιά της Ψυχής, η πολλαπλότητα τους όμως δείχνει ότι εισχωρούν πολύ βαθιά, μέχρι το διαπροσωπικό στρωματισμό. Το εχθρικό αρσενικό, η γυναίκα – θύμα του άνδρα – τέρατος, ο φόνος και ο ευνουχισμός του άνδρα λειτουργούν ως μητριαρχικά σύμβολα αυτοάμυνας ή κυριαρχίας. Μέσα στο ίδιο σώμα αισθάνεται «μίσος για το τέρας και αγάπη για το σύζυγο».
- Ακολούθως, η Ψυχή αντικρίζοντας τον Έρωτα, τον ερωτεύεται. Παρατηρούμε μία ψυχική μεταμόρφωση μοναδικής σημασίας: το μήνυμα της Ψυχής ως ψυχή, τη μοιραία στιγμή του θηλυκού, όταν για πρώτη φορά ελευθερώνεται ως γυναίκα από το σκοτάδι του ασυνείδητου και τη σκληρότητα της μητριαρχικής αιχμαλωσίας και σε προσωπική συνάντηση με το αρσενικό, αρχίζει να αγαπά και να αναγνωρίζει τον έρωτα.
- Για τον Έρωτα, η Ψυχή είναι ποθητή όσο υπάρχει στο σκοτάδι, όσο απλώς τον συντροφεύει τις νύχτες, όσο είναι αποκλεισμένη από τον κόσμο, χωρίς να μοιράζεται την καθημερινή του ύπαρξη, την πραγματικότητα. Δεν έχει απελευθερώσει τον εαυτό του από τη Μητέρα - Θεά, δρα πίσω από την πλάτης της,

κρυφά. Η Ψυχή όμως ρίχνει φως στο σκοτάδι, τραυματίζοντας με το λυχνάρι τον Έρωτα και έτσι ο αρχικός, μη συνειδητός δεσμός τους, διαλύεται.

Η πράξη της Ψυχής θέτει τέλος στην απρόσωπη λαγνεία, στην ενστικτώδη παρόρμηση. Η αυθεντική συνάντηση με τον «άλλον» συνεπάγεται απόλυτη συνειδητότητα και επομένως την εμπειρία του πόνου και χωρισμού. Στο «Συμπόσιο» του Πλάτωνα, η διαίρεση του ενός και η λαχτάρα της επανένωσης όσων χωρίστηκαν, θεωρούνται ως η μυθική προέλευση της αγάπης. Μόλις βλέπει τον Έρωτα στο φως, η Ψυχή θέτει την ερωτική αρχή της πραγματικής συνάντησης και της εξατομίκευσης, πλάι στην αρχή της σαγηνευτικής έλξης, της ομορφιάς και της ηδονής.

- Οι δοκιμασίες της Αφροδίτης παίζουν το ρόλο του πεπρωμένου. Η Ψυχή πρέπει να αντιπαρατεθεί με τη φονική επιθετικότητα, το μίσος, να ανταπεξέλθει στην πάλη με τον αρχετυπικό κόσμο, μέσα από την προοδευτική ανάπτυξη του εαυτού, ξεπερνώντας τις καταστάσεις στις οποίες το αρσενικό και το θηλυκό αντικρίζουν το ένα το άλλο με θανάσιμη εχθρότητα. Η Ψυχή ενσαρκώνει την ικανότητα για σχηματοποίηση εντός ορίων, που είναι η βάση του νόμου της εξατομίκευσης, με αποτέλεσμα το δίδυμο Ψυχή – Έρωσ να γίνεται το αρχέτυπο της σχέσης άνδρα – γυναίκα.
- Με μία αιφνιδιαστική τροπή ο γάμος του θανάτου για τον οποίο προοριζόταν η Ψυχή δεν είχε ολοκληρωθεί, είχε απλώς αντικατασταθεί από το σκοτεινό παράδεισο του Έρωτα. Η ολοκλήρωση όμως του γάμου του θανάτου, όπως είχε αναγγείλει ο χρησμός του Απόλλωνα, προϋποθέτει το ταξίδι της προς την Περσεφόνη που σημαίνει ότι τώρα η Ψυχή πρέπει να κοιτάξει το θάνατο συνειδητά κατά πρόσωπο, αψηφώντας τα πάντα, για να ξαναβρεί τον χαμένο της Έρωτα.
- Το ελιξήριο της ομορφιάς αντιπροσωπεύει την αιώνια νεότητα της Περσεφόνης, την αιώνια νεότητα του θανάτου, την ομορφιά «του ύπνου όμοιου με το θάνατο», που αναιρεί το χρόνο, παραμένοντας αναλλοίωτη. Στο σημείο αυτό, ο πειρασμός του ναρκισσισμού απειλεί την Ψυχή. Η Αφροδίτη θέλει να την κάνει να παλινδρομήσει από γυναίκα που αγαπά τον Έρωτα, σε κόρη περιτοχισμένη από ναρκισσιστική αυτο-περιστροφή, της οποίας η γυναικεία υπόσταση, η σεξουαλικότητα κοιμάται βαθύ ύπνο. Το γεγονός ότι βάζει το ελιξήριο της ομορφιάς της Περσεφόνης στα χέρια της Ψυχής είναι παγίδα της Αφροδίτης που ξέρει καλά τη γυναικεία φύση. Ποιά γυναίκα θα μπορούσε να αντισταθεί σε έναν τέτοιο πειρασμό; Κανένας άνδρας δεν μπορεί να πει όχι σε μία γυναίκα που φορά

το ελιξήριο της ομορφιάς που συνδέει την Περσεφόνη και την Αφροδίτη και αυτό η Ψυχή το γνωρίζει, για αυτό και ενδίδει.

- Με την αποτυχία της η Ψυχή, γνωστοποιεί την αρχέγονη θηλυκότητά της διότι, ενώ γνωρίζει το θανάσιμο κίνδυνο που διατρέχει, ανοίγει το κουτί θυσιάζοντας τον εαυτό της και όλα όσα κέρδισε για να γίνει θεϊκά όμορφη για τον Έρωτα, καταλήγοντας να πεθαίνει για αυτόν. Το γεγονός αυτό εκμαιεύει τον τέλει ανδρισμό του Έρωτα ο οποίος ωθείται να παρέμβει ηρωικά και να διασώσει την Ψυχή. Από ανώριμο παιδί να μετασηματισθεί σε άντρα που δεν κρύβεται πια από τη Μεγάλη-Θεά-Μάνα-Γυναίκα, αλλά διεκδικεί φανερά τη συγκεκριμένη γυναίκα που επιθυμεί.
- Το τίμημα της θνητότητας, το πέρασμα μέσα από το θάνατο στην αναγέννηση και στην ανάσταση του έρωτα κάνει την ψυχή θεϊκή σε ένα μυστήριο μεταμόρφωσης που την τοποθετεί πέρα από το ανθρώπινο. Η Ψυχή γίνεται αθάνατη από το Δία, θεοποιείται και ενώνεται για πάντα με τον Έρωτα.

10.3 Προσωπική προσέγγιση στην ερμηνεία του μύθου

Ο μύθος «Έρω και Ψυχή» αποτυπώνει συμβολικά, κατά την προσωπική μου εκτίμηση, τη διαπλοκή των ενορμήσεων ζωής και θανάτου κατά τη συνάντηση με το ερωτικό αντικείμενο. Η ερωτευμένη Ψυχή, ως προσωποποίηση της ψυχής κατεβαίνει στον Άδη – στα άδυτα του εαυτού και των εσωτερικών συγκρούσεων, περνώντας μέσα από τον ψυχικό θάνατο για να βρει ή να «ξαναβρεί» το χαμένο της έρωτα.

Ο Έρωτας, ως αόρατη σαγήνη αποπλανεί την Ψυχή, η οποία τον παρασύρει επίσης να την ερωτευτεί, σε ένα συνοθύλευμα έρωτα και καταστροφικότητας, αγάπης και μίσους, που τραυματίζει και συγχρόνως ενώνει και τους δύο σε ένα τόπο, όπου η ανάπτυξη της συνειδητότητας, η συνάντηση, η γνώση, ο ψυχικός πόνος και η υποταγή του ενός στον άλλον, είναι όλα ταυτόσημα και συγχρόνως παρόντα.

Ο Έρωτας, την επιθυμεί μεν, αλλά στο «σκοτάδι». Η Ψυχή τον αναγκάζει να τη δει κατάματα – προσωποποιώντας τη σχέση, να την αντικρύσει ως ολικό αντικείμενο και όχι ως μερικό, στο πλαίσιο της σεξουαλικής εκφόρτισης. Είναι αυτή που φέρει τη σχέση τους στο φως, σε μία σχέση όχι πρόσωπο με «προσωπείο», αλλά πρόσωπο με πρόσωπο. Για να τον συναντήσει, όμως, πρέπει να διέλθει από εσωτερικές δοκιμασίες που την φέρνουν συνεχώς αντιμέτωπη με τις δομικές αντινομίες της ύπαρξης.

Ο αρχετυπικός δυϊσμός, η διττή δομή του έρωτα στο μύθο, ορίζει τη σύνθεση των αντιθέτων ανάμεσα στο σκοτάδι και το φως, το μίσος και την αγάπη, έννοιες που αν κατανοηθούν σε βάθος θα αποτελέσουν το θεμέλιο της εξέλιξης της ψυχής.

Οι αλληπάλληλες εσωτερικές συγκρούσεις εκφράζουν την αμφιθυμία της ψυχής για τον έρωτα, ο οποίος την έχει αδράξει τόσο ως εσωτερική δύναμη όσο και ως εξωτερικό αντικείμενο, απειλώντας την ύπαρξή της. Ακριβώς επειδή υπάρχει αυτή η εσωτερική συγκρουσιακή κατάσταση, μπορούν οι «αδερφές» να την παρασύρουν.

Η αμφιθυμία προσδιορίζεται κυρίαρχα από το φόβο της ψυχικής κατάρρευσης και της απώλειας του εαυτού, μέσω των ταυτίσεων, στο πλαίσιο ματαίωσης, εγκατάλειψης ή απώλειας του ερωτικού αντικειμένου.

Στην τελετή γάμου – θανάτου, ο γάμος αποτελεί πρόσχημα για τη θυσία, υπό την έννοια της θυσίας της ατομικής ελευθερίας.

Η τελετή γάμου – θανάτου και ακολούθως η κατάβαση στον Άδη απεικονίζει το πώς το άτομο κατά την αναζήτηση και διεκδίκηση του έρωτα έρχεται αντιμέτωπο με τις εκφράσεις της ενόρμησης του θανάτου και της επιθετικότητας, μέσα του, σε σχέση με το ερωτικό αντικείμενο που μπορεί να φτάσει μέχρι το σημείο της επιθυμίας ή της απόπειρας, συμβολικά ή πραγματικά, για την καταστροφή του, μπροστά στο φόβο του προσωπικού αφανισμού. Η Ψυχή επιθυμεί να σκοτώσει τον Έρωτα, πριν τη σκοτώσει αυτός. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται η επικίνδυνη λιμπιντική αιώρηση μεταξύ αγάπης και μίσους και η πιθανότητα συντριβής του υποκειμένου από το αντικείμενο και αντίστροφα.

Ο μύθος «Έρως και Ψυχή» είναι ο μύθος όπου το θηλυκό συναντά το αρσενικό, όπου η ψυχή «ξυπνά» από τον έρωτα, βγαίνοντας από το εσωτερικό της σκοτάδι στο φως, όπως αποτυπώνεται μοναδικά στο άγαλμα του Αντόνιο Κανόβα: Έρως και Ψυχή (Μουσείο του Λούβρου). Το άγαλμα σκιαγραφεί τη στιγμή που ο Έρωτας φιλά την Ψυχή και την ξυπνάει από τον αιώνιο ύπνο της, κάνοντας την αθάνατη. Με τον τρόπο αυτό υπονοείται η αφύπνιση από το εσωτερικό σκοτάδι της ενόρμησης θανάτου και η έξοδος της ψυχής στο φως, στην ενόρμηση της ζωής και στην κατάκτηση της αιωνιότητας.

Η συνύφανση αυτών των δύο θεϊκών μορφών και μυστικιστικών εμπειριών δημιουργεί το προαιώνιο αρχέτυπο του ιερού δεσμού του Έρωτα και της Ψυχής, του άνδρα και της γυναίκας, στο πλαίσιο του οποίου ο Έρως, ως απελευθερωτής θεός, οδηγεί την Ψυχή μέσα από την πραγματική ένωση μαζί του, στην απελευθέρωση, την αναγέννηση της ψυχής.

Με τον τρόπο αυτό την εισαγάγει στο προσωπικό της πεπρωμένο όπως αυτό θα διαμορφωθεί από τις κυρίαρχες ώσεις των ενορμήσεων.

Άγαλμα «Έρως και Ψυχή», Antonio Canova (1787-1793) , Μουσείο του Λούβρου

11. Ερωτικά ορμικά πεπρωμένα

Τα πεπρωμένα των ενορμήσεων διασταυρώνονται με το ανθρώπινο πεπρωμένο.

Παρακολουθώντας τα ορμικά πεπρωμένα με αφετηρία την παιδική σεξουαλικότητα, βλέπουμε το παιχνίδι των επιδράσεων στη διαδικασία της ανάπτυξης, αναλόγως της ιδιοσυστασίας, να έχει ως αποτέλεσμα την έκβαση σε: νεύρωση (μέσω απώθησης), διαστροφή - που θεωρείται το αρνητικό της νεύρωσης, ή στην πιο ευνοϊκή περίπτωση, στη φυσιολογική σεξουαλική ζωή ως πηγή συναισθημάτων ευτυχίας και ολοκλήρωσης. (Freud, 1905a)

«Η παρατήρηση σύμφωνα με το Φρόντ, μας δείχνει ότι υπάρχουν τα ακόλουθα ορμικά πεπρωμένα:

- 1.Μεταστροφή στο αντίθετο.
- 2.Στροφή εναντίον του εαυτού.
- 3.Απόθεση.
- 4.Μετουσίωση». (Freud, 1915b)

11.1 Μεταστροφή στο αντίθετο

«Η μεταστροφή στο αντίθετο απλοποιείται με προσεκτικότερη παρατήρηση σε δύο διαφορετικές διεργασίες: στη στροφή μιας ενόρμησης από την ενεργητικότητα στην παθητικότητα και στη μεταστροφή του περιεχομένου της.

Παραδείγματα της πρώτης διεργασίας δίνουν τα δύο ζεύγη αντιθέτων: σαδισμός – μαζοχισμός και ηδονοβλεψία – επιδειξιομανία. Η μεταστροφή αφορά μόνο στους στόχους της ενόρμησης· ο ενεργητικός στόχος (βασανίζω, βλέπω) αντικαθίσταται από τον παθητικό (με βασανίζουν, με βλέπουν). Η αντίθεση ενεργητικό – παθητικό συνενώνεται αργότερα με την αντίθεση αρσενικό – θηλυκό. Τη μεταστροφή περιεχομένου τη συναντούμε στη μετατροπή της αγάπης σε μίσος». (Freud, 1915b, σελ. 27, 28)

Το γεγονός ότι σε αυτή τη μεταγενέστερη περίοδο εξέλιξης ενός ορμικού αισθήματος, παρατηρούμε δίπλα του και το αντίθετό του, εισάγεται με τον όρο που έθεσε ο Bleuler: αμφιθυμία.

11.1.α. Ο καθοριστικός ρόλος της αμφιθυμίας στον έρωτα

«Η αμφιθυμία των συναισθηματικών επενδύσεων, φαίνεται να αποτελεί έναν ψυχολογικό νόμο γενικής εγκυρότητας». (Freud, 1931)

Ο ρόλος της διαγράφεται καθοριστικός για την ερωτική ζωή, δεδομένου ότι παρατηρούμε πολύ συχνά προς το ίδιο αντικείμενο μία εύκολη εναλλαγή από την αγάπη στο μίσος, η οποία πολλές φορές λόγω της έντασης και της συχνότητας με την οποία επισυμβαίνει, προσομοιάζει με ακραία οριακή ψυχοπαθολογία, χωρίς να είναι. Η αμφιθυμία ως βασικό περιεχόμενο του έρωτα, συνεχώς επανερχόμενο, εμφανίζεται με εντυπωσιακό τρόπο τόσο στις ψυχοθεραπευτικές συνεδρίες όσο και στις ψυχιατρικές εκτιμήσεις, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι: «Είναι αδύνατον να αισθανθούμε ένα μεγάλο έρωτα για ένα πρόσωπο, χωρίς να προσθέσουμε σε αυτό ένα μεγάλο μίσος ή αντιστρόφως» (Freud, 1931). Στο μεταξύ μπορεί να είναι εγγενής, συνδεδεμένη με όλες τις σχέσεις του ιδιαίτερου Εγώ ή να προκύπτει δευτερογενώς από ματαίωση, από βιώματα που χαρακτηρίζονται από το φόβο της απώλειας του αντικειμένου, από άγχος αποχωρισμού ή εγκατάλειψης. (Freud, 1914c)

Σε τί συνιστάται όμως;

Σύμφωνα με το Φρόυντ (1912 - 1913), στην πολύ πρώιμη παιδική ηλικία, εκδηλώθηκε μία πολύ έντονη επιθυμία, στην οποία πολύ γρήγορα τέθηκε μία εξωτερική απαγόρευση, η οποία ωστόσο δεν μπόρεσε να άρει την ενόρμηση με αποτέλεσμα η επιθυμία να εξορκιστεί στο ασυνείδητο. Τόσο η ενόρμηση όσο και η απαγόρευση, διατηρήθηκαν. Δημιουργήθηκε, λοιπόν, μία μετέωρη κατάσταση από τη συνεχιζόμενη σύγκρουση μεταξύ απαγόρευσης και ενόρμησης. Η αντίθεση των δύο

τάσεων, δεν είναι εύκολο να ισορροπηθεί. Με αυτόν τον τρόπο η αμφιθυμία συνεχίζεται... (Freud, 1912 – 1913a)

Η αμφιθυμία που αφορά στη σχέση με τους γονείς, μπορεί να αναχθεί αποκλειστικά στην αμφισεξουαλικότητα. Οι διαφορές των φύλων θα καθρεφτιστούν στην ένταση με την οποία θα εκφραστούν οι ταυτίσεις με τον πατέρα ή τη μητέρα. (Freud, 1923b). Η παιδική αγάπη, εξάλλου, είναι υπερβολική. Αποζητά την αποκλειστικότητα. Δεν αρκείται σε ένα μόνο κομμάτι, ως εκ τούτου καθίσταται ανίκανη να ικανοποιηθεί πλήρως και για αυτό καταλήγει στην απογοήτευση και το μίσος (Freud, 1931). Με τον τρόπο αυτό η αμφίθυμη σύγκρουση προερχόμενη από τη φάση του οιδιποδείου, οδηγεί: «... σε μία καλά θεμελιωμένη αγάπη και ένα όχι λιγότερο δικαιολογημένο μίσος τα οποία κατευθύνονται προς το ίδιο πρόσωπο».

Την ίδια στιγμή κατά ανάλογο τρόπο, ο ερωτευμένος, σύμφωνα με το Φρόντ, συνταράσσεται από μία μάχη αγάπης και μίσους, επιθυμίας και καταστροφής που κατευθύνονται επίσης προς το ίδιο πρόσωπο – το ερωτικό αντικείμενο.

Κατά τη διάρκεια ορισμένων σταδίων της λιμπιντικής εξέλιξης που χαρακτηρίζονται από την αμφιθυμία έναντι του αντικειμένου, οι ερωτικές τάσεις και αυτές που στοχεύουν στην καταστροφή, συμπορεύονται. Η διάσπαση του αντικειμένου, αναπαριστά έναν πρωτογενή αμυντικό μηχανισμό στην αγωνία. Η Melanie Klein περιέγραψε αυτόν τον μηχανισμό επιτρέποντας στο αντικείμενο, στόχο συγχρόνως των ενορμήσεων αγάπης και καταστροφής, να διχοτομηθεί σε καλό και κακό.

Εν τω μεταξύ: «Η αγάπη δεν επιτρέπει μόνο ένα, αλλά τρία αντίθετα. Εκτός από την αντίθεση «αγαπώ – μισώ», υπάρχει και η αντίθεση «αγαπώ – με αγαπούν», ενώ η αγάπη και το μίσος μαζί είναι το αντίθετο της αδιαφορίας». (Freud, 1915b)

Μπορούμε να αντιληφθούμε καλύτερα τα διαφορετικά αντίθετα της αγάπης αναλογιστούμε ότι η ψυχική ζωή, χαρακτηρίζεται στο σύνολό της, από τρεις πολικότητες, τις αντιθέσεις:

- Υποκείμενο (Εγώ) – Αντικείμενο (εξωτερικός κόσμος)
- Ηδονή – Δυσaréσκεια
- Ενεργητικό – Παθητικό» (Freud, 1915b, σελ. 42)

Ανέκαθεν, όπως μας λέει ο Φρόντ το 1920, υπήρχε μία σαδιστική συνιστώσα στη σεξουαλική ενόρμηση επιτρέποντάς μας να υποθέσουμε ότι αυτός ο σαδισμός είναι ενόρμηση θανάτου...και αναρωτιέται: «Πώς μπορεί η σαδιστική ενόρμηση, που έχει σκοπό να βλάψει το αντικείμενο, να προέρχεται από τον Έρωτα, τον πρόμαχο της

ζωής;...Στο στοματικό στάδιο οργάνωσης της λίμπιντο, η ερωτική κατακυρίευση συμπίπτει ακόμα με την καταστροφή του αντικειμένου, αργότερα η σαδιστική ενόρμηση αποχωρίζεται και τελικά, στο στάδιο του γεννητικού πρωτείου αναλαμβάνει, με σκοπό την αναπαραγωγική λειτουργία, να ασκήσει τόση βία στο αντικείμενο όση απαιτεί η εκτέλεση της σεξουαλικής πράξης. Όπου ο πρωταρχικός σαδισμός δεν έχει μετριαστεί και δεν έχει αναμειχθεί καθόλου, παράγεται η γνωστή αμφιθυμία αγάπης-μίσους της ερωτικής ζωής». (Freud, 1920g)

Όταν το αμιγώς ναρκισσιστικό στάδιο δώσει τη θέση του στο στάδιο του αντικειμένου, η ηδονή και η δυσαρέσκεια προσδιορίζουν τις σχέσεις του Εγώ με το αντικείμενο. Αν το αντικείμενο γίνει πηγή ηδονικών αισθήσεων, δημιουργείται μία κινητική παρόρμηση που θέλει να το φέρει πιο κοντά στο Εγώ, να το ενσωματώσει μέσα του. Αυτό προσδιορίζει την έλξη και την αγάπη προς αυτό. Αντίστροφα, όταν το αντικείμενο είναι πηγή δυσάρεστων αισθήσεων, δημιουργείται άπωση και μίσος, το οποίο μπορεί στη συνέχεια να φτάσει στο σημείο μιας επιθετικής τάσης ενάντια στο αντικείμενο, μιας πρόθεσης για καταστροφή του. Η λέξη «αγαπώ» μετακινείται λοιπόν όλο και περισσότερο στη σφαίρα της καθαρής ηδονικής σχέσης του Εγώ με το αντικείμενο και καθηλώνεται τελικά στα σεξουαλικά αντικείμενα και σε εκείνα τα αντικείμενα που ικανοποιούν ανάγκες μετουσιωμένων σεξουαλικών ενορμήσεων. (Freud, 1915b, σελ. 48)

Στο μεταξύ το μίσος στη σχέση με το αντικείμενο προηγείται της αγάπης, πηγάζοντας από την αρχέγονη απόρριψη του εξωτερικού κόσμου, με τα συνεχή ερεθίσματα που επιλέγονται εκ μέρους του ναρκισσιστικού Εγώ. «Το εγώ μισεί, αποστρέφεται και καταδιώκει με προθέσεις καταστροφής, όλα τα αντικείμενα που γίνονται για αυτό πηγές δυσάρεστων αισθήσεων, αδιάφορο αν αυτή η δυσαρέσκεια απορρέει από παραίτηση από τη σεξουαλική ικανοποίηση ή από την ικανοποίηση αναγκών αυτοσυντήρησης. Μπορούμε μάλιστα να ισχυριστούμε ότι τα πραγματικά πρότυπα για τη σχέση του μίσους δεν προέρχονται από τη σεξουαλική ζωή αλλά από τον αγώνα του Εγώ, για τη διατήρηση και την επικράτησή του» (Freud, 1915b, σελ. 51). Το αναμειγμένο μίσος έχει ως πηγή προέλευσής του, τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης. Αν διαλυθεί μία σχέση αγάπης δεν είναι σπάνιο να εμφανιστεί στη θέση της το μίσος, ώστε να δημιουργείται η εντύπωση μιας μετατροπής της αγάπης σε μίσος. Αυτή η περιγραφή οδηγεί στην άποψη ότι το μίσος, που έχει πραγματικά κίνητρα, ενισχύεται μέσω μιας επαναστροφής στο σαδιστικό προκαταρκτικό στάδιο,

ώστε να αποκτά ερωτικό χαρακτήρα και έτσι να εξασφαλίζεται η συνέχιση της ερωτικής σχέσης. (Freud, 1915b, σελ. 55)

Το 1917, στο Πένθος και Μελαγχολία, ο Φρόντ διακρίνει τις δύο αντίθετες καταστάσεις στις οποίες το Εγώ συντρίβεται από το αντικείμενο, αν και από εντελώς διαφορετικό δρόμο που είναι στον έρωτα και στην αυτοκτονία. «Στο πλαίσιο της μελαγχολίας σχηματίζονται γύρω από το αντικείμενο πολυάριθμες μονομαχίες στις οποίες αγάπη και μίσος παλεύουν μεταξύ τους, το μίσος για να αποσπάσει τη λίμπιντο από το αντικείμενο και ο έρωτας για να διατηρήσει τη θέση της λίμπιντο κατά την επίθεση. Η σχέση αντικειμένων δεν είναι απλή στην περίπτωση της, αλλά περιπλέκεται από την αμφίθυμη σύγκρουση. Κατά συνέπεια η ερωτική επένδυση που έχει κάνει ο μελαγχολικός έχει ένα διπλό πεπρωμένο. Ένα μέρος παλινδρομεί στην ταύτιση και ένα άλλο μέρος μεταφέρεται, υπό την επίδραση της αμφιθυμικής σύγκρουσης, στο σαδιστικό στάδιο που είναι το πλησιέστερο. Ο σαδισμός αυτός επιλύει μόνος του το αίνιγμα της αυτοκτονικής τάσης. Βλέπουμε να απελευθερώνεται στο πλαίσιο της αγωνίας που εκδηλώνεται όταν απειλείται η ζωή, μία τόσο γιγαντιαία ναρκισσιστική λίμπιντο που δεν αντιλαμβανόμαστε με ποιό τρόπο αυτό το Εγώ, συγκατατίθεται στην αυτοκαταστροφή του. Ως τώρα δεν έχουμε κατανοήσει ποιές δυνάμεις κάνουν την πρόθεση να γίνει πράξη. Η ανάλυση της μελαγχολίας μας διδάσκει ότι το Εγώ σκοτώνει τον εαυτό του, όταν μέσω της επιστροφής της επένδυσης αντικειμένου, μεταχειρίζεται τον εαυτό του ως αντικείμενο, όταν έχει την ελευθερία να κατευθύνει προς τον εαυτό του την εχθρότητα που στοχεύει ένα αντικείμενο... Έτσι στο πλαίσιο της παλινδρόμησης με αφετηρία τη ναρκισσιστική επιλογή αντικειμένου, το αντικείμενο εξαφανίζεται βέβαια, αλλά αποδεικνύεται πιο ισχυρό από το Εγώ». (Freud, 1917, σελ. 35, 36)

Στην προτεινόμενη βιβλιογραφία δεν ανευρέθησαν ιδιαίτερα στοιχεία για την ετεροκαταστροφή από ερωτικό πάθος ή απογοήτευση. Ωστόσο ο Φρόντ υπονοεί ότι προηγείται σαφώς η φονική παρόρμηση κατά των άλλων, έναντι της αυτοκαταστροφικής. Το 1913, στο «Τοτέμ και ταμπού», γράφει: «Οι αυτοκτονικές τάσεις των σημερινών νευρωτικών αποδεικνύονται συχνά σαν αυτοτιμωρίες για τις επιθυμίες θανάτου που στρέφονται εναντίων άλλων». (Freud, 1912 – 1913a, σελ. 258)

Άλλωστε, όπως επισημαίνει, στο ίδιο σύγγραμμα, όπου υπάρχει απαγόρευση, θα πρέπει να υπάρχει από πίσω της μία επιθυμία. Ίσως πιο συχνά η πρόθεση ετεροκαταστροφής λόγω της πολύ αυστηρής πρωταρχικής απαγόρευσης του φόνου να

είναι πιο εύκολο να ενδοβληθεί, στο πλαίσιο της ενοχής της συνείδησης, που προκαλείται από την επιθυμία.

Ωστόσο, όπως τονίζει το 1921:

«... με την «αφοσίωση» του Εγώ στο αντικείμενο, ακυρώνονται πλήρως οι αποδιδόμενες λειτουργίες στο Ιδεώδες του Εγώ. Η κριτική που ασκείται απ' το θεσμό αυτόν σιγεί. Όλα όσα κάνει και απαιτεί το αντικείμενο είναι σωστά και άμεμπτα. Η συνείδηση δεν ασκείται καθόλου σε ό,τι γίνεται για χάρη του αντικειμένου. Τυφλωμένος από έρωτα, γίνεται κανείς εγκληματίας, χωρίς τύψεις. Μία φράση συνοψίζει επ' ακριβώς την όλη κατάσταση: το αντικείμενο έχει πάρει τη θέση του Ιδεώδους του Εγώ». (Freud, 1921c, σελ. 70)

Θεραπευόμενη Α., 47 ετών, στην 20^η συνεδρία: «Τον μισώ με ένα πάθος που δε διαφέρει απ' τον έρωτα. Κατά βάθος θέλω να τον καταστρέψω, να κάμψω το ναρκισσισμό του, την έπαρση με την οποία με προσπέρασε. Ο μόνος λόγος που δεν το κάνω, είναι που φοβάμαι ότι με αυτό τον τρόπο, αφού ακόμα τον σκέφτομαι, θα αυτοκαταστραφώ, καταστρέφοντας για πάντα την πιθανότητα να είμαι μαζί του».

11.2 Στροφή εναντίον του εαυτού

Η στροφή εναντίον του εαυτού μπορεί να γίνει κατανοητή αν σκεφτούμε ότι ο μαζοχισμός δεν είναι τίποτε άλλο από σαδισμός που στρέφεται εναντίον του ίδιου του Εγώ, όπως και από το ότι η επιδειξιμανία περιλαμβάνει την αυτοπαρατήρηση. Όντως, η αναλυτική μελέτη δεν αφήνει αμφιβολίες ότι ο μαζοχιστής απολαμβάνει την επίθεση που γίνεται στον εαυτό του όπως και ο επιδειξιμανής, τη θέα της γύμνωσής του. Η ουσία, λοιπόν, της διεργασίας είναι η αλλαγή του αντικειμένου, ενώ ο στόχος παραμένει αμετάβλητος. (Freud, 1915b, σελ. 27, 28, 29). Θα πρέπει να τονιστεί ότι η μετατροπή, μέσω μεταστροφής, από την ενεργητικότητα στην παθητικότητα και τη στροφή εναντίον του εαυτού, στην πραγματικότητα δεν αφορά ποτέ σε όλη την ποσότητα του ορμικού αισθήματος. Εξάλλου όπως ο Φρόυντ ισχυρίζεται (1915), έχουμε κάθε λόγο να θεωρούμε ότι η αίσθηση του πόνου, όπως και άλλες δυσάρεστες αισθήσεις, συμπίπτει με τη σεξουαλική διέγερση και δημιουργεί μία ηδονική κατάσταση, εξαιτίας της οποίας το υποκείμενο μπορεί ακόμα και να δεχθεί με προθυμία τη δυσαρέσκεια του πόνου. Αυτό εξηγεί τον πρωτογενή ή ερωγόνο μαζοχισμό. Ονομάζουμε πρωτογενή ή ερωγόνο μαζοχισμό (δεύτερη θεωρία του Freud), την πρώτη διαπλοκή, εσωτερικά, της ενόρμησης του θανάτου με την ενόρμηση

της ζωής. Αυτό σημαίνει ότι η καταστροφική ενέργεια προσδένεται στη λιβιδινική, ούτως ώστε να ερωτικοποιείται το κύμα της προοδευτικά αυξανόμενης έντασης της οδύνης. Προκύπτει τότε η ερωτικοποίηση της δυσαρέσκειας, η διαπλοκή του ευχάριστου με το δυσάρεστο, η ενορμητική μείξη. «Πρόκειται για την εισαγωγή της δυνατότητας του ψυχικού οργάνου να αντέχει τις εντάσεις, ακόμα και τον πόνο, αντί να τις εκφορτίζει. Έτσι το ενορμητικό «ξέσπασμα» μπορεί να αναβάλλεται χρονικά, μέσω του ερωγόνου μαζοχισμού. Ο ψυχισμός αποκτά την ικανότητα να κρατάει μέσα του επίπονες διεγέρσεις. Η διαπλοκή των δύο ενορμητικών τάσεων ανακόπτει τις εξαντλητικές εκφορτίσεις, μέσω της διάστασης της αντοχής, δηλαδή του «υφίστασθαι». Ανοίγεται έτσι η δυνατότητα της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας. Όταν το υποκείμενο στρέφει προς τα έξω τον πρωτογενή ή ερωγόνο μαζοχισμό, τότε έχουμε τον σαδισμό. Ο σαδισμός είναι προβεβλημένος μαζοχισμός». (Μπακιρτζόγλου, 2013)

Στο σαδισμό το υποκείμενο λαμβάνει ευχαρίστηση από την καταστροφή του αντικείμενου. Δεν του είναι αδιάφορο το αντικείμενο, διότι ο σαδισμός, σε αντιπαράθεση με την καταστροφικότητα (τυφλή βία), είναι αντικειμενότροπος. Η σαδιστική τάση σπρώχνει το υποκείμενο να ελέγξει το σεξουαλικό αντικείμενο και να επικυριαρχήσει σε αυτό. Μέσω της ταύτισης με το αντικείμενο που πονά, ο σαδιστής ικανοποιείται μαζοχιστικά. (Freud, 1915b)

11.3 Απόθηση

*«Οι άνθρωποι
επιστρέφουν πάντα στους
πρώτους τους έρωτες»
Φρόντ*

«Η ουσία της απόθησης συνιστάται στο γεγονός ότι απομακρύνει τα ανεπιθύμητα στοιχεία και τα διατηρεί μακριά από το συνειδητό» (Freud, 1900a). Επισυμβαίνει μέσω αφαίρεσης λίμπιντο από την παράσταση και διαχωρισμού του συναισθήματος από αυτήν (Freud, 1915a). Με αυτή τη σημασία η απόθηση θεωρείται από το Φρόντ ως ιδιαίτερος «μηχανισμός άμυνας» ή μάλλον κάτι σαν «τελική έκβαση της ενόρμησης». (Δημόπουλος, 2013)

Με την απόθηση, κατά το Φρόντ, σύμφωνα με τους Laplanche και Pontalis (1981), το υποκείμενο έχει ως επιδίωξη να απωθήσει προς το ασυνείδητο και να διατηρήσει σ' αυτό αναπαραστάσεις (σκέψεις, εικόνες, αναμνήσεις) που είναι συνδεδεμένες με την ενόρμηση. Η απόθηση προκύπτει όταν η ικανοποίηση μιας ενόρμησης, η οποία είναι σε θέση να επιφέρει ηδονή, κινδυνεύει να προκαλέσει

δυσαρέσκεια ως προς άλλα ψυχικά συστήματα. Η θεωρία της απόθησης, ως πανανθρώπινη ψυχική διαδικασία, στο μέτρο που συμμετείχε στη γένεση της θεωρίας του ασυνειδήτου, αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο όλου του οικοδομήματος της ψυχανάλυσης. Η θεωρία της αποπλάνησης αποτέλεσε την πρώτη συστηματική απόπειρα εξήγησης της απόθησης. Η προσπάθεια αυτή αποκτά ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον αν σκεφτούμε ότι ο μηχανισμός της απόθησης και το αντικείμενο στο οποίο περισσότερο από κάθε άλλο εφαρμόζεται, δηλαδή η σεξουαλικότητα, περιγράφονται μαζί: «Στο άρθρο του: Η απόθηση, ο Φρόντ περιγράφει μία απόθηση με την ευρεία έννοια που περιλαμβάνει τρεις φάσεις... Θεωρεί ότι η πρώτη φάση συνιστά την «πρωταρχική απόθηση» που δεν ασκείται στην ενόρμηση αυτή καθ' αυτή αλλά στα σήματα ή «εκπροσώπους» της, τα οποία δεν έχουν πρόσβαση στη συνείδηση και όπου η ενόρμηση παραμένει καθηλωμένη. Έτσι δημιουργείται ο πρώτος πυρήνας, ο οποίος λειτουργεί ως πόλος έλξης άλλων στοιχείων που πρέπει με τη σειρά τους να απωθηθούν. Η καθ' αυτή απόθηση ή «μεθύστερη απόθηση» είναι λοιπόν μία διττή διαδικασία η οποία συνδυάζει, πλην της έλξης που αναφέρθηκε, και μία άπωση που προέρχεται από τα ανώτερα ψυχικά συστήματα. Τέλος, η τρίτη φάση είναι η «επιστροφή του απωθημένου» με τη μορφή ονείρων, συμπτωμάτων, παραπραξιών.. κλπ» (J. Laplanche and J.-B. Pontalis, 1981).

Υπό την έννοια αυτή, η απόθηση περιγράφεται από το Φρόντ, ευθύς εξ' αρχής, ως μία δυναμική διεργασία αποεπενδύσεων, επανεπενδύσεων και αντιεπενδύσεων, η οποία αφ' ενός θέτει σαν απαραίτητη προϋπόθεση τη διατήρηση της αντιεπένδυσης και αφ' ετέρου διατρέχει πάντα τον κίνδυνο να αποτύχει, εξαιτίας της δύναμης της ασυνείδητης επιθυμίας που προσπαθεί αδιάκοπα να επιστρέψει στο χώρο της συνείδησης και της κινητικότητας. (J. Laplanche and J. - B. Pontalis, 1981)

Η δύναμη της επιθυμίας καθορίζει τη δύναμη της απόθησης και ως εκ τούτου την ένταση των παρατηρούμενων ψυχοσεξουαλικών συμπτωμάτων, π.χ. υστερικών, ψυχαναγκαστικών, κλπ.

11.4 Μετουσίωση

*«Ο Έρως και η ανάγκη,
γέννησαν τον ανθρώπινο πολιτισμό»
Φρόντ*

«Η μετουσίωση είναι γενικά ένα ενορμητικό πεπρωμένο που αποσπά εκβιαστικά ο πολιτισμός», στο πλαίσιο των ορμικών θυσιών που επιβάλλει, για την ανάπτυξή του. (Freud, 1930a, σελ. 59)

Σύμφωνα με το Φρόυντ (1914), η μετουσίωση είναι διαδικασία που αφορά στη λίμπιντο αντικειμένου και συνιστάται στο ότι η ενόρμηση κατευθύνεται σε άλλο σκοπό, απομακρυσμένο από τη σεξουαλική ικανοποίηση. Εδώ υπογραμμίζεται ως ορμικό πεπρωμένο η εκτροπή που απομακρύνει από το σεξουαλικό.

Η μετουσίωση είναι η διέξοδος που επιτρέπει την ικανοποίηση των απαιτήσεων του Εγώ χωρίς να επιφέρει την απώθηση, μέσω ανάκαμψης της λίμπιντο στο Εγώ, πράγμα που επιτρέπει την αποσεξουαλικοποίησή της.

Σύμφωνα με τον πατέρα της ψυχανάλυσης, αν δεχθούμε ότι η ενέργεια εκ μεταθέσεως είναι αποσεξουαλικοποιημένη λίμπιντο, δικαιούμαστε να τη χαρακτηρίσουμε μετουσιωμένη, για το λόγο ότι συμβάλλοντας στη δημιουργία ενοποιημένων οντοτήτων όπως το Εγώ, εναρμονίζεται με τον πρώτιστο σκοπό του Έρωτα, που είναι η ένωση και η σύνδεση. Με τον τρόπο αυτό η μετουσίωση θεωρείται άμεσα εξαρτημένη από τη ναρκισσιστική διάσταση του Εγώ .

Η σεξουαλική ενόρμηση θέτει στη διάθεση της πολιτιστικής παραγωγής, όπως στην καλλιτεχνική παραγωγή ή τη διανοητική έρευνα και γενικότερα σε δραστηριότητες με ιδιαίτερη κοινωνική καταξίωση, μεγάλα ποσά ενέργειας και τούτο επιτυγχάνεται μέσω της ικανότητάς της να μεταθέτει τους στόχους της σε άλλους στόχους που δεν είναι σεξουαλικοί, αλλά παραμένουν ψυχικά συγγενείς των αρχικών.

Οι δυνάμεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, σύμφωνα με το Φρόυντ, από την πνευματική εργασία προέρχονται κατά ένα μεγάλο μέρος από την καταστολή των διαστροφικών στοιχείων της σεξουαλικής διέγερσης.

«Αυτού του τύπου η ικανοποίηση.. μπορούμε μόνο να πούμε μεταφορικά ότι μοιάζει «ανώτερη και λεπτότερη» αλλά η έντασή της ωστόσο είναι ηπιότερη σε σχέση με εκείνη που προέρχεται από τον κορεσμό περισσότερο ωμών και πρωτογενών ενορμήσεων. Το συναίσθημα της ευτυχίας από την ικανοποίηση μίας άγριας ανεξέλεγκτης από το Εγώ, ενορμητικής διακίνησης είναι ασύγκριτα εντονότερο από την ικανοποίηση μίας τιθασευμένης ενόρμησης». (Freud, 1930a, σελ. 34)

Στο μεταξύ: «Η ίδια η πράξη του σκέπτεσθαι, απορρέει από τη μετουσίωση της ερωτικής ορμικής δύναμης». (Freud, 1923b)

Ωστόσο: «Η τιθάσευση των ενορμήσεων που επιδιώκει ο πολιτισμός, δε φαίνεται να τις αγγίζει χωρίς απώλεια απόλαυσης. Η παραμονή των ορμών που δε χρησιμοποιούνται, εκδηλώνεται στο πλαίσιο της ερωτικής δραστηριότητας, ως αίσθηση ανικανοποίητου. Η ανικανότητα της σεξουαλικής ενόρμησης να δώσει πλήρη ικανοποίηση, μόλις υποταχθεί στις πρώτες απαιτήσεις του πολιτισμού, γίνεται παρόλα

αυτά πηγή θαυμαστών πολιτιστικών επιδόσεων που πραγματοποιούνται με τη μετουσίωση όλο και πιο υψηλού βαθμού των εννομητικών συνιστωσών. Γιατί ποιο κίνητρο θα είχαν οι άνθρωποι να θέσουν τις δυνάμεις των σεξουαλικών εννομήσεων στη διάθεση άλλων χρήσεων, αν είχε προκύψει με οποιαδήποτε αναδιανομή, η πλήρης ικανοποίηση από τις δυνάμεις αυτές; Δεν θα αποσπόντουσαν ποτέ από την απόλαυση και δεν θα εκπλήρωναν καμία πρόοδο. Ως φαίνεται, λόγω της αμείωτης διαφοράς μεταξύ των δύο εννομήσεων – σεξουαλικής και εγωιστικής – γίνονται ικανοί για όλο και πιο ανώτερες διακρίσεις». (Freud, 1924a, σελ. 34-35)

12. Έρωτας μεταβίβασης: Πώς επισυμβαίνει;

«Υποφέρω από ένα τραύμα αρχαϊκό, συχνά σεξουαλικό, κατά βάθος μία ναρκισσιστική πληγή και όλα αυτά τα αναβιώνω μεταθέτοντάς τα στο πρόσωπο του αναλυτή. Εδώ και τώρα, ο πανίσχυρος παράγοντας (πατέρας ή μητέρα...) του είναι μου ή του κακώς είναι, είναι αυτός. Η αδιόρατη αυτή δραματουργία που επενεργεί στο βαθύ νόημα του λόγου μου, προϋποθέτει πως παραχωρώ στον αναλυτή μία σημαντική εξουσία· αλλά η εμπιστοσύνη μου σ' αυτόν περιλαμβάνει την αγάπη που του έχω, και που υποθέτω πως κι αυτός έχει για μένα»

J. Kristeva

Η πολυπλοκότητα των ορμικών πεπρωμένων θα καθορίσει όλες τις σχέσεις και ιδίως αυτήν που βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος - τη σχέση με το θεραπευτή.

Πολλές φορές, η ερωτική μεταβίβαση μέσω ανάκλησης απωθημένων επιθυμιών και ενισχυόμενη από την αντίσταση, έρχεται στο προσκήνιο της αναλυτικής θεραπείας, φέρνοντας ένα σημαντικό θεραπευτικό υλικό, πολλαπλών νοημάτων, προς κατανόηση αναφορικά με τις σχέσεις, τόσο του παρόντος όσο και του παρελθόντος, του θεραπευόμενου. Εγείρει ωστόσο και σοβαρές αντιμεταβιβαστικές δυσκολίες και διλήμματα στο θεραπευτή.

Σύμφωνα με το Φρόυντ: «η αποδοχή του ερωτικού αιτήματος... είναι το ίδιο μοιραία για την ανάλυση όσο και η καταπίεσή του». (Freud, 1912)

Αναμφίβολα μπορούμε να σκεφτούμε ότι η αντίσταση ευθύνεται, σε πολύ μεγάλο βαθμό, για την εμφάνιση του εν λόγω θυελλώδους αιτήματος, το οποίο ο πατέρας της ψυχανάλυσης αναλύει αποκλειστικά για τις γυναίκες θεραπευόμενες.

Ο έρωτας μεταβίβασης, όπως ισχυρίζεται, φαίνεται να κάνει την εμφάνισή του τη χρονική στιγμή κατά την οποία η ασθενής έπρεπε να θυμηθεί ένα ιδιαίτερα

επώδυνο ή βαριά απωθημένο κομμάτι από την προσωπική ιστορία της. Η ερωτική κατάσταση υπήρχε από καιρό, τώρα όμως αρχίζει να τη χρησιμοποιεί η αντίσταση η οποία αυξάνει τον έρωτα και διογκώνει την προθυμία για σεξουαλική παράδοση, προκειμένου να δικαιολογήσει με την ίδια έμφαση τη δράση της απόθησης. Όπως αναλύει ο ίδιος:

«Είναι αλήθεια ότι αυτή η κατάσταση συνίσταται σε επανεκδόσεις παλαιών χαρακτηριστικών και επαναλαμβάνει παιδικές αντιδράσεις. Αλλά αυτός είναι ο ουσιώδης χαρακτήρας κάθε ερωτικής κατάστασης. Δεν υπάρχει έρωτας που να μην επαναλαμβάνει παιδικά πρότυπα. Αυτό ακριβώς που συνιστά τον καταναγκαστικό του χαρακτήρα, ο οποίος παραπέμπει σε κάτι το παθολογικό, πηγάζει από το γεγονός ότι υπόκειται στους όρους της παιδικής ηλικίας. Ο έρωτας μεταβίβασης, έχει ίσως ένα βαθμό ελευθερίας λιγότερο απ' ότι εκείνος που παρουσιάζεται στη ζωή και ονομάζεται φυσιολογικός. Εμφανίζεται λιγότερο εύπλαστος και τροποποιήσιμος, όμως αυτό είναι όλο κι όλο και δεν είναι το ουσιώδες». (Freud, 1912, σελ. 50)

Βασικά χαρακτηριστικά του έρωτα μεταβίβασης είναι ότι προκαλείται από την αναλυτική κατάσταση, κλιμακώνεται μέσω της αντίστασης και στερείται ενδιαφέροντος για την πραγματικότητα, την ίδια στιγμή που εμφανίζεται και πιο τυφλός, ως προς την εκτίμηση του αγαπημένου προσώπου.

Σύμφωνα με το Φρόντ, ο θεραπευτής δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θα πρέπει απαρέγκλιτα να υπερασπιστεί την αξίωση της ηθικής και δεοντολογίας και την αναγκαιότητα της απάρνησης του ερωτικού αιτήματος. (Freud, 1912)

Κατά τους Laplanche και Pontalis, με τη μεταβίβαση επανέρχεται, κατά το Φρόντ, στο παρόν όλη η ουσία της παιδικής ψυχικής σύγκρουσης, το περιεχόμενο της οποίας συγκροτείται από τμήματα της παιδικής σεξουαλικής ζωής, δηλαδή του οιδιποδείου και των διακλαδώσεών του κι αυτό γιατί συνδέεται με ασυνείδητα παιδικά «πρότυπα», δηλαδή με μορφοειδώλα (κυρίως του πατέρα, της μητέρας, αδελφών κ.λπ.). Ο γιατρός, στην περίπτωση αυτή, παρεμβάλλεται σε μία από αυτές τις ψυχικές «σειρές» των ατόμων που είχαν ήδη προσχηματισθεί. (J. Laplanche και J. - B. Pontalis, 1981). Στις μελέτες για την υστερία (1895), ο Φρόντ εξηγεί το πώς οι ασθενείς μεταφέρουν στο πρόσωπο των γιατρών τις ασυνείδητες αναπαραστάσεις τους:

«Το περιεχόμενο της επιθυμίας αναδυόταν στη συνείδηση της ασθενούς, χωρίς να συνδέεται με την ανάμνηση των συγκυριών που το περιέβαλαν στο παρελθόν όπου και θα είχε σε ενάντια περίπτωση επανατοποθετηθεί. Η επιθυμία λοιπόν αυτή συνδεόταν στη συνέχεια, εξαιτίας της καταναγκαστικής τάσης για συσχέτιση που

κυριαρχούσε στη συνείδηση, με το άτομο που απασχολούσε δικαιολογημένα τη σκέψη της ασθενούς (το γιατρό), με αποτέλεσμα να αφυπνίζεται (απ' αυτό το «παράταιρο πάντρεμα» που ονομάζω λανθασμένη σύνδεση) το ίδιο συναίσθημα που είχε στο παρελθόν ωθήσει την ασθενή να απορρίψει αυτήν την επιθυμία, ως απαγορευμένη». (Freud, 1985d)

«Ο λόγος για τον οποίο το πρόσωπο του αναλυτή επιλέγεται περισσότερο από κάθε άλλο, είναι ότι αφ' ενός συνιστά ένα είδος συνεχώς διαθέσιμου «ημερήσιου κατάλοιπου» και αφ' ετέρου αυτός ο τύπος μεταβίβασης ευνοεί την αντίσταση, δεδομένου ότι η ομολογία της ασυνείδητης επιθυμίας, καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής αφού πρέπει να γίνει σ' εκείνο ακριβώς το άτομο προς το οποίο στοχεύει». (Freud, 1912)

Σύμφωνα με το Φρόντ, σε μία προέκταση της έννοιας, κάθε θετική μεταβίβαση ορίζεται στον πυρήνα της, ως ερωτική. Στο πλαίσιο αυτό, «το ασυνείδητο ενός ανθρώπου, μπορεί αποφεύγοντας το συνειδητό να αντιδράσει στο ασυνείδητο του άλλου» (Freud, 1915a), συναντώντας με αυτόν τον τρόπο την ασυνείδητη επιθυμία του γιατρού.

Σε κάθε περίπτωση και πέρα από κάθε ερμηνεία, στόχος όλων των θεραπειών, κατά την ερωτική μεταβίβαση, θα πρέπει να είναι: «Η ασθενής να διδαχθεί από το θεραπευτή την υπέρβαση της αρχής της ηδονής, την απάρνηση μιας κοντινής, όμως κοινωνικά μη αποδεκτής ικανοποίησης προς όφελος μιας ικανοποίησης μακρινής, ίσως ολότελα αβέβαιης, όμως άμεμπτης τόσο από ψυχολογική όσο κι από κοινωνική άποψη. Χάριν αυτής της υπέρβασης θα πρέπει να περιηγηθεί στις πρωταρχικές περιόδους της ψυχικής της ανάπτυξης, κι έτσι να αποκτήσει εκείνο το πλεόνασμα ψυχικής ελευθερίας, που διακρίνει τη συνειδητή ψυχική δραστηριότητα από την ασυνείδητη». (Freud, 1912, σελ. 53)

Θεραπευόμενη Α., 40 ετών, στην 30^η συνεδρία προς τη θεραπεύτρια: «Εγώ παλιά, δεν πρόσεχα τα πρόσωπα των ανθρώπων, πρόσεχα μόνο τα σώματα. Με ενδιέφερε μόνο το σεξ. Σιγά σιγά, άρχισα να προσέχω και να θυμάμαι το δικό σου πρόσωπο κι ύστερα να ανακαλώ ή να ερωτεύομαι και τα πρόσωπα των άλλων».

13. Συμπεράσματα

Σύμφωνα με το Φρόντ, από την αρχή της ενορμητικής ζωής, υπάρχει ένας τεράστιος έρωτας του Εγώ για τον εαυτό του. (1917)

Ο πρωτογενής ναρκισσισμός, ως ενδιάμεση κατάσταση, ανάμεσα στον αυτοερωτισμό και την επιλογή αντικειμένου, αφορά στην περίοδο των πρώτων επενδύσεων στο ίδιο το υποκείμενο, κατά την οποία το παιδί εκλαμβάνει τον εαυτό του, ως αντικείμενο αγάπης. Είναι η εποχή της παιδικής παντοδυναμίας. (Freud, 1914c)

Ο θηλασμός, ως χαρακτηριστικό μοντέλο του αυτοερωτισμού, στην πραγματικότητα ακολουθεί ένα προηγμένο στάδιο όπου η σεξουαλική ενόρμηση πραγματοποιεί το σκοπό της, μέσω μιας ανακλητικής σχέσης με την ενόρμηση της αυτοσυντήρησης χάρη σε ένα αντικείμενο, το στήθος της μητέρας. (Freud, 1905d)

Στο πλαίσιο αυτό, η μητέρα προσφέρει πλήρη ικανοποίηση, μία αγάπη που καλύπτει όχι μόνο τις σωματικές ανάγκες αλλά και τις ψυχικές επιθυμίες. Το πόσο βαθιά είναι η ψυχική σημασία της πράξης του θηλασμού, γίνεται κατανοητό από το ότι η μητέρα επενδεδυμένη από τον πρώτο της ρόλο του κατευνασμού των ενστάσεων, θα αποτελέσει το πρώτο σεξουαλικό αντικείμενο. (Freud, 1916 – 1917)

Με τον τρόπο αυτό, ο θηλασμός γίνεται το σημείο εκκίνησης, το απροσπέλαστο ιδεώδες κάθε μεταγενέστερης σεξουαλικής ικανοποίησης. (Freud, 1916 – 1917)

«Ως εκ τούτου το να βρει λοιπόν κανείς το σεξουαλικό αντικείμενο, δε θα είναι επιτέλους παρά να το ξαναβρεί». (Freud, 1905c)

Ως συνέπεια της διφασικής καθιέρωσης της επιλογής αντικειμένου, με την παρεμβολή του φράγματος της αιμομιξίας, το οριστικό αντικείμενο της σεξουαλικής ενόρμησης, δε θα είναι πια το πρωταρχικό αντικείμενο, αλλά ένα υποκατάστατό του. (Freud, 1905c)

Εφόσον όμως το πρωταρχικό αντικείμενο της ενόρμησης εξαιτίας της απώθησης, έχει απολεσθεί, θα αναπαρασταθεί από μία ατελείωτη σειρά από υποκατάστατα αντικείμενα, από τα οποία κανένα δε θα επαρκεί εντελώς (Freud, 1905d), για το λόγο ότι, κάθε υποκατάστατο δε μπορεί να παρέχει την επιδιωκόμενη ικανοποίηση. (Freud, 1924a)

Αρχικά η σεξουαλικότητα είχε εκληφθεί από το Φρόντ, ως μία λειτουργία μέσω της οποίας επιτυγχάνεται ευχαρίστηση, θεωρούμενη ως βιολογική λειτουργία (1905d). Στην πρώτη τοπική θεωρία (1915), μετατρέπεται σε σεξουαλική ενόρμηση και τέλος, το 1920, σε ενόρμηση ζωής ή Egos. Είναι αξιοσημείωτο το πέρασμα που γίνεται από τη σεξουαλικότητα ως βιολογική διάσταση στην ψυχική διάσταση και στη σύνδεσή της με τον Egos. Η διαφορά είναι η εξής: η σεξουαλικότητα μπορεί να

υφίσταται μεταλλαγές, μετουσιώσεις, να ακμάζει και να παρακμάζει δεμένη πάντα με τη βιολογική διάσταση. Αντίθετα, ο Eros είναι άχρονος με την έννοια ότι αποτελεί μέρος της ψυχικής λειτουργίας και αφορά στη συνοχή και στη μείξη την εννομητική. (Δημόπουλος, 2013)

Ο πλήρης έρωτας αντικειμένου προέρχεται από τον πρωταρχικό ναρκισσισμό του παιδιού και αντιστοιχεί στη μεταβίβαση αυτού του ναρκισσισμού πάνω στο σεξουαλικό αντικείμενο. (Freud, 1914c)

Η σεξουαλική υπερεκτίμηση που αναπτύσσεται, χαρακτηριστική της ερωτικής επιθυμίας, επιτρέπει την εμφάνιση της ιδιαίτερης κατάστασης του ερωτικού πάθους το οποίο συνοψίζεται σε υπερχειλίση της libido του Εγώ προς όφελος του αντικειμένου.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του αρχέγονου συναισθήματος της παντοδυναμίας: «Εκείνος που είναι ερωτευμένος έχει κατά κάποιο τρόπο καταβάλλει το τίμημα του ναρκισσισμού του και δε μπορεί να το αποκαταστήσει παρά μόνο αν τον ερωτευθούν». (Freud, 1914c)

Η εξιδανίκευση του αντικειμένου στον έρωτα θολώνει την κρίση, επιτρέποντας την απόδοση σ' αυτό ιδιοτήτων που αγγίζουν την τελειότητα. (Freud, 1921c)

Ο ερωτευμένος μπορεί να επιλέγει το αντικείμενό του για να «αντικαταστήσει ένα ιδεώδες που το Εγώ θα ήθελε να ενσαρκώσει στο δικό του πρόσωπο, χωρίς να πετύχει την πραγμάτωσή του. Αγαπά κάποιος το αντικείμενο για τις τελειότητες που επιθυμεί για το ίδιο του το Εγώ και αναζητά με αυτή την παράκαμψη να ικανοποιήσει το ναρκισσισμό του». (Freud, 1921c)

Το 1920 η libido ορίζεται ως το σύνολο της ενέργειας του έρωτα.

Το 1914 ο Φρόυντ, ορίζει ως ευτυχισμένο έρωτα αυτόν που αντιστοιχεί στην πρωταρχική κατάσταση όπου libido αντικειμένου και libido του Εγώ, δεν μπορούν να ξεχωρίσουν η μία από την άλλη.

«Στην ύψιστη στιγμή του Έρωτα, το σύνορο μεταξύ Εγώ και αντικειμένου κινδυνεύει να σβήσει». (Freud, 1930a)

Η απόληξη της λιμπιντικής αιώρησης μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου είναι θέμα ζωής ή ψυχικού θανάτου, δεδομένου ότι το Εγώ στην περίπτωση του έρωτα, δύναται να συντριβεί από το αντικείμενο. (Freud, 1917)

Η ενόρμηση θανάτου όπως εγγράφεται, στο δεύτερο φροϋδικό δυϊσμό των εννομήσεων που εισάγεται το 1920, αντιτιθέμενη στην ενόρμηση της ζωής, αναφέρεται στην αποσύνδεση, την απόμειξη και τείνει στην ολοκληρωτική μείωση

των εντάσεων, στην ψυχική σιγή - το σβήσιμο, δηλαδή στην επαναφορά του έμβριου όντος στην ανόργανη κατάσταση.

Στο ριζικό δυϊσμό των ενορμήσεων, ο Φρόυντ φέρνει σε αντιπαράθεση τον έρωτα ως ενόρμηση ζωής, με την ενόρμηση του θανάτου και βάσει της πάλης αυτών των δύο εξ' αρχής αντιμαχόμενων ενορμήσεων, προσπαθεί να ερμηνεύσει τα παρατηρούμενα ψυχοσεξουαλικά φαινόμενα.

Τα δύο είδη των ενορμήσεων, σπάνια – έως ποτέ, ίσως, δεν εμφανίζονται χώρια, αλλά συντήκονται σε ποικίλες ιδιαίτερα ευμετάβολες σχέσεις συνένωσης, εμποδίζοντάς μας να τις αντιληφθούμε. (Freud, 1930a)

Στο πεδίο του έρωτα, τη διαπλοκή των ενορμήσεων τη συναντάμε κυρίαρχα στην αμφιθυμία των συναισθηματικών επενδύσεων η οποία μπορεί να οδηγήσει στην ακραία έκφραση της ενόρμησης θανάτου, όπως π.χ. σε απόπειρα αυτο - ή έτερο-καταστροφής και από τις διαστροφές κατά κύριο λόγο στο σαδομαζοχισμό που θεωρείται πιο αντικειμενότροπος.

Ειδικότερα η αμφιθυμία μπορεί να είναι εγγενής, συνδεδεμένη με όλες τις σχέσεις του ιδιαίτερου Εγώ ή να προκύπτει δευτερογενώς από ματαιώση, από βιώματα που χαρακτηρίζονται από το φόβο της απώλειας, από άγχος αποχωρισμού ή εγκατάλειψης. (Freud, 1914c)

Η αμφίθυμη σύγκρουση, προερχόμενη από τη φάση του οιδιποδείου, μπορεί να αναχθεί αποκλειστικά στην αμφισεξουαλικότητα (Freud, 1923b) και οδηγεί: «... σε μία καλά θεμελιωμένη αγάπη και ένα όχι λιγότερο δικαιολογημένο μίσος που κατευθύνονται προς το ίδιο πρόσωπο». Ο ερωτευμένος, κατά ανάλογο τρόπο, συνταράσσεται από μία μάχη αγάπης και μίσους, από μία διαπλοκή επιθυμίας και καταστροφής προς το ερωτικό αντικείμενο.

Το μίσος ως ενόρμηση καταστροφής είναι προγενέστερο της αγάπης, προερχόμενο από την ενόρμηση της αυτοσυντήρησης και τον αγώνα του Εγώ για τη διατήρηση και την επικράτησή του. (Freud, 1915b)

Στο πλαίσιο της αμφίθυμης σύγκρουσης, κατά τη μελαγχολία, με αφετηρία τη ναρκισσιστική επιλογή αντικειμένου, το Εγώ σκοτώνει τον εαυτό του όταν μέσω της επιστροφής της επένδυσης αντικειμένου, μεταχειρίζεται τον εαυτό του ως αντικείμενο κατευθύνοντας προς αυτόν, την εχθρότητα που στοχεύει ένα αντικείμενο (Freud, 1917). Η φονική παρόρμηση ωστόσο, κατά των άλλων, προηγείται σαφώς έναντι της αυτοκαταστροφικής. (Freud, 1912 – 1913a)

Με την «αφοσίωση» του Εγώ στο αντικείμενο, ακυρώνονται πλήρως οι αποδιδόμενες λειτουργίες στο Ιδεώδες του Εγώ. Η κριτική που ασκείται από το θεσμό αυτόν, σιγεί. Τυφλωμένος από έρωτα, γίνεται κανείς εγκληματίας, χωρίς τύψεις. Μία φράση συνοψίζει την όλη κατάσταση: «το αντικείμενο έχει πάρει τη θέση του Ιδεώδους του Εγώ». (Freud, 1912c)

Στο μεταξύ όπως ισχυρίζεται ο Φρόυντ (1915b), έχουμε κάθε λόγο να θεωρούμε ότι η αίσθηση του πόνου όπως και άλλες δυσάρεστες αισθήσεις, συμπίπτει με τη σεξουαλική διέγερση δημιουργώντας μία ηδονική κατάσταση, εξ' αιτίας της οποίας το υποκείμενο μπορεί ακόμα και να δεχθεί με προθυμία τη δυσαρέσκεια του πόνου. Αυτό εξηγεί τον πρωτογενή ή ερωγόνο μαζοχισμό. Αυτό σημαίνει ότι η καταστροφική ενέργεια προσδένεται στη λιβιδινική, ούτως ώστε να ερωτικοποιείται το κύμα της προοδευτικά αυξανόμενης έντασης της οδύνης. Ο μαζοχισμός δεν είναι τίποτα άλλο από σαδισμός που στρέφεται εναντίον του ίδιου του Εγώ. Μέσω ταύτισης με το αντικείμενο που πονά, ο σαδιστής ικανοποιείται μαζοχιστικά. (Freud, 1915b)

Τέλος, ο έρωτας, μπορεί να εισέλθει στο προσκήνιο της αναλυτικής θεραπείας μέσω ανάκλησης απωθημένων επιθυμιών και ενισχυόμενος από την αντίσταση.

«Ο λόγος για τον οποίο το πρόσωπο του αναλυτή επιλέγεται περισσότερο από κάθε άλλο, είναι ότι αφ' ενός συνιστά ένα είδος συνεχώς διαθέσιμου «ημερήσιου κατάλοιπου» και αφ' ετέρου αυτός ο τύπος μεταβίβασης ευνοεί την αντίσταση, δεδομένου ότι η ομολογία της ασυνείδητης επιθυμίας, καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής αφού πρέπει να γίνει σ' εκείνο ακριβώς το άτομο προς το οποίο στοχεύει». (Freud, 1912)

Κεφάλαιο 14: Σχόλια

Επιστρέφοντας στο σημείο εκκίνησης, κατά το οποίο, σύμφωνα με το Φρόυντ (1917), στον έρωτα, η σκιά του αντικειμένου πέφτει πάνω στο υποκείμενο όπως στη μελαγχολία, αλλά από άλλο δρόμο... θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν προέκυψε με απόλυτη σαφήνεια, κατά την παρούσα μελέτη, ποιός ακριβώς δρόμος είναι αυτός.

Τουλάχιστον ο Φρόυντ, δεν τον ορίζει ξεκάθαρα, στην προτεινόμενη βιβλιογραφία.

Ωστόσο, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε συμπερασματικά ότι, κατά την ερωτοληψία λόγω της ακατάσχετης λιμπιντικής ροής προς το αντικείμενο, το Εγώ αδυνατίζει, περιέρχεται, όπως έχει προαναφερθεί, σε ένδεια.

Μέσω της θόλωσης της κρίσης, λοιπόν, στο πλαίσιο της εξιδανίκευσης, το ερωτικό αντικείμενο καθώς προσλαμβάνει χαρακτηριστικά του Ιδεώδους του Εγώ, αποκτά, πιστεύω, εξωπραγματικές διαστάσεις, ρίχνοντας τη σκιά του πάνω στο αποδυναμωμένο υποκείμενο. Όσον αφορά στη σκιά θεωρώ ότι, εκτός των άλλων, φέρει ενδείξεις ενόρμησης θανάτου εφόσον δυνητικά απειλεί το υποκείμενο.

Ωστόσο αυτό απομένει να διευκρινιστεί σαφέστερα, σε μία επόμενη ποιοτική – εννοιολογική έρευνα μέσα από την απαρτίωση και μελέτη του συνόλου των φροϋδικών απόψεων, όπως αυτές αποτυπώνονται σε όλη την έκταση του έργου του καθώς και όπως εμπλουτίζονται αργότερα από άλλους σημαντικούς μεταφροϋδικούς αναλυτές.

Απαρτιώνοντας... ο έρωτας μοιάζει να είναι ένα ναρκισσιστικό και συγχρόνως ένα αντικειμενότροπο φαινόμενο. Αποτελεί την απόλυτη επιστροφή στο μητρικό στήθος. Μία ακατανίκητη επιθυμία, όπως λέει ο Πλάτωνας, να συμπορευτούμε με τους θεούς, να ενωθούμε με ένα (θεικό) ιδεώδες και να κατακτήσουμε μέσω αυτού, την ευτυχία και την αιωνιότητα.

Η σεξουαλική αγάπη, σύμφωνα με το Φρόντ, μας έχει προσφέρει αναμφίβολα, τη δυνατότερη εμπειρία μιας ανυπέβλητης αίσθησης ευχαρίστησης, μας έχει δείξει το πρότυπο για την επιδίωξη της ευτυχίας. Ποτέ όμως δεν είμαστε πιο απροστάτευτοι, απέναντι στον πόνο, απ' όσο την περίοδο που αγαπάμε, ποτέ δεν είμαστε πιο αβοήθητα δυστυχείς, από τότε που έχουμε χάσει το αγαπημένο αντικείμενο ή την αγάπη του. (Freud, 1930a)

«Ο εξοπλισμός μας, όμως, είναι τέτοιος που μπορούμε να απολαύσουμε έντονα μόνο την αντίθεση και πολύ λίγο τη σταθερότητα. Όταν η κατάσταση που ποθεί η αρχή της ευχαρίστησης διαρκεί, προκύπτει απλώς ένα συναίσθημα, χλιαρής ικανοποίησης. Έχουμε ήδη εκ' κατασκευής περιορισμένες πιθανότητες για ευτυχία». (Freud, 1930a, σελ. 30)

Το διώνυμο έρωτα – θανάτου, θεωρώ, σε μία διαρκή κατοπτρική σχέση, σε άλλοτε άλλη διαπλοκή, μείξη ή απόμειξη, προσδιορίζει αυτήν ακριβώς τη γοητεία των αντιθέσεων κατά την αξίωση της ευτυχίας.

Εν τω μεταξύ... έρχεται κάποτε η στιγμή που ο έρωτας τελειώνει...

Κάθε αμφίθυμη μονομαχία λήγει, σηματοδοτώντας το τέλος της με τη χαλάρωση της καθήλωσης της λίμπιντο στο αντικείμενο, είτε επειδή η οργή

εξαντλείται, είτε επειδή το Εγώ μπορεί να γευτεί την ικανοποίηση, να θεωρήσει τον εαυτό του καλύτερο, ανώτερο του αντικειμένου. (Freud, 1917)

Η έκβαση του έρωτα, υποθέτω, θα καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό, αναλόγως της ιδιοσυστασίας, από την ακριβή ποσόστωση ενόρμησης ζωής ή ενόρμησης θανάτου, που φέρει ο καθένας εγγενώς μέσα του, σε συνάρτηση με αυτή που θα προσδιοριστεί δευτερογενώς από την άμεση διαλεκτική με το αντικείμενο.

Ποιά είναι όμως η ιδεατή ποσόστωση;

Βιβλιογραφία

1. Carotenuto, A. (1987), «Έρως και πάθος», Εκδόσεις Ίταμος, 2002
2. Dessuant, P. (1983), «Ο Ναρκισσισμός», εκδόσεις Χατζηνικολή, 1992
3. Freud, S. (1895_d), «Μελέτες για την υστερία», εκδόσεις Πλέθρον, 2018
4. Freud, S. (1900_a), «Ερμηνεία ονείρων», εκδόσεις Επίκουρος, 2013
5. Freud, S. (1901_b), «Η Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής», εκδόσεις Νίκας, 2013
6. Freud, S. (1905_d), «Τρεις μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας», εκδόσεις Νίκας, 2013
7. Freud, S. (1907), «Ο ποιητής και η φαντασίωση», εκδόσεις Πλέθρον, 2011 (Gesammelte Werke: 1906 – 1909, τόμος 57)
8. Freud, S. (1908), «Σεξουαλική ηθική και σύγχρονη νευρική κατάσταση», εκδόσεις Νίκας, 2018
9. Freud, S. (1912 – 1913_a), «Τοτέμ και Ταμπού», εκδόσεις Νίκας, 2016
10. Freud, S. (1912), «Για τη δυναμική της μεταβίβασης. Παρατηρήσεις για τον έρωτα μεταβίβασης», εκδόσεις Πλέθρον, 2010
11. Freud, S. (1913), «Το μοτίβο της εκλογής των μικρών κουτιών», εκδόσεις Άγρα, 1997 (Gesammelte Werke: 1913 – 1914, Vol 18)
12. Freud, S. (1913_b), «Για την εισαγωγή της θεραπείας. Ανάμνηση, Επανάληψη, Επεξεργασία», εκδόσεις Πλέθρον, 2010
13. Freud, S. (1914_c), «Για το ναρκισσισμό. Μία Εισαγωγή», εκδόσεις Principia, 2012
14. Freud, S. (1915_a), «Το ασυνείδητο», εκδόσεις Νίκας, 2016
15. Freud, S. (1915_b), «Ενορμήσεις και ορμικά πεπρωμένα», εκδόσεις Νίκας, 2017
16. Freud, S. (1916 - 1917), «Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση», εκδόσεις Νίκας, 2017
17. Freud, S. (1917), «Πένθος και μελαγχολία», εκδόσεις Principia, 2016
18. Freud, S. (1919_h), «Το ανοίκειο», εκδόσεις Πλέθρον, 2009
19. Freud, S. (1920_g), «Πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης», εκδόσεις Πλέθρον, 2014
20. Freud, S. (1921_c), «Ψυχολογία των μαζών», εκδόσεις Πλέθρον, 2014
21. Freud, S. (1923_b), «Το Εγώ και το αυτό», εκδόσεις Πλέθρον, 2008
22. Freud, S. (1924_a), «Συμβολή στην ψυχολογία της ερωτικής ζωής», εκδόσεις Principia, 2017 (The Standard Edition, Volume XI, σελ. 163-176, 1910)

23. Freud, S. (1924_b), «Το οικονομικό πρόβλημα του μαζοχισμού», εκδόσεις Νίκας, 2012
24. Freud, S. (1926_e), «Το ζήτημα της ανάλυσης από μη γιατρούς», εκδόσεις Πλέθρον, 2008
25. Freud, S. (1927_c), «Το μέλλον μιας αυταπάτης», εκδόσεις Νίκας, 2011
26. Freud, S. (1930_a), «Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό», εκδόσεις Πλέθρον, 2013
27. Freud, S. (1930_b), «Λογοτεχνία, τέχνη και ψυχανάλυση», εκδόσεις Νίκας, 2017
28. Freud, S. (1931), «Η γυναικεία σεξουαλικότητα», εκδόσεις Principia, 2016 (Gesammelte Werke, τόμος XIV, σελ. 517 – 537)
29. Freud, S. (1937_c), «Περατή, μη περατή ανάλυση», εκδόσεις Πλέθρον, 2008
30. Freud, S. (1950_c [1895]), «Project for a scientific psychology» SE 1: 295 – 397, Vintage, 2001
31. Freud, S. «Καθημερινές σεξουαλικές διαστροφές», (Ανθολόγηση κειμένων: Romain Enríquez), εκδόσεις Άγρα, 2016
32. Freud, S. (1905_c), «Το ευφυολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο / Το χιούμορ», εκδόσεις Πλέθρον, 2009
33. Gabbard, G. O. (2000), «Η ψυχοδυναμική ψυχιατρική στην κλινική πράξη», εκδόσεις BHTA, 2006
34. Laplanche – Pontalis, J. and J. – B. (1981), «Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης», εκδόσεις Κέδρος, 1986
35. Neumann, E. (1971), «Ερως και Ψυχή», εκδόσεις ISIS, 2014
36. Βασιλαματζής, Γ. (2014), Ψυχαναλυτικές Συναντήσεις με τον Οριακό Ασθενή. Το Κενό, το Αρχαϊκό, το Ψυχικό Τραύμα, Συλλογική έκδοση, σελ. 115-129, εκδόσεις Μ/συνάψεις, 2014
37. Δημόπουλος, Β. (2010), «Η θεωρία και η κλινική του ναρκισσισμού», εκδόσεις ΜΕΤΑ, 2010
38. Δημόπουλος, Β. (2013), «Το σώμα και οι ψυχικές αναπαραστάσεις του», εκδόσεις Γαβριηλίδης, 2013
39. Ζερβής, Χ. (2015). «Όψεις της Σαγήνης-Αποπλάνησης και Σχέση τους με το Νόημα», Οιδίπους 13: σελ. 76-104

40. Μπακιρτζόγλου, Σ. «Σημειώσεις ψυχαναλυτικής θεωρίας και πρακτικής»
(Πρόγραμμα Εκπαιδευτικών Σεμιναρίων Ψυχανάλυσης «Επέκεινα –
Ψυχαναλυτική πράξη», Αθήνα, 2016